

Kortárs építészeti stratégiák budai történeti fürdőépületek megújításában

mestermű: lakóépület – Budapest, Kova utca

BME Középülettervezési Tanszék, Budapest, 2017
témavezető: Szabó Levente DLA

"Amikor csak teheted – de soha nem úgy, hogy munkádtól lopod el az időt és rossz lelkiismerettel, sietve cselekszel! –, menj el a hővizű közfürdők valamelyikébe, hetenként kétszer-háromszor. A fürdőzés nagyon régi emberi szokás, s nemcsak a testet edzi és üdíti, hanem a lelket is. Fürödj lassan, tested törvényei szerint, megfontoltan és ráérően. A gyógyvizek átjárják tested és élénkítik lelked, megnyugtadják munkától és világtól elkínzott idegeid. A gyógyfürdők afféle nedves kolostorok, ahol zavartalanul átadhatod tested és lelked a józan és méltányos pihenésnek. A kénes, vasas vizek a bőr pórusain át hatnak a belső szervekre és idegrendszerünkre; a fürdő léghőmérséklete, a fátyolos-párás környezet megszabadít a külső világ olcsó képzetétől. Fürödj tehát rendszeresen és módszerrel, mint a rómaiak. Ne törődj vele, ha e szokásodat lenézik a spártaiak; gondolj arra, hogy Spárta egyetlen önálló gondolkozót sem adott a világnak, s végül így is, úgy is elpusztult. Fürödj nyugodt lelkiismerettel. Fürödj módszeresen, váltogasd a forró és langyos, majd hideg medencéket és tusokat, engeddd át tested a döngönyözők kezügyességének, üldögélj hosszan a meleg vízben, tűrd el, hogy hidegvizes turbánnal göngyölgék be koponyádat, add át tested és lelked a meleg víz, a langyos csend nyugalmanak, gondolkozzál, tanulj vízi türelmet, pihenj. A hurik ölében sem lehet úgy pihenni, mint egy hővizű gyógyfürdő medencéjében. S a forró léggel hevített kamrában ne maradj soha két, három percnél tovább. S adjál a személyzetnek jelentős borralalót. S tudjad, hogy halandó vagy, de addig is tartozol testednek valamivel. Például a gyógyfürdővel, hetenként kétszer; legfőljebb háromszor."

(Márai Sándor: Füves könyv - 112., A fürdőzésről; Révai Kiadó; 1943)

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. „Évgyűrűk” - Hazai fürdőkultúránk építészetének rövid történeti és tipológiai áttekintése .	7
2.1 Római kor.....	7
2.2 Középkor, török hódoltság	12
2.3 A XVIII. és XIX. század	20
2.4 A XX. század	22
3. Nemzetközi kitekintés – történeti fürdők rekonstrukciója és átépítése.....	25
4. Budai történeti fürdőink metamorfózisa a kortárs építészet megjelenésével	39
4.1 Rácz-fürdő felújítása, bővítése	41
4.2 Szent Lukács Gyógyfürdő	53
4.3 Szent Gellért Gyógyfürdő	71
4.4 Veli bej fürdő.....	88
5. Összegzés - Rekonstrukciós dilemmák	101
6. Köszönetnyilvánítás	105
7. Irodalomjegyzék	106
8. Képjegyzék	110
9. Nyilatkozat	116
10. Absztrakt	117
11. Szakmai önéletrajz	119
12. Mestermű.....	125

1. Bevezetés

Az emberi kultúrát ősi erő, atavisztikus vonzódás köti a vízhez, melynek különleges, egyedi szimbólumrendszere számos helyen fellelhető életünk különböző területein, így a hétköznapokban is teret nyerő, régi hagyományokra visszavezethető, folyamatosan alakuló gyógyfürdő-kultúrában is. Mind a hazai, mind különböző országok fürdő-kultúrája szorosan összefonódik a mindennapi társadalmi élettel és lenyomata annak minden korban, beleértve a római, a török időket és természetesen a századforduló vagy korunk világát is.

„*Medicus curat, natura sanat*”¹, vagyis az orvos kezel, a természet gyógyít. Ez a mondat jól jelzi a természet erejével gyógyító, sok évszázados múlttal rendelkező fürdőzés jelentőségét, súlyát európai kultúránkban. Az 1960-as években életre kelt tudományág, a környezetpszichológia is egyre hangsúlyosabban foglalkozik a víz elemének jelenlétével és annak az emberek közérzetére, viselkedésére, egészségére gyakorolt jelentős hatásával. A víz jelenléte életünkben és hétköznapjainkban egyaránt meghatározó mind pszichológiai értelemben, mind pedig kulturális jelentéstartalom szempontjából. Fürdőinkben az épület térrendszerének, építészeti elemeinek érzékelésén túl számos ambiens, nem tudatosuló inger is ér bennünket folyamatosan, így a fürdőterekben a víz különböző formáinak – mint a vízpárának, vízgőznek, a termálvíz illatának, a hullámok fényjátékának – is jelentős, az építészeti tér érzékelését is befolyásoló hatása lehet az ott tartózkodókra. Amennyiben a fürdők külső medencéi fölötti téli gőzrétegre gondolunk, egyúttal egy elvonatkoztatott teret látunk: a vízgőz absztrakt építészeti teret hoz létre. Említésre méltó Tokió metropolisban, Tachikava Cityben található Sóva Emlékpark² (1. ábra, 6.old.) . Fujico Nakaya ködtervező és Atsushi Kitagawara kerttervező közös munkájának köszönhetően létrejött, tervezett köderdő, melyben lassan átalakuló, amorf ködszobrok formálódnak.

¹ Hippokratesz tanításához visszavezethető latin idézet

² Noriyuki Tajima: Tokyo. Könemann, 1996

Pablo Picasso³ „ködöt”, füstöt formázó története is jól szemlélteti ennek az elemnek a jelentőségét: Egy nyári délutánon meghívta barátait művészete bemutatására. A mester miután megérkeztek a meghívottak lehúzta ablakainak redőnyeit, azonban csupán annyira, hogy a szikrázó nap sugarai éppen bevilágítsanak a helyiségbe. Ezt követően hátradőlt foteljében, rágyújtott. A redőnyön keresztül beszűrődő napfény a gomolygó füstöt csikosra festette (2.ábra, 6.old.). Rövid idővel ezután hazaküldte barátait. Műalkotását a szálló füst jelentette. *„A füst szaga, a formáját változtató, gomolygó füst, a sávokban érkező napfény által megfestett füst színe, vagy az, amit a füst eltakart, ami a füsttől nem volt vagy csak homályosan volt látható, mind része lett az alkotásnak.”*⁴ Ez a sejtelmes, homályos világ éppúgy része fürdőink világának, mint a történelemmel átítatott, kortárs elemekkel kiegészülő építészete. Ember és víz „barátságának” mindig voltak és lesznek társasági, társadalmi dimenziói ugyanúgy, ahogyan a magány megélése, a meditáció sem választható el a fürdőkultúrától.

Fürdő szavunk 1256-ban bukkan fel először írott forrásokban: *„Prima meta incipit a feredeuzyg”*. A „feredőzik” szó eredeti jelentése: vízbe merülve mozog, forgolódik, úszik – vagyis mosakszik. Azonban a termálvizekben gazdag Kárpát-medence fürdőkultúrája még ennél is sokkal régebbi múltra vezethető vissza. A társadalmi változások átszöttek és mind a mai napig folyamatosan formálják az ehhez kapcsolódó szokásainkat, így óhatatlanul nyomot hagynak építészeti örökségünkben is.

Budapest köztudottan a vizek városa, ahol a felszín alatt számtalan termálvíz-forrás által létrehozott, formált barlangot találtak, melyek szövevényes rendszere behálózta és egyben összeköti a város különböző pontjait, építészeti elemeit: gyógyfürdőinket.

A termálvizek nyújtotta feltételek olyan kiválóak mind a mai napig, hogy a fürdő funkció ezen a területen teljes mértékben fenn tudott maradni a különböző korokban. Így az sok évszázadon keresztül megőrződött az eredeti helyszínen. A termálvíz források, kutak kijelölték helyüket és egy folyamatosan formálódó, átalakuló épületegyüttest hívtak életre. A különböző korok történeti fürdőinknek sem létjogosultságát, sem pedig helyszínét nem tudták megkérdőjelezni. Az állandóan változó társadalmi igények minden esetben találkoztak ezzel a különleges természeti adottsággal.

³ Pablo Picasso (1881-1973) spanyol képzőművész, író, a 20. század avantgárd egyik kiemelkedő festője

⁴ Batár Attila: Láthatatlan építészet, 2005, Ab Ovo kiadó, 49-50. old.

E páratlan, termálvizek által nyújtott adottságot már sok évszázaddal ezelőtt felismerték az itt élők. Ez a forrásokban gazdag unikális világ hívta életre a fürdőket már a rómaiak idején is, virágkorát élte a török korban, és őrizte meg őket sok évszázadon keresztül. Budapest kiváló termálvizes adottsága találkozott tehát a török fürdőkultúra szokásával is. Ennek köszönhetjük a budai török fürdők jelenlétét a török kori építészet lenyomataként, mely a városban különleges egyediséget hordoz. Amíg hazánk összes török kori fürdőinek több mint harmadát találhatjuk Budán, a mind a mai napig működők közül pedig mind a négy itt helyezkedik el: Rácz, Rudas, Király, Veli bej. A terület és épített örökségének kiemelkedő jelentősége egyértelmű. Jelen értekezés ezért erre a területre fókuszál és egy rövid történeti áttekintést követően a budai történeti fürdőinkhez kapcsolódó kortárs építészetet, rekonstrukciókat, átépítéseket és bővítéseket vizsgálja konkrét beavatkozásokon keresztül. Ezek megvalósulását több szempont is indokolta: a korszerű higiénia, használati előírások és a mai komfortigények egyaránt változtak. A fürdők ezek alapján újultak meg különböző léptékű átalakítások során.

Fürdőépületeink számos korábbi, eltérő korszak építészetének egymásra épüléséből is nyerték mai, egyedi arcukat. Időlenyomatok kollázsaként tekinthetünk rájuk, ahol a korszakok a jelenben találkoznak; egyik reagál a másikkal és ugyanakkor kölcsönösen visszahatnak. Ez a szinergia azonban már az adott korlenyomatok létrejöttékor manifesztálódik a korábbi idők nyomaival és a későbbi építészeti „rétegekre” is hatással van.

Műemlék épületeink esetében a történeti gyógyfürdőinkre jellemző, korokon átívelő funkcionális kontinuitás ritkán lelhető föl. Témaválasztásom éppen ezért a fent megnevezett egyediséget hordozó, török kor óta funkcionalitásukat megőrző, folyamatosan alakuló fürdőépületeinkre fókuszál. Ez a meghatározó állandóság csak úgy maradhatott fenn évszázadokon keresztül, hogy történeti fürdőink alkalmazkodtak minden kor igényéhez és ennek megfelelően építészeti értelemben formálódtak különböző korok rétegeit összegyűjtve.

1. Atsushi Kitagawara ködszobra, Tachikawa-city, Tokyo

2. köd és fény

2. „Évgyűrűk” - Hazai fürdőkulturánk építészetének rövid történeti és tipológiai áttekintése

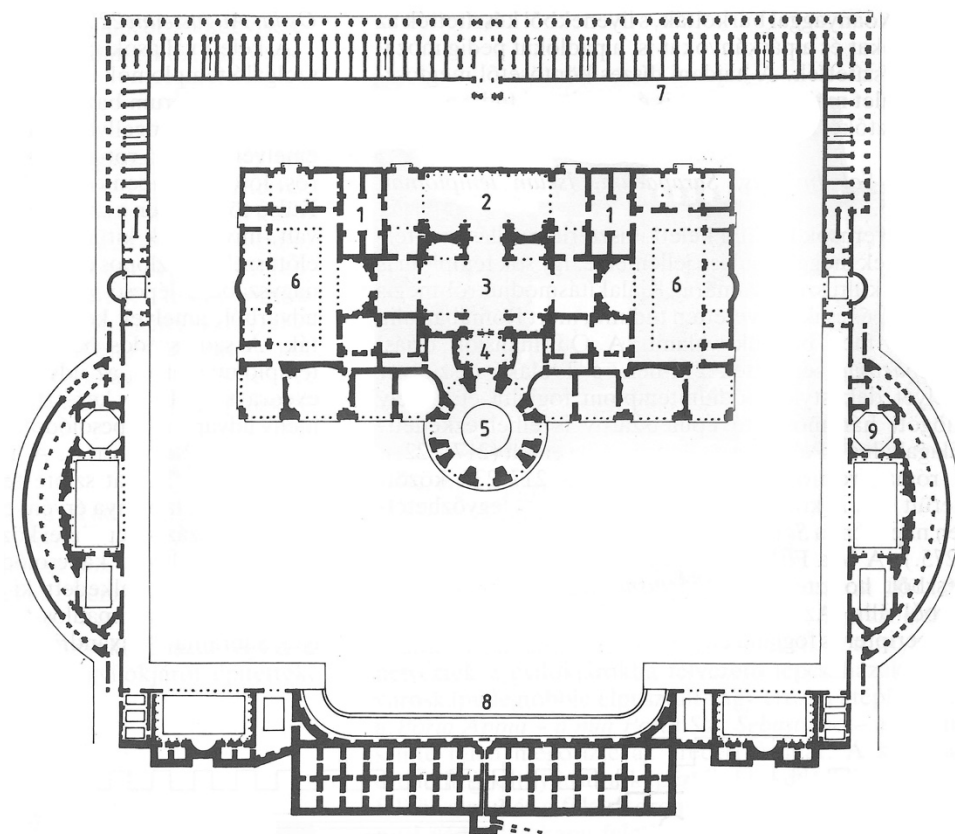
A jelentősebb korszakokhoz tartozó gyógyfürdők társadalmi életben és az emberek mindennapjaiban betöltött szerepét érdemes röviden áttekinteni, beleértve a fürdőzési szokásokat és a fürdők tereinek alakulását, hogy annak ismeretében árnyaltabban vizsgálhassuk meg a bemutatott gyógyfürdők megújulásának építészeti vetületeit. Hazai fürdőkulturánk legfontosabb történeti korszakait felidézve, tipológiai fejlődését követve újabb megvilágításból és kontextusban tekinthetjük át megújult fürdőépületeinket.

2.1 Római kor

A fürdőcultúra meghatározó jelentőségű volt a Római-korban. A thermák, az ókori római fürdők mind higiéniai, mind szórakoztatási funkcióval rendelkeztek mindamelllett, hogy a társadalmi élet fontos helyszínéül is szolgáltak. Gazdag, összetett térrendszerük különböző funkciójú elemek jól szervezett, egymás utáni felfűzéséből állt. A térlefedések heterogenitása kölcsönözte monumentális belső tereiknek művészi hatását. Önálló fürdőépületeik voltak a legismertebbek: Caracalla (3., 4.ábra), Diocletianus (5.ábra), Traianus és Nagy Konstantin császár thermái (6.ábra). Azonban számos villához kapcsolódó magánfürdőt is építettek.

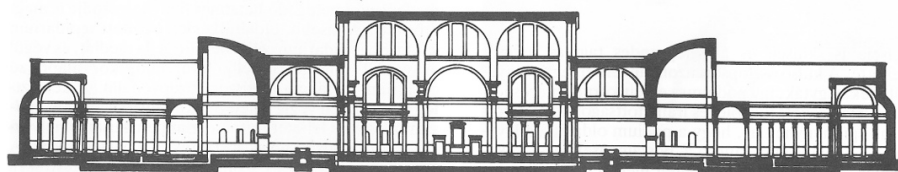
A nagyobb thermák meghatározó elemei voltak a központi terek nagyfeszítávolságú hatalmas boltozatai, az alacsonyabb belmagasságú helyiségeknél a haránttengelyű dongák és az exedrák félkupolái.⁵ A feltárások során a római fürdők következő főbb jellegzetes tereit azonosíthatjuk: apodyterium (fűtött öltöző), tepidarium (langyos vizes fürdő, előkészítő terem), caldarium (forró levegőjű és forró vizes fürdő) és frigidarium (hideg vizes merülő medence) illetve ehhez kapcsolódtak az egyéb kiegészítő rendeltetések.

⁵ www.romaikor.hu

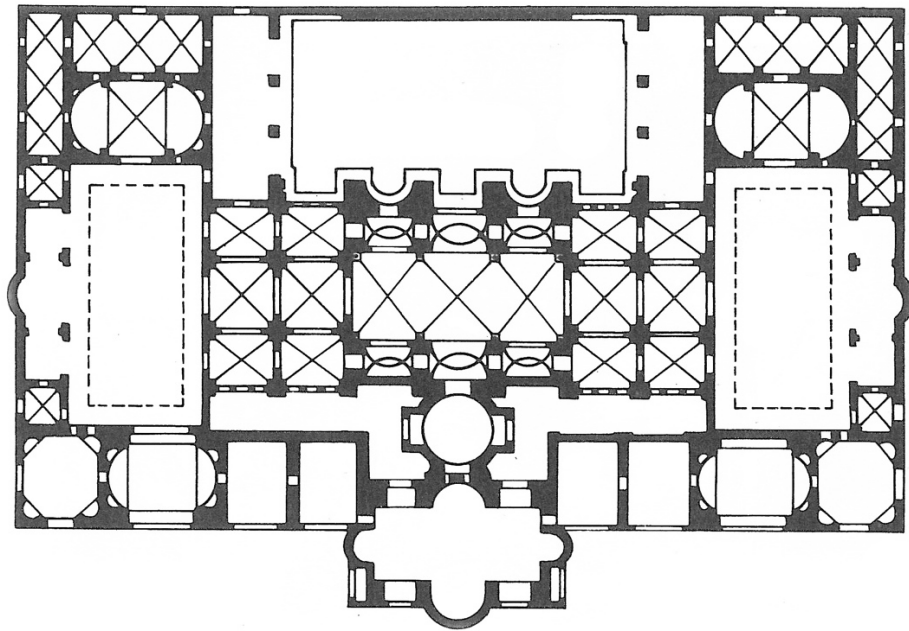

3. Róma, Caracalla thermája, alaprajz

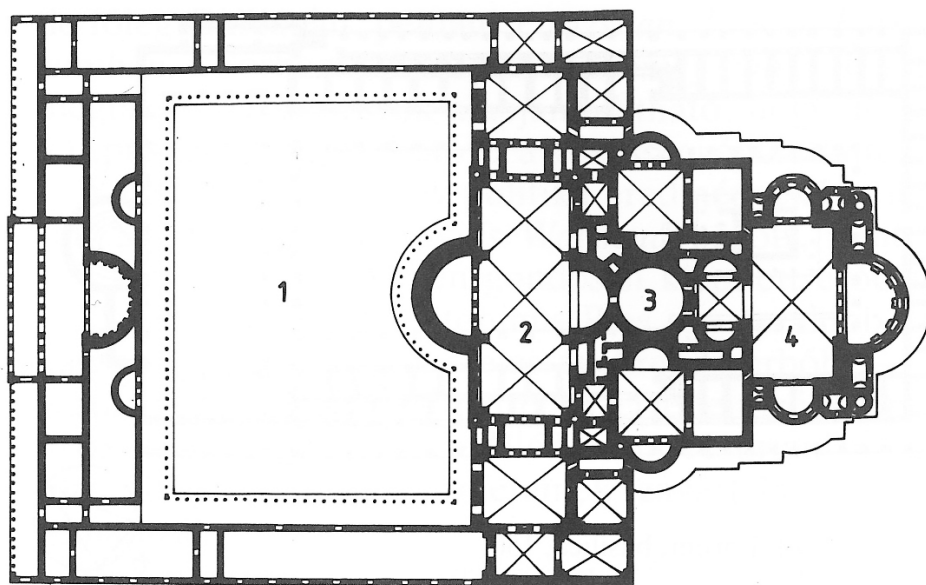
1-apodyterium, 2-natatio, 3-frigidarium, 4-tepidarium, 5-caldarium, 6-palaestra, 7-cryptoporticus, 8-stadion, víztartályok, 9-Tempio di Giove

4. Róma, Caracalla thermája, Keresztmetszet

5. Róma, Diocletianus thermája, alaprajz

6. Trier, Császártherma, alaprajz

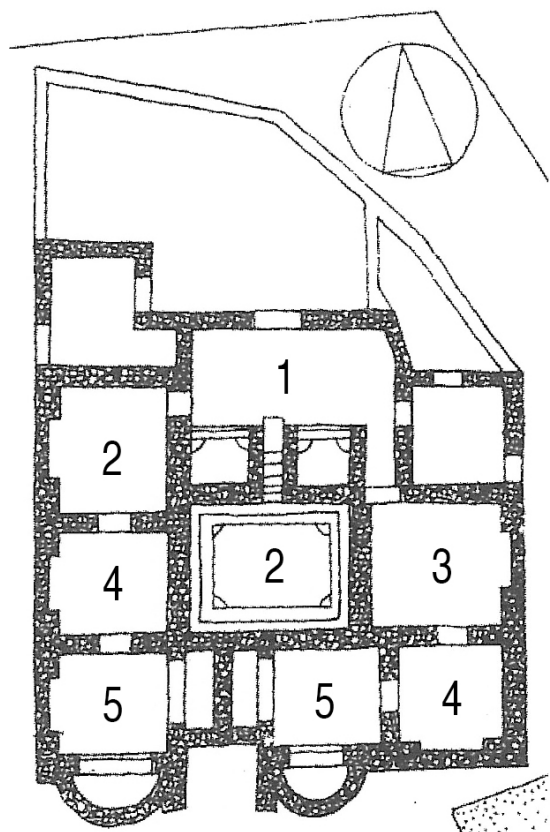
1-palaestra, 2-frigidarium, 3-tepidarium, 4-caldarium

A fürdőzés három fő fázisból állt: hideg, langyos és meleg fázisokból. Még a legkisebb fürdőknek is meghatározta a térrendszerét ez a hármas tagolás. A legösszetettebb épületkomplexumnál akár 50 önálló egységből álló térrendszert alkottak jellemzően szimmetrikus elrendezésben. Ez a szimmetriatengelyre felfűzött térszervezés fontos tipológiai jellegzetességük volt a római kori fürdőknek. A római fürdőépítészet egészen változatos tércsoportokat sorolt egymás mellé mind alaprajzi, mind pedig metszeti értelemben. A hosszanti térelemek dinamizmust sugároztak, a centrális kialakításúak pedig megállásra, lelki elmélyülésre ösztönözték a látogatókat. Ez a lélektani dramaturgia, geometriai változatosság meghatározó sajátosság és mind a mai európai, mind pedig a hazai fürdőkultúra meghatározó előzménye, melynek hatása sokszor későbbi korok építészetében is nyomon követhető.

A Kárpát-medencében számos római fürdőt találhatunk: Aquincum (7. ábra), Hajógyári-sziget helytartópalotájának fürdője, Nemesvámos-Balácapuszta, Balatongyörök, Balf, Tata és Örvényes fürdőépületei mind erre emlékeztetnek bennünket. Életükben kiemelkedő szerep jutott a tisztaság szeretetének illetve a fürdőknek, hiszen a társadalmi érintkezés esszenciális helyszínei voltak.

Pannónia tartományt – mely tulajdonképpen a mai Dunántúlnak felel meg – a rómaiak Augustus császár korában foglalták el és a terület központja az Óbudán található Aquincum lett, melynek kelta eredetű neve is a folyó, Víz jelentéssel hozható összefüggésbe. A budai fürdők első virágkorának a rómaiak időszakát tekinthetjük, mely korból víz- és csatornahálózatot, magán, katonai és nyilvános fürdőket egyaránt feltártak. 1984 óta látható a Flórián téren a római katonai fürdő. Aquincum nagy gőz- és kis közfürdője, illetve Táborváros vízvezetékei a mai Római Strandfürdő területén található forrásokból nyerték vizüket.⁶ A Római Birodalom bukásával az Aquincum területén található fürdők a római épületekkel együtt részben feledésbe merültek, azonban a római fürdőkultúra öröksége az átvett fürdőzési szokásokban későbbi korokban is tovább élt Bizánc fürdőkultúrájának közvetítésével.

⁶ www.gyogyvizek.hu

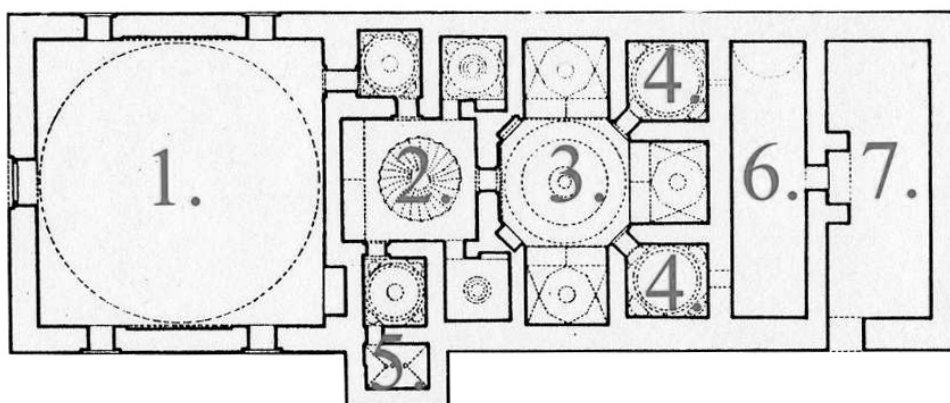
7. Az aquincumi kettős fürdő alaprajza

1-apodyterium, 2-natatio, 3-frigidarium, 4-tepidarium, 5-caldarium

2.2 Középkor, török hódoltság

A népvándorlás korának végével, a középkorban a honfoglaló magyarok településeiket meleg vízű források közelében hozták létre, azonban a fürdőzésnek nem voltak elkötelezett hívei. Annak ellenére, hogy feljegyzések szerint ismerték egyes források jótékony hatásait, azokat fürdésre mégsem használták, csupán lovaik ápolására. Az Árpád-házi királyok időszakában is ismert volt a budai terület, melyet az akkori városrészek elnevezése is jól bizonyít: a déli részt Alhévíznek, az északit Felhévíznek nevezték. A Margit-sziget északi csúcsán található kénes források egy kórházat tápláltak ebben az időszakban, 1178-tól a johannita lovagok több kórházat építettek Budán, amelyek a mai Császárszász, Gellért és Lukács fürdők vizét adó forrásokat hasznosították. Zsigmond király uralkodása során szereztek először nemzetközi hírnevet a magyar fürdők. Ez részben annak köszönhető, hogy számos külföldi utazó megfordult Zsigmond udvarában. Mátyás király idejéből számos leírás maradt fenn, mely szerint virágzott a fürdőkultúra. Kisebb fürdőkről és hatalmas fürdőpalotákról egyaránt írtak feljegyzésekben.

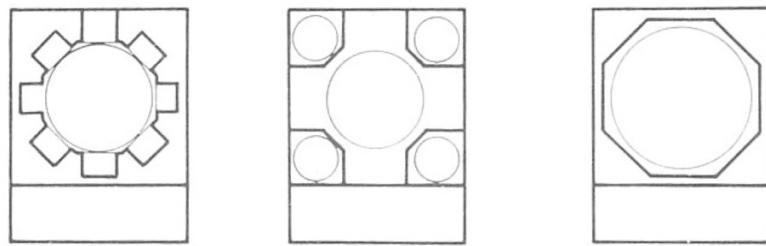
Az oszmánok a rómaiakhoz hasonlóan a Kárpát-medencében is magas színvonalú fürdőkultúrát alakítottak ki, melynek egyes elemeit részben éppen a rómaiaktól vették és alakítottak át a történelem során. Ez jól nyomon követhető a különböző hőmérsékletű helyiségek (langyos és forró helyiség) egymás melletti elhelyezésében (8. ábra). A bejáratnál található az előcsarnok az öltözés és készülődés, átszellemülés helyszíne, majd a fent említett langyos és forró helyiség következik. Ez utóbbi alapvetően centrális térrendszerű, mely építészeti eszközökkel erősítette a spiritualitást, az összpontosítást.

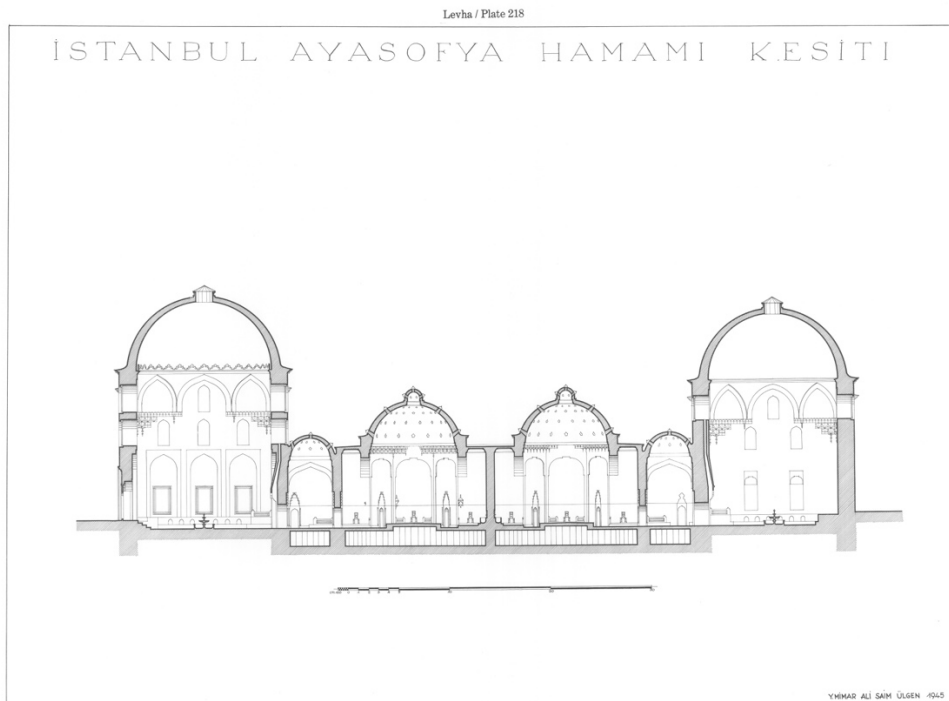
8. Egy török fürdő felépítése (Emir Sultan Hamamja)

1-előcsarnok, 2-langyos helyiség, 3-forró helyiség, 4-különfürdő, 5-illenhelyiség, 6víztartály, 7-fűtőhelyiség

A török fürdők tipológiáját vizsgálva (9.ábra) a központi forró helyiségnél kilenc térrészre felosztott egységet találhatunk, melynek közepén egy kupolával fedett, pontszerű bevilágítókkal ellátott tér, a sarkokban pedig ehhez tartozóan az intimitást szolgáló térrészek találhatóak. A központi kupola építészeti eleme valószínűleg belső ázsiai vagy bizánci eredetű az ottomán kultúrában (10.ábra). A kupola felületén legtöbbször kör vagy csillag alakú üvegszemeket, úgynevezett „fil gözü”-ket⁷ találhatunk, melyek a csillagos égbolt hatását vetítik a fürdőzők szeme elé. Az alatta található általában oktagonális térben vagy medence vagy egy nyolcszögletű, alulról fűtött márvány emelvény húzódik, melyet a fürdő köldök kövének⁸ neveznek.

9. A magyarországi fürdők tipológiai táblázata a caldarium alaprajza alapján

10. Isztambul, Ayasofya Hamami, keresztmetszet (törökországi példa)

⁷ A török „fil gözü” kifejezés jelentése: az elefánt szeme

⁸ a köldök kő törökül „göbek taşı”

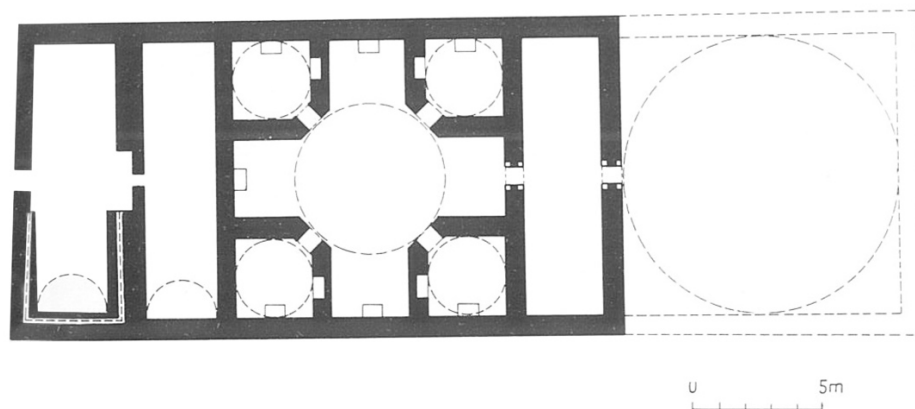
Az oszmán kultúrában alapvetően kétféle fürdőtípust különböztetnek meg: az eredetileg kialakult termálvíz nélküli „hamam”-ot, melynél -átvéve a római és bizánci kultúrából- víz és levegő felmelegítését a római fürdőkhöz hasonló rendszer biztosította és központi terében nyolcszögletű köldök kővel rendelkezett illetve az „ilidzsé”-t, melyet általában termálvíz forrásához közel építettek és itt a központi elemként egy termálvizes medence szolgált.

A török hódoltság ideje alatt a budai fürdők ismét fénykorukat élték, és az akkori társadalmi életnek jelentős színterei lettek. A budai török fürdők közül négy ma is működik: Rudas-, Király, Rácz-fürdő illetve az Irgalmasok Veli bej fürdője. További fürdőket is találhatunk, azonban fennmaradt részeik többnyire csak az egykori fürdő emlékét hordozzák. Egy angol utazó, Dr. Brown leírása szerint már abban a korban is ivókúra szerűen használták a mai Király fürdő vizét. Arról, hogy a törökök mennyire kedvelték a fürdőzést épp a Király fürdő esete jelent tanúbizonyságot, hiszen ez az épület nem forrás közvetlen közelében épült, hanem a Lukács fürdőt is tápláló forrástól kellett akkoriban odavezetni a vizet, ahogyan mindez napjainkban is történik. A budai pasák biztosítani kívánták, hogy a várfalon belül is rendelkezésre álljon fürdő, amelyet ostrom idején is használhatnak.⁹

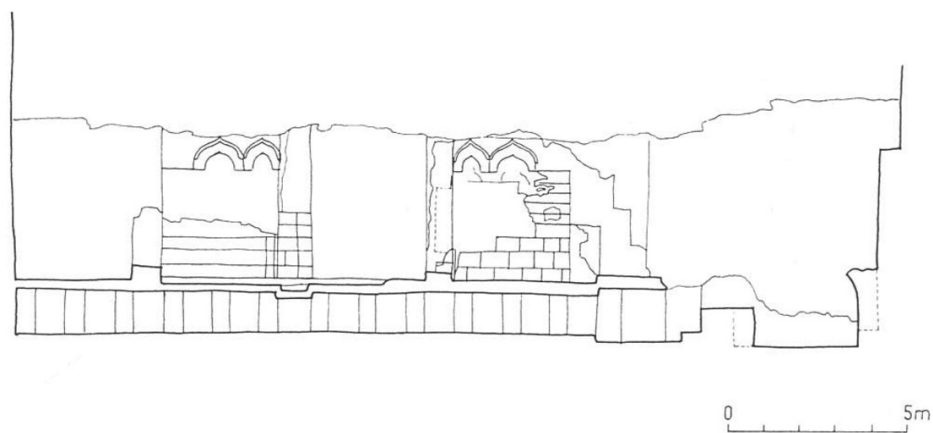
Ferzan Özpetek „Törökfürdő” című, 1997-ben bemutatott filmjében ennek a fürdőkultúrának világát vázolja fel mai szemmel és mutatja meg, hogy a török fürdő – mint unikális fogalom – a hagyományos keleti, török kultúrának és életformának a szimbólumát is jelentette egyben.

A 16. századi Budán, Szegeden, Esztergomban, Szolnokon és Egerben (11., 12. ábra) építettek ilyen termálvizes fürdőket a törökök a gazdag termálvízkinsnek köszönhetően, azonban ezek közül csupán az egri és néhány budapesti fürdő (13-17. ábra) maradt fenn, melyek építészeti és műemléki jelentősége mind a mai napig vitathatatlan.

⁹ www.gyogyvizek.hu

11. Eger, Valide szultána fürdő alaprajza az előcsarnok rekonstrukciójával (Gerő_Ferenczy)

12. Eger, Valide szultána fürdő hosszmetsete (Ferenczy K. Felmérése nyomán)

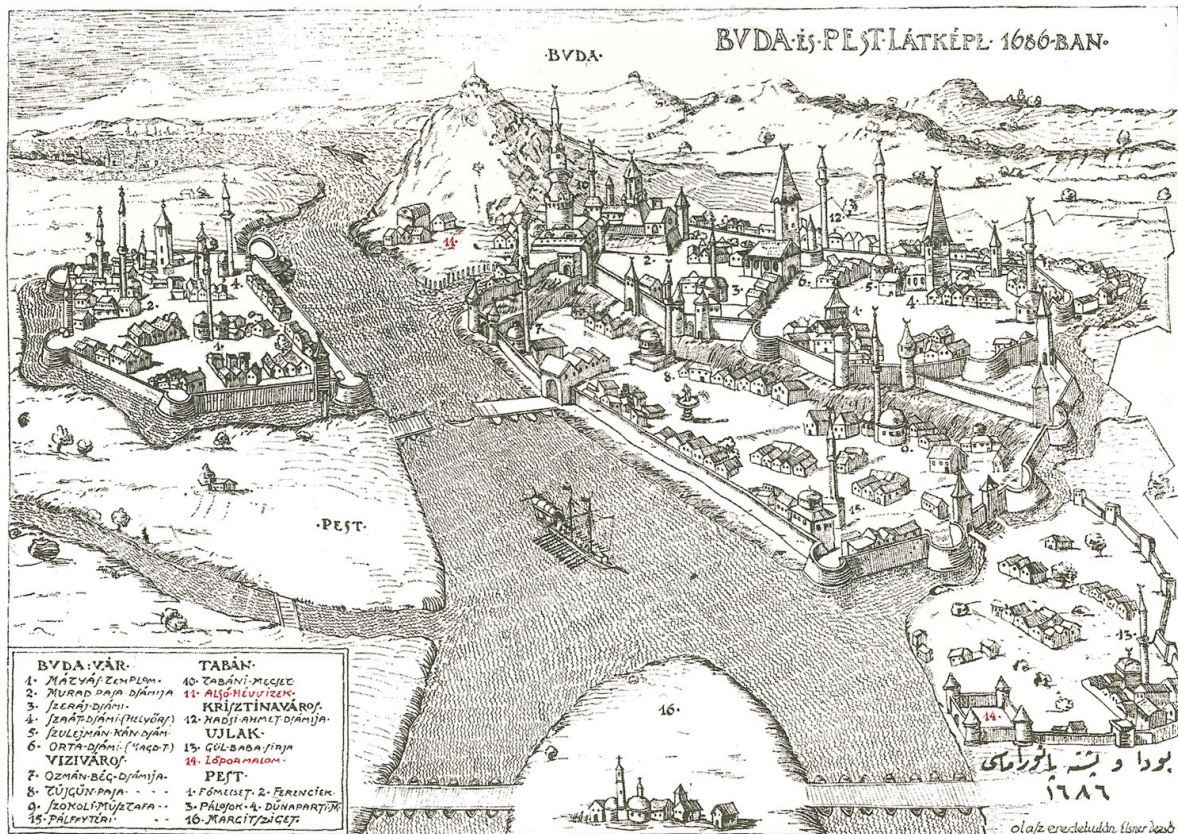

13. Török fürdők magyarországi lelőhelyei a fürdők számának jelölésével. Ezek közül működő fürdő csak Budán található

14. Budapest török fürdői

1-Veli bej, 2-Király fürdő, 3- Állami gőzfürdő helye (Budai Vár; rom), 4-Tojgun Pasa fürdő (Fő utca 30.; rom) , 5-Pasa palota fürdője (Budai Vár; rom), 6-Rácz-fürdő, 7-Rudas-fürdő, 8-Ácsik iildzse nyitott fürdő (Szent Gellért tér, rom)

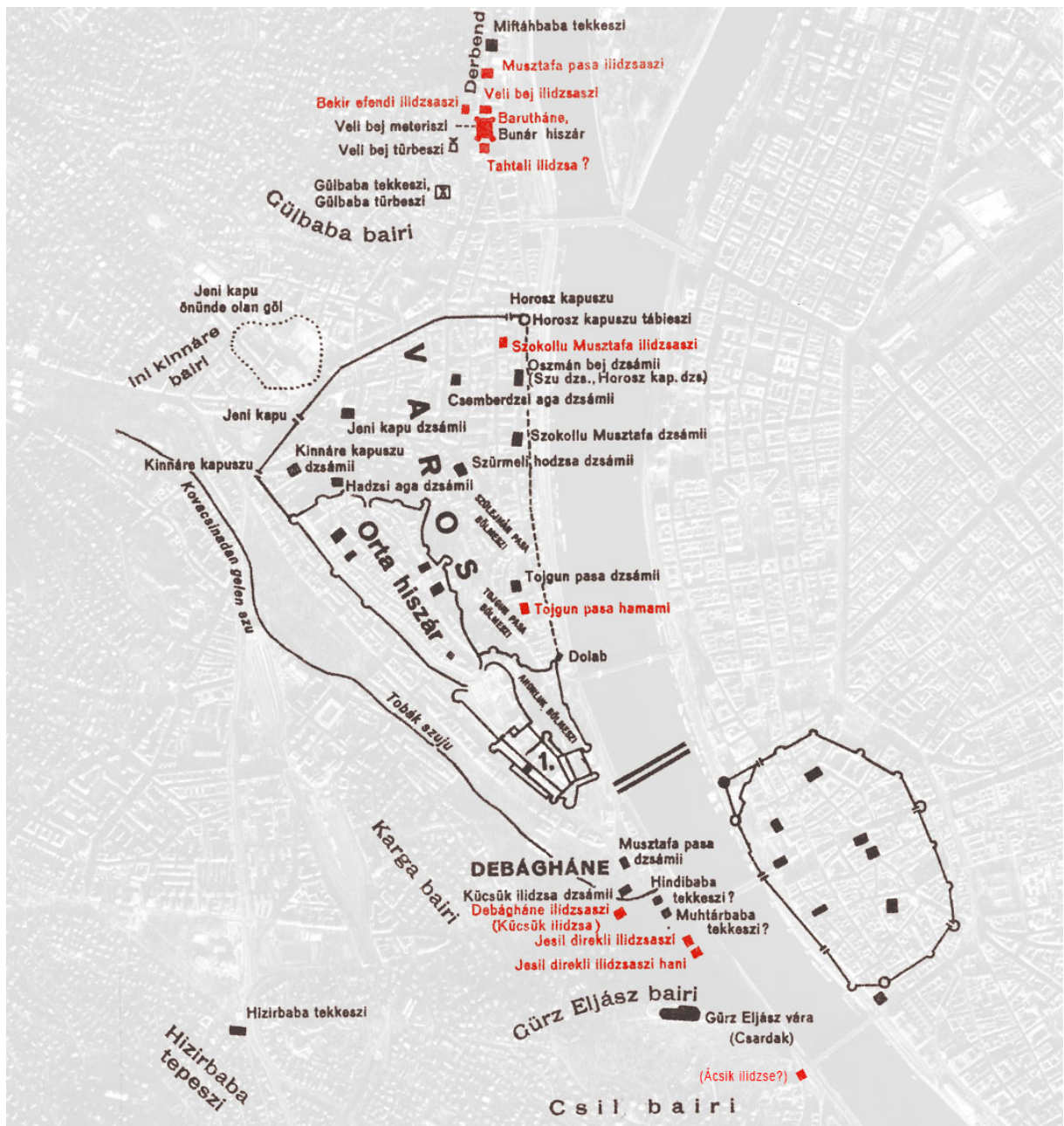
15. Buda és Pest látképe 1686-ban (a Rác- és Rudas- illetve a Szent Lukács fürdők piros megjelölésével)

11-Alsó hévizek (Tabán, Rác-fürdő területe), 14-Lőpormalom (a mai Szent Lukács Fürdő területe)

16. A fürdők elhelyezkedése Budán a török korban, De la Vigne térképe és látképe

1-Király fürdő, 2- állami gőzfürdő helye, 3-Tojgun pasa fürdő, 4-pasapalota fürdője, 5-Rác-fürdő, 6-Rudas-fürdő

17. Buda és Pest áttekintő térképe a török hódoltság idején (az egykori török fürdők piros színnel jelölve)

Musztafa pasa ilidzsaszi – lehetséges, hogy a Veli bej fürdő másik elnevezése

Bekir efendi ilidzsaszi – A mai „népfürdő” romjai körül

Veli Bej ilidzsaszi – a mai Veli bej fürdő

Barutháne (lópomalom) - a mai Szent Lukács fürdő területén, egykori lópomalom valószínűleg nyitott fürdő volt

Tahtali ilidzsa (deszkás, fatáblás fürdő) – a mai Szent Lukács fürdő területén

Szokullu Musztafa ilidzsaszi – a mai Király fürdő területén

Tojgun pasa hamami - Fő utca 30., egykori Kapucinus kolostor; rom

Kücsük ilidzsa (kis fürdő) – a mai Rác-fürdő

Jesil direkli ilidzsaszi (zöld oszlopos fürdő) – a mai Rudas-fürdő

Ácsik ilidzse – nyitott fürdő - a mai Szent Gellért fürdő mellett

Az egri Valide Szultána a vár bejáratával szemben egy igazi hamam, egy török gőzfürdő volt egykoron, melynek ma már csak maradványait találhatjuk. A Valide Szultána (jelentése „a Szultán Anyja”) gőzfürdő a 17. század elején, nem sokkal Eger oszmán kézre kerülése után, 1596-ban épült. Evlia Cselebi török utazó így tett említést róla: *„nagyon szép, kellemes vízű, hat kamrájú fürdő; egész kupoláját vörös keramit fedi.”*¹⁰ Az épület a török hamam-ok, vagyis gőzfürdők közé tartozik, párhuzamait az egykori Oszmán Birodalom területén számtalan helyen megtalálhatjuk.

1687-ben Eger visszafoglalása után előbb gabonaraktárként, később harangöntő műhelyként is használták. A 18. század második felében már csak maradványai álltak. A romok kutatása 1958-ban kezdődött, majd az épületegyüttes állagmegóvására 2013-ban került sor. A műemlék falmaradványoktól karakteresen eltérő, jellemzően a romok mellett, azoktól eltartással letámaszkodó könnyűszerkezetes lefedés került a fürdő fölé illetve köré, mely mai építészeti nyelven került megfogalmazásra és biztosítja a fürdő bejárását az érdeklődőknek, mindeközben teljes mértékben tiszteletben tartja épített örökségünket. A romlefedés tömegében emlékeztet az egykori fürdő városi szövetben betöltött szerepére.

¹⁰ Evlija Cselebi történetutazó 1664-ben járt Eger városában. Ekkor számolt be a híres egri fürdőről. (www.archive.is)

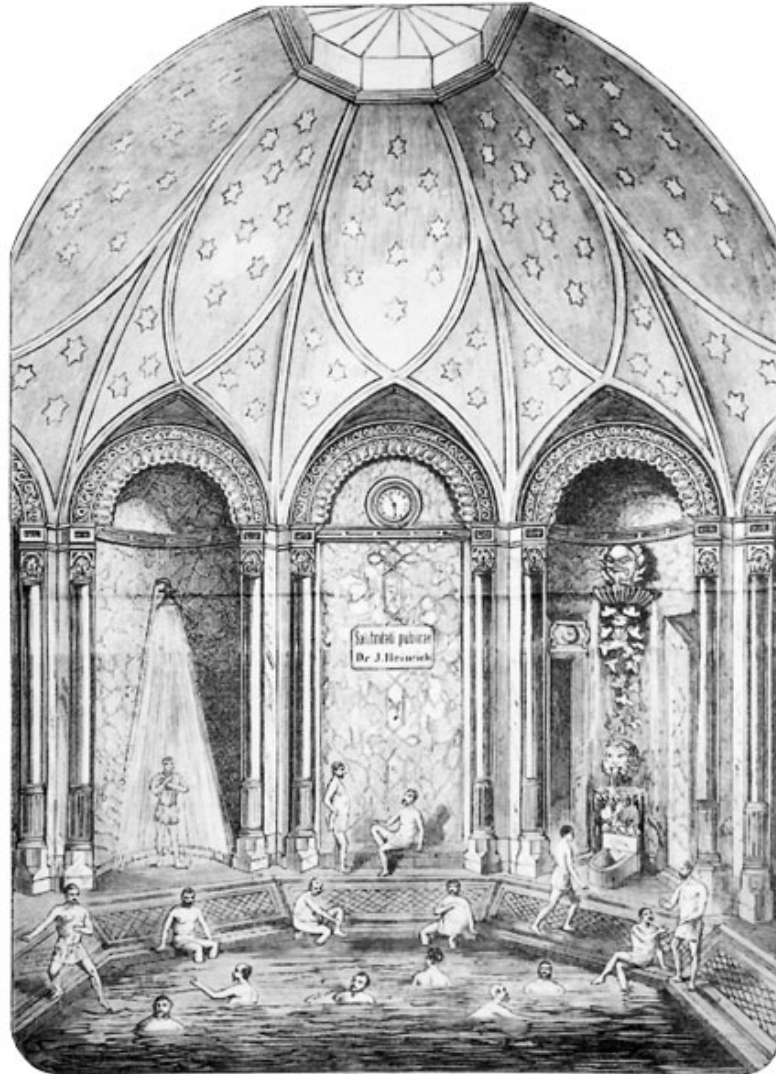
2.3 A XVIII. és XIX. század

A tihanyi apát 1743-ban foglaltatta kőbe a "füredi savanyúvizet" szolgáltató forrást –mely azóta is ismert-, majd rövid idővel utána fürdőt is emeltetett fölé és belépett a savanyúvíz gyógyászati célú hasznosításába¹¹. A vidéki gyógyközpontok kialakulása a XVIII. század második felére tehető. Balf fürdőit már a rómaiak is használták, a XVI. században fürdőházak épületek, majd végül az 1772-ben emelt fürdőháza tette ismertté. Hévízen Festetics György is ebben az időszakban hozta létre az első tutajokra épített fürdőt. Parádon szintén ekkor épült fel az első fürdő. A XVIII-XIX. században a magyar fürdőket is elkezdték tudományos szempontból vizsgálni: Tognio Lajos pesti orvosprofesszor 1839-ben megkezdte a magyar gyógyvizeinek összeírását. A XIX. században a fürdőhelyek mind a művészek találkozásának, mind a hazafias eszmék terjedésének helyszínéül szolgáltak és egy újabb virágkor vette kezdetét (18. ábra), melynek során a Lukács fürdőt és Hild József tervei alapján a Császár fürdőt újjáépítették.

A fürdőkultúra ügye egyre kiemeltebb jelentőséget nyert és 1891-ben megalakult a Magyar Szent Korona Országainak Balneológiai Egyesülete. Számos fürdő épült országszerte, melyek jelentős része ma határainkon kívül található. A legjelentősebbek Bártfafürdő, Csíz, Félixfürdő, Harkány, Herkulesfürdő, Parádfürdő, Palics, Pöstyén, Vihnye. Ebben az időszakban kezdett divatba jönni a strandélet is, így a Balaton egyre több turistát vonzott. Egy-egy fürdőhelyen a látogatók abban az időben legalább négy, leggyakrabban hat, de sokszor nyolc-tíz hetet is eltöltöttek. A fürdőorvosok általában közel egy hónapos fürdőkúrát ajánlottak, azonban utókúrával ez kibővíthetett akár két hónapra. A nők és férfiak általában még ekkor is külön fürödtek, a nemek részére meghatározott időszakokban. Érdekes időbeni párhuzam, hogy ugyanekkor, a 19. század második felében Angliában népszerűvé vált a keleti fürdőkultúra, amely David Urquhart parlamenti képviselő munkásságának, marokkói utazásairól írt könyvének is részben köszönhető. Londonban török fürdő először 1860-ban nyílt.

Az első világháború jelentős, változást, visszaesést hozott a fürdőhelyek életében. Később a hazai központ Budapest lett és az ország fürdőkultúrájának elismeréseképpen 1937-ben a Nemzetközi Gyógyfürdőhelyi Klimatológiai és Tengergyógyászati Egyesület Budapestet választotta székhelyéül egy rövid időre.

¹¹ www-szabad-part.hu illetve www.gyogyvizek.hu

18. Budapest, I. Hadnagy utca 8-10., Rácz-fürdő
Férfi gőzfürdő, melegvizes medence-csarnok, 1866 után

2.4 A XX. század

A fürdők száma jelentősen megnövekedett a XX. században. A korábban török fürdőnek is helyet adó Szent Gellért téren ekkor épült a Szent Gellért fürdő, és emellett egyre több alkalommal a természetes módon feltörő termálvizek helyett fúrt kutakból feltörő vizekre is épültek fürdők. Így jött létre Bükfürdő, Zalakaros, Hajdúszoboszló és Egerszalók fürdője is. A szokások és a társadalmi összetétel is átalakult: a XIX. század végéig inkább a jómódúak látogatták a fürdőket, és gyakran egy egész idényt is eltöltöttek egy-egy helyszínen, a XX. század közepétől már általánossá és mindenki számára elérhetővé vált a fürdőzés, azonban jelentősen rövidebb látogatásokkal. Ebben az időszakban a fürdőkultúra felvirágzásával épült fürdőépületek tipológiai értelemben már a korábbi koroktól eltérően nagyon heterogén képet mutatnak. Bár a XX. század építészeti formavilága jól nyomon követhető, azonban a történelmi fürdők egyes elemei helyenként felismerhetők. Számos magyarországi fürdőfejlesztés vette kezdetét ebben a periódusban, melyek közül a teljesség igénye nélkül néhányat érdemes felsorolnunk: Miskolc-tapolcai Strandfürdő, a pécsi Dulánszky Jenő tervei alapján 1933 átadott Balokány strandfürdő, Egeri Bárány-uszoda fejlesztés, Szentesi Termál Gyógyfürdőt, Karcagi Akácliget Gyógy- és Strandfürdő, Harkányi Gyógy- és Strandfürdő, a fehérvári, szecessziós Árpád-fürdő, az id. Janáky István tervei alapján 1937-ben bővített Palatinus Strandfürdő (19. ábra).

Az 1923-ban épült Miskolc-tapolcai Strandfürdőt (20. ábra) folyamatosan és többször korszerűsítették, bővítették, majd 1969-70-ben kialakított építészetileg karakteres kupolás szerkezetű része – a „Kagyló-fürdő” néven – vált ismertté. Ennek fürdőnek azonban írásos nyomát már 1743-ból is ismerjük. A Szentesi Termál Gyógyfürdőt Dávid Károly, Kossuth-díjas építész tervezte 1958-ban. A Tabánban wellness-szállodára már az 1930-as években készült terv, a 60-as években ez a gondolat ismét felmerült, azonban megvalósulása már a 21. század elejére tolódott a Rác-fürdő felújítása, bővítése során.

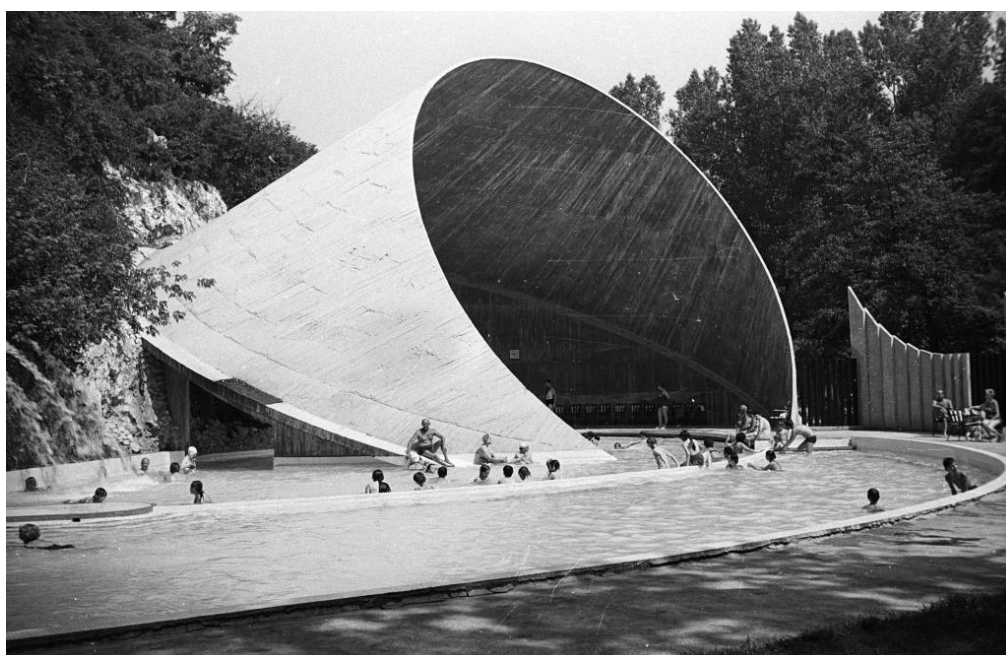
Építészettörténeti jelentősége miatt röviden meg kell említenünk Zalaváry Lajos 1960 és 1964 között épült jászberényi, emblemikus fürdőépületét is (21., 22. ábra), mely a korszak egyik legizgalmasabb épületeként sajátos törekvést képvisel életművében: a népi építészet ihlette formákat ötvözi a korra jellemző struktúrákkal, mesteri, plasztikus kompozícióval és arányrendszerrel. A két medence fölött ívelő búboskemenceszerű térlefedés azonban mélyebben megvizsgálva a török fürdők világát is idézi egyben: centrális térszervezés, lekerekített formát alkalmazó térlefedés, középső bevilágító. Ezek mind-mind a török történeti

fürdőinkben is megtalálható építészeti elemek, bár nyilvánvalóan XX. századi, átfogalmazott formában.

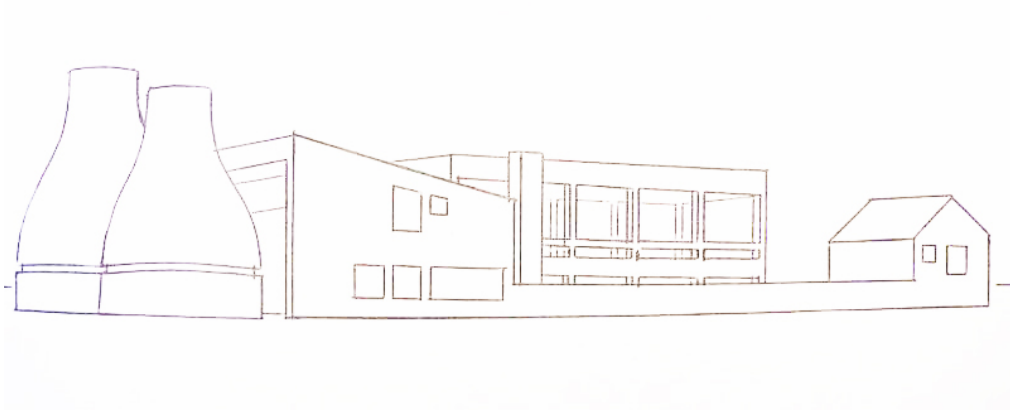
A hazai fürdőkultúra fejlődése a XX. századot követően ismét lendületet nyert: számos fürdőt kibővítettek, felújítottak, korszerűsítettek, néhány helyen új fürdőkomplexumok, wellness központok épültek és megkezdődött egyúttal a történeti műemlékfürdők felújítása is, melyek közül a kortárs építészeti kötődésekkel is rendelkező, török kori épített örökséget magunkban hordozó épületekre koncentrálnak.

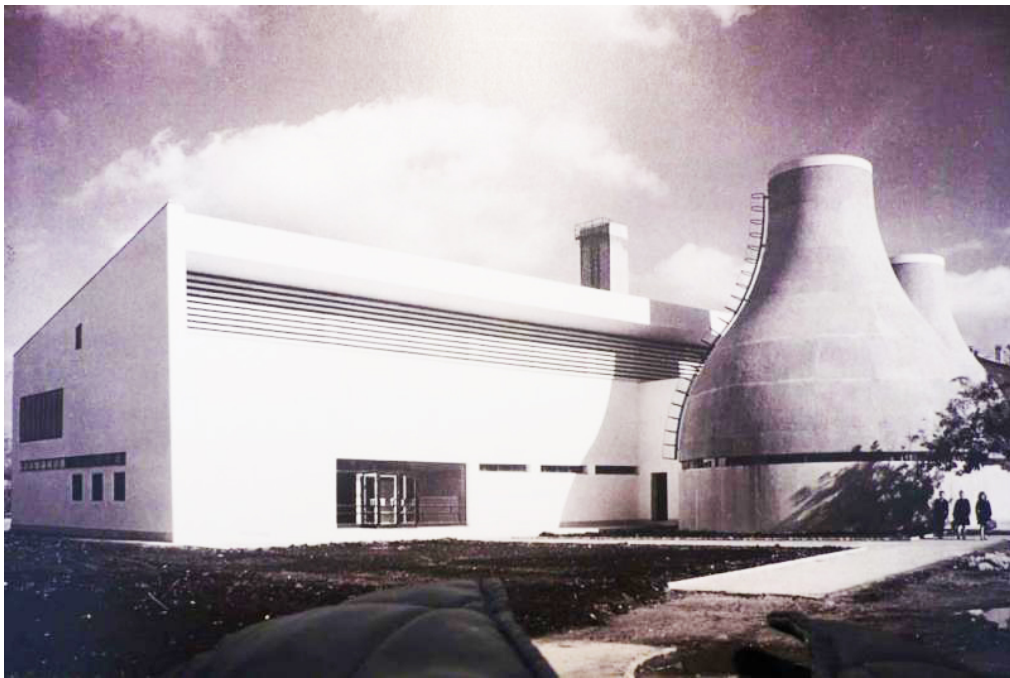
19. Budapest, Margit-sziget, Palatinus Strand (építész: id. Janáky István)

20. Miskolc, A Kágyló-medence 1972-ben (fotó: Fortepan / Lencse Zoltán)

21. Jászberényi fürdő, Zalaváry Lajos, 1958

22. Jászberényi fürdő, Zalaváry Lajos, 1958

3. Nemzetközi kitekintés – történeti fürdők rekonstrukciója és átépítése

Amennyiben a budai történeti fürdőink megújulását vizsgáljuk, párhuzamosan érdemes körbetekintnünk nemzetközi példák között, ahol a műemlék fürdőépületek különböző kortárs építészeti stratégiák mentén nyerték el mai megjelenésüket különböző volumenű átépítések, felújítások formájában (23. ábra).

Amennyiben az ottomán fürdők rekonstrukcióit vizsgáljuk, bizonyos szempontból a legautentikusabb helyszínnek Törökországot tekinthetjük, hiszen saját kultúrájuk épített örökségét alakítják. Ehhez járul hozzá az a lokális egyediség, mely szerint országukban a kézművesség és a hagyományos, építéshez kötődő szakmák sokkal inkább megőrződtek és generációról generációra átadódtak. Ennek köszönhető, hogy egy műemlék épület esetén felmerülő szakmai kérdésre a jelenkori török építészeti válasz sokszor alapvetően eltér a hazaitól, hiszen rendelkezésre állnak azok a hagyományos technikák és a sok évszázad alatt felhalmozott tudás gyakorlati alkalmazási lehetősége, mely a történeti épületeik esetében sokkal inkább hajlandó építési módszerekkel történő rekonstrukciókat eredményez, mintsem kortárs elemekkel történő bővülést. Az épületek így az egykori pompájukat nyerik vissza és az újabb építészeti réteg sokkal inkább a meglévő örökség felújítása, természetesen a jelen kor építéstechnikai kötöttségein, lehetőségeinek határain belül.

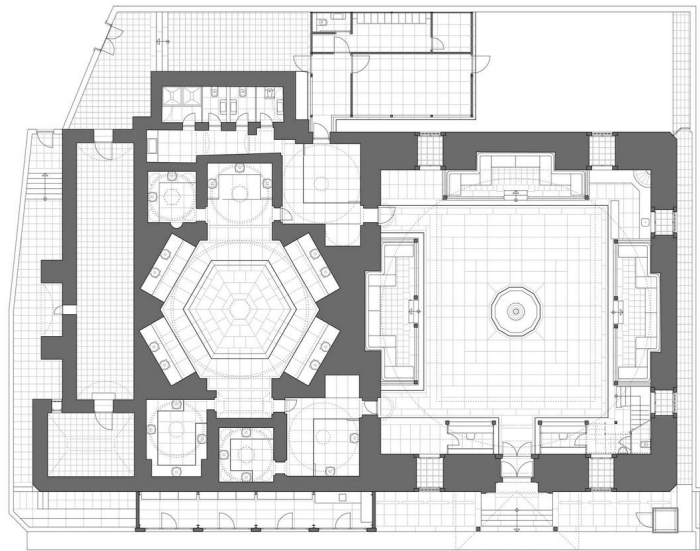
Izgalmas és egyben autentikus építészeti kitekintés az isztambuli, **Cafer Bozkurt Architecture** csapata által tervezett, eredetileg 1580-ban épült **Kilic Ali Pasa Hamam rekonstrukciója**¹² (24-27. ábra), mely 2011-ben készült el a tervek alapján. Itt a hagyományos építési technológiák különösen nagy hangsúlyt kaptak. A tervezők a különböző korok lenyomataiból az építés eredeti korát választották ki, mint helyreállítandó állapotot és ennek megfelelően a XX. századi hozzáépítéseket eltávolították a rekonstrukció során. Holisztikus gondolkodásuknak megfelelően mindig az épület egészét vizsgálták az egyes építészeti részek helyett és egységesen az eredeti kornak megfelelő módon próbálták helyreállítani az épületet.

¹² <http://www.archdaily.com/589511/kilic-ali-pasa-hamam-cafer-bozkurt-architecture>

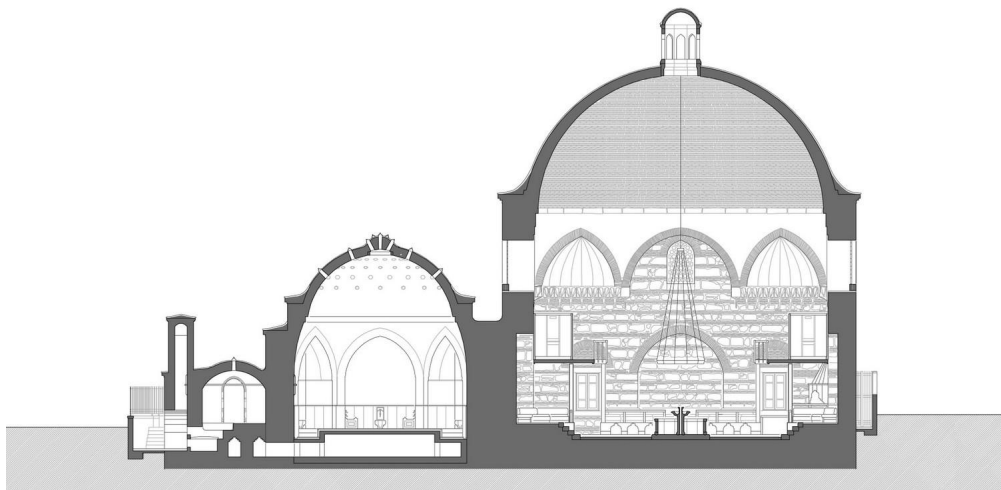
23. Történeti fürdők kortárs rekonstrukcióinak, átalakításainak vizsgálata Európában

- 1- Törökország, Isztambul (Kilicalı Ali Pasa Hamamı és II. Beyazid Hamamı)
- 2- Bulgária, Plovdiv (Kortárs könyvtár installáció egy török fürdő belső terében)
- 3- Spanyolország, Baza (Mór fürdő rekonstrukció átépítése)
- 4- Spanyolország, Cordoba (Kalifa fürdője)
- 5- Spanyolország, Toledo (Medina Mudejar mór fürdő rekonstrukció átépítése)

Restoration Project - Plan

24. Isztambul, Kilicli Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése - alaprajz

Restoration Project - Section

25. Isztambul, Kilicli Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése - metszet

26. Isztambul, Kilicali Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése - előcsarnok

27. Isztambul, Kilicali Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése – forró helyiség

Egy hasonló törökországi példaként említhetjük az eredetileg XVI. században épült *isztambuli II. Beyazid hamam*-ot (28-29. ábra), mely szintén rekonstrukciós jellegű felújításon esett át, célul kitűzve az eredeti állapot helyreállítását. A külön női és férfi oldallal rendelkező hamam öltözésre szolgáló előtér a forró helyiségénél nagyobb, grandiózusabb kupolával került lefedésre. Ebben a térben fából készült öltöző kabinok és középen egy szökőkút található. Ezután a török fürdő tipológiai felépítésének megfelelően a langyos helyiség, majd a centrális forró helyiség következik márvány fal és padlóburkolattal, középen pedig a szintén márványból készült köldök kővel.

A törökországi fürdők helyreállításai általában a Velencei charta szellemiségében történnek. Ez köszönhető annak is, hogy az építés folyamatához kapcsolódó hagyományokat, szaktudást mind a mai napig sok helyen megőrizték, így az épületek rekonstrukciójánál a helyreállítás az eredetivel közel megegyező módon tud megtörténni, ahogyan az isztambuli II. Beyazid hamam esetében is.

Műemléki környezetbe, ottomán fürdő központi terébe helyezett kortárs installációra érdekes külföldi kitekintés a *Studio 8 1/2* tervezőiroda *Kortárs könyvtára*¹³ Plovdivban, Bulgáriában (30., 31. ábra). Egy erősen centrális történelmi török fürdő terébe készítettek kortárs installációt, melynek köszönhetően mai építészeti nyelven tudtak megfogalmazni egy kisebb könyvtárat. A középpont körül fokozatosan emelkedő „bútor” egyik spirálja a könyvek tárolását, másik ég felé emelkedő spirálja az olvasás helyét biztosítja. A háttérként szolgáló történelmi fürdő inspiráló és meditatív tér is egyben, ahogyan az az egykori török fürdőben is lehetett.

Eltérő korok, „ház a házban” képletű találkozásra említésre méltó *Ibáñez Arquitectos, Fernando Alda* építész csapatának egy Spanyolországban, *Baza*-ban található *Mór fürdő rekonstrukciója*¹⁴ (32-35. ábra), mely szintén karakteres megoldást mutat számunkra: az eredeti mór fürdő rekonstrukciója mellett a régi fürdőt egy kortárs épület öleli körbe. Szerkezeti eltartással, önálló, friss építészeti megfogalmazású bevilágítóival mai megjelenésű, azonban belépve mégis az eredeti, közel 600 éves mór fürdő tárulhat fel a látogató szeme előtt. Ez a

¹³ <http://www.archdaily.com/291132/contemporary-library-installation-studio-8-%25c2%25bd>

¹⁴ <http://divisare.com/projects/162638-ibanez-arquitectos-fernando-alda-banos-arabes-de-baza>

fürdő egy kilenc részre osztott központi térből, két dongaboltozatos és további kiegészítő terekből áll. Ahogyan a Rác-fürdőnél is, az évszázadok alatt az eredeti fürdőépület padlószintje a jelenlegi felszín alá került, így a megközelítés gyakorlatilag egy szinttel magasabban lehetséges. Ibáñez, az építész egy látszóbeton felületű, absztrakt geometriájú bevilágítókkal rendelkező védőépületet tervezett az egykori épület fölé és így visszaadja az egykori fürdő városi szövetben betöltött hangsúlyos szerepét az új tömegével. A meglévő falaktól az új védőépület a lehetőségeknek megfelelően távolságot tart. Az új és régi boltozatok a vakolt felületképzés alapján könnyen megkülönböztethetők. A megközelítés egy hídon történik a felső utcaszinten, így a mór boltozatokra fentről tekinthetünk le. Az elvont formavilágú, védőépülethez tartozó bevilágítók és az egykori, rekonstruált hatágú csillag bevilágítók együttes jelenléte is izgalmas építészetet tükröz, ahol a múlt és jelen mind önállóan, mind pedig együttesen harmonikusan lehet jelen.

A spanyolországi **Cordóba**-ban található a cordóbai mecset szomszédságában **Kalifa fürdőjét** (36-38. ábra), mely a Guadalquivir folyóra kifutó tér szélén áll és Francisco Torres Martínez építész munkájának köszönheti mai megjelenését. A fürdőegyüttes legértékesebb építészeti eleme egy dongaboltozatokkal fedett tércsoport és a hozzá kapcsolódó térelemek. Az összefüggő palota részét képező épület maradványait 1903-ban és 1961-ben is feltárták, majd később visszatemették. Francisco Torres Martínez építész legfőbb célja volt a terület városi térhasználatba történő bekapcsolása illetve az addig sokak számára ismeretlen épített örökség bemutatása egy tervezett dramaturgia szerint: a romos állapotban feltárt részekről vezet az út a boltozatával együtt megmaradt értékebb térrész felé. A romfalakat –bár hitelt érdemlően- sok helyen továbbépítették, mely az eredeti állapot csupán vélt megjelenését tükrözi így. Mindeközben azonban a romok fölött végigfutó plató egy urbánus teret hoz létre a park bővítéseként létrejött pihenőfelültként.

Spanyolországban, **Toledo**-ban található a Santa Eulalia téren, a történelmi város szívében a **Medina Mudejar arab fürdő** rekonstrukciós átépítését (39-40. ábra), mely 2012-ben készült el. A fürdő egy saroképület pinceszintjén helyezkedik el úgy, hogy az utcáról a befoglaló épületre tekintve nem is sejthetjük jelenlétét. A műemléki védettség itt is szakmai kihívást, komplexitást jelentett mind a tervezés mind pedig a rekonstrukciós átépítés során. A védett mór fürdő körül az épületet visszabontása mellett, sziklás talajban kerülhetett sor a pinceszinti feltáráshoz. A feltáráshoz a belső patio (pihenő tér) oszlopait is ki kellett emelni a szerkezet

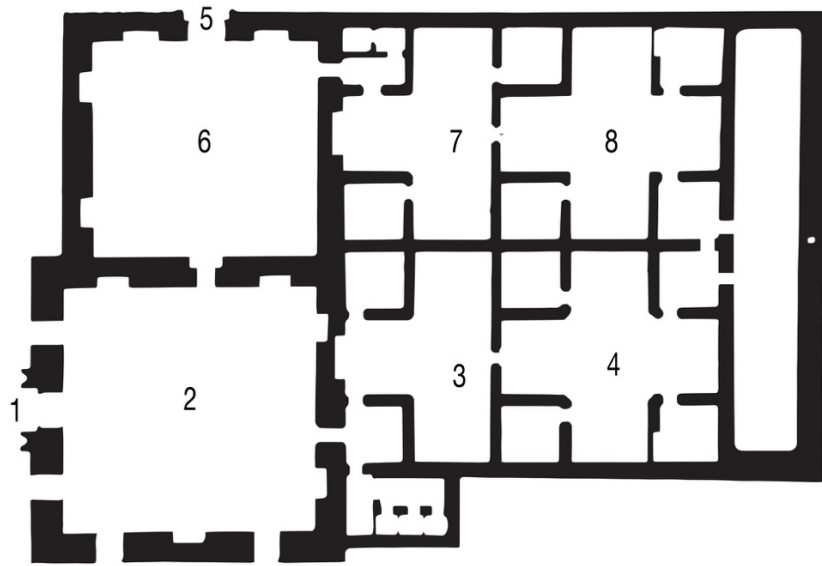
stabilizálása mellett. Bár a tervezés 2001-ben kezdődött el, számos változatot követően sikerült csak a tér felől, az épület elegánsabb feltárását biztosítani a látogatók számára.

A pinceszinten helyezkedik el a mór fürdő a belső patio-hoz kapcsolódva. A három (forró, hideg és langyos vizű) medence és a körülöttük futó falak fehér márványburkolatot kaptak (41. ábra). A medencetér fölötti téglaboltozatot bevilágító szemek tagolják, mely motívumként a patio alatti masszázshelyiségben kortárs megfogalmazásban, látszó betonfelületben is megjelenik (42. ábra). A legfelső szint ettől független lakótérként működik a fürdő fölött.

Az épület izgalmas keveredése a spanyol és a korabeli mór fürdők stílusának, melyekhez újabb elemként harmonizáló kortárs építészet társul.

Nemzetközi, európai kitekintésünkön keresztül jól láthatjuk, hogy a több évszázados múlttal rendelkező fürdőépületek megújulásában bár több típust különböztethetünk meg, az alapvető korszerűségi kérdés mindegyik esetben ugyanúgy felmerül: használati, kulturális és építészeti értelemben is adekvát építészeti megoldás, harmónia elérése a legfőbb cél.

Az eltérő építész válaszoknál hol teljes rekonstrukció, más példánál a részleges helyreállítás kortárs elemekkel történő bővítésére kerül sor. Helyenként a fürdő funkció megőrzése jelenti a fennmaradást, más esetben megváltozik a terek használata és az esetenként romokban megmaradt épített örökség csupán bemutatásra kerül, így minden szituációnál és minden kultúrában egyedi, az adott körülményeknek megfelelő építészeti megoldás szükséges.

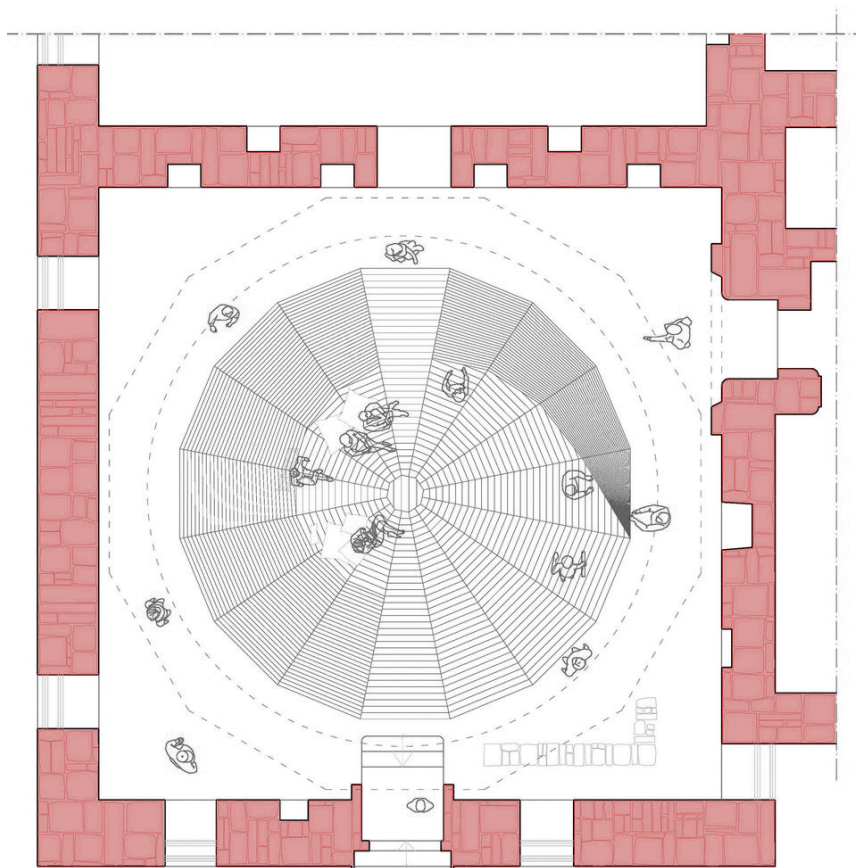
28. Isztambul, II. Beyazid Hamam rekonstrukciója – alaprajz

1- férfi oldal bejárata, 2- férfi előcsamok, 3-langyos helyiség, 4-forró helyiség

5-női oldal bejárata, 6-női előcsamok, 7-langyos helyiség, 8-forró helyiség

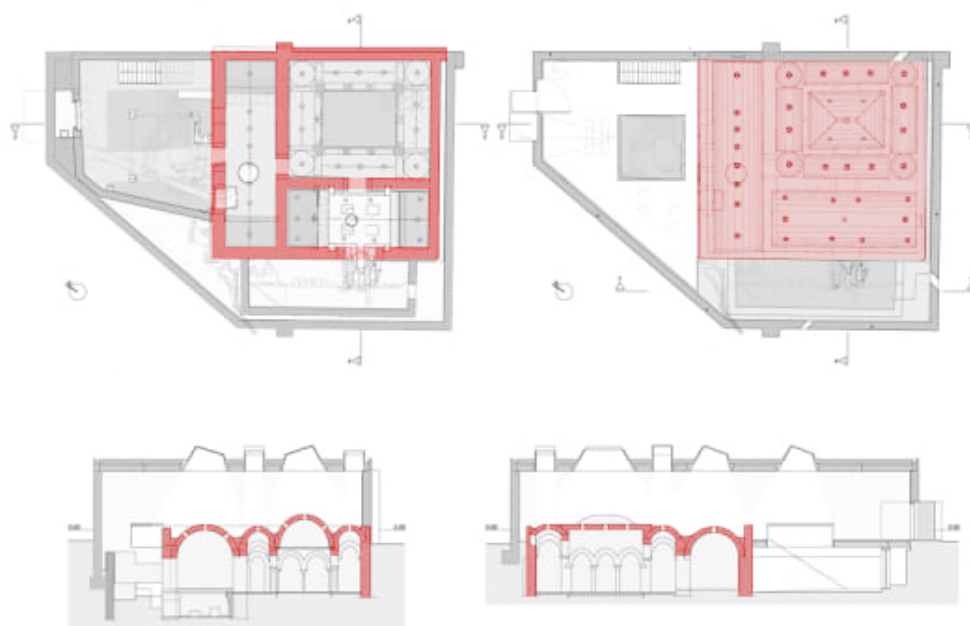
29. Isztambul, II. Beyazid Hamam rekonstruált homlokzata- régi és új falfelület elkülönül

30. Bulgária, Plovdiv, Kortárs könyvtár installáció egy török fürdő belső terében - alaprajz
(török fürdő falai pirossal jelölve)

31. Bulgária, Plovdiv, Kortárs könyvtár installáció egy török fürdő belső terében

32. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítésnek alaprajza és metszete (mór fürdő pirossal jelölve)

33. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítésének bejárata

34. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítése – bevilágítók a régi fürdőépület fölött

35. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítése – belső tér bevilágító szemekkel

36. Cordóba, Kalifa fürdője – metszet (régi falak pirossal jelölve)

37. Cordóba, Kalifa fürdője – a városi plató

38. Cordóba, Kalifa fürdője – belső tér – új és régi találkozása

39. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése –pinceszinti alaprajz (arab fürdő falai pirossal)

40. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése – homlokzat a Plaza de Santa Eulalia felé

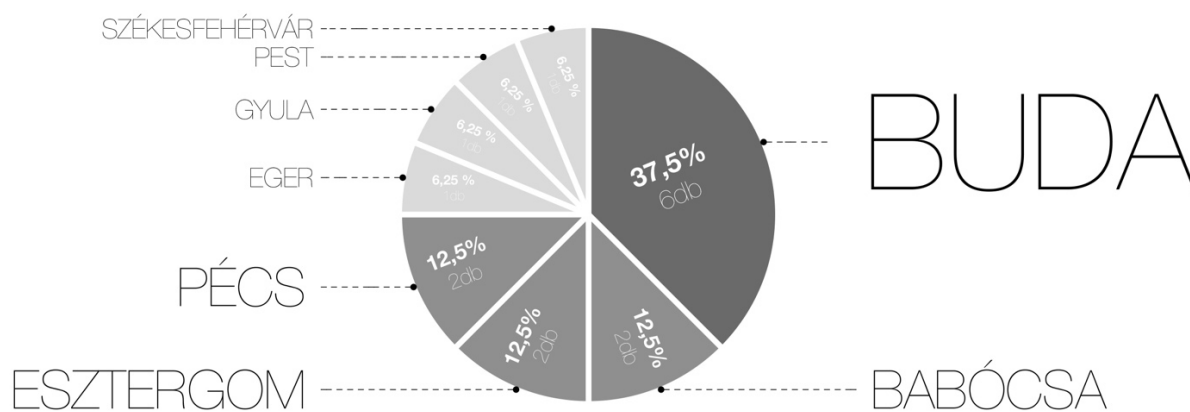
41. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése

42. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése – masszázshelyiség az arab fürdő mellett

4. Budai történeti fürdőink metamorfózisa a kortárs építészet megjelenésével

A török fürdőépítészet számos emléke maradt fönt a teljes hódoltság területén. Amennyiben a régészeti módszerekkel feltárt épületeket is vizsgáljuk hazánkban belül, akkor összesen tizenhatot számolhatunk meg:¹⁵ Babócsa (2), Buda (6), Eger (1), Esztergom (2), Fehérvár (1), Gyula (1), Pécs (2), Pest (1) (43. ábra). Az egri érseki fürdőnek a török kori vonatkozása kérdéses. Ahogyan a legtöbb esetben, Pesten és Babócsán csak az alapfalak állnak, Egerben és Székesfehérváron szerencsésen fennmaradtak falrészletek és boltozatok is.

43. Török fürdők lelőhelyei az országban

Babócsa (2), Buda (6), Eger (1), Esztergom (2), Fehérvár (1), Gyula (1), Pécs (2), Pest (1)

Budán a termásvíz jelenléte meghatározó évszázadok óta. Ezen a területen számtalan történeti fürdőt találhatunk, melyek főbb térstruktúrája és szerkezete kiállta az idők próbáját, így ma is alkalmasak eredeti funkciójuk betöltésére. Ehhez a kontinuitáshoz azonban elengedhetetlen feltétel volt a folyamatos megújulás.

A máig fürdőként üzemelő, török múlttal rendelkező budai történeti gyógyfürdőink sajátossága, hogy különböző korszakok nagy mértékű, sűrű, egyidejű megjelenését hordozzák magukban, különös egyediséget teremtve ezzel, amelyhez a kortárs építészet elemei is hozzájárulnak, számos esetben gazdagítva épített örökségünket.

¹⁵ Papp Adrienn - Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014

A történelmi gyógyfürdőink mind társadalmi, mind kulturális viszonyrendszerükbe mélyen beágyazottak, hiszen hosszú évszázadokon át a társadalmi élet jelentős színteréül szolgáltak, szervezték azt és az idők során a korok változó igényei mellett is meg tudták őrizni identitásukat fürdőként. Köszönhatték ezt legtöbbször annak a természeti adottságnak, hogy helyszínüket termálvíz forrása jelölte ki, így biztosítva, meghatározva korszakokon átívelő fennmaradásukat. Bár a különböző korok kihívásainak, formálódó igényeinek megfeleltek, ehhez folyamatos és szerves átalakulásra volt szükségük különböző építészeti korok „rétegeit” összegyűjtve.

Budán hazánk török kori fürdőinek több mint harmadát találhatjuk. A működő termálfürdők közül pedig mind a négy ugyanitt helyezkedik el: Rácz¹⁶, Rudas, Király, Veli bej. Így összeségében megállapíthatjuk, hogy a budai terület kiemelkedő jelentőségű, hiszen itt jelen vannak a török hódoltság összefüggő, fennmaradt megoldásai, még eredeti funkciójukban működő épületei. Jelen értekezés ezért erre a területre fókuszál.

Kutatásom során a működő oszmán fürdők kategóriáját azokkal a fürdőépületekkel is kibővítettem, ahol bár összefüggő épületként nem maradt fent török kori rész, azonban a történelem során a hely vagy akár az épületegyüttes török kori kötődéssel rendelkezett. Így került a kutatásom körébe a Szent Gellért és a Szent Lukács fürdő.

A Szent Gellért tér területén épült egykori „Acsik ilidzse” termálvizes fürdő pontos helyét csak valószínűsíthetjük, azonban a helynek a török kori relevanciája és későbbi jelentős szerepe is nyomon követhető. A Szent Lukács fürdő területén bár hagyományos struktúrájú oszmán fürdő valószínűleg nem épült, azonban török kori falakat foglal magába és ezen túlmenően is számos kor építészeti lenyomatát őrizi.

A fent megnevezett témaszűkítést követően így a következő budai történelmi fürdők képezik jelen kutatás tárgyát: Rácz, Szent Lukács, Szent Gellért és Veli bej fürdő. Ezeknek az épületegyütteseknek részletesebb elemzésén keresztül vizsgálom meg a budai történelmi fürdőkben megjelenő kortárs építészeti stratégiákat.

Történelmi termálfürdőink bővítései vagy rekonstrukciói különböző mértékű, léptékű átalakításokat, megújulásokat eredményeztek. Ezek során jól láthatóan megjelenik az építész habitus: hol visszafogott volumenű kortárs építészeti eszközök alkalmazását tapasztalhatjuk alapos történelmi kutatást követően, máshol pedig hangsúlyosabb, új elemek is megjelennek markánsan eltérő karakterrel.

¹⁶ A fürdő rekonstrukciós átépítése elkészült, azonban mind a mai napig nem nyitották meg

4.1 Rác-fürdő felújítása, bővítése

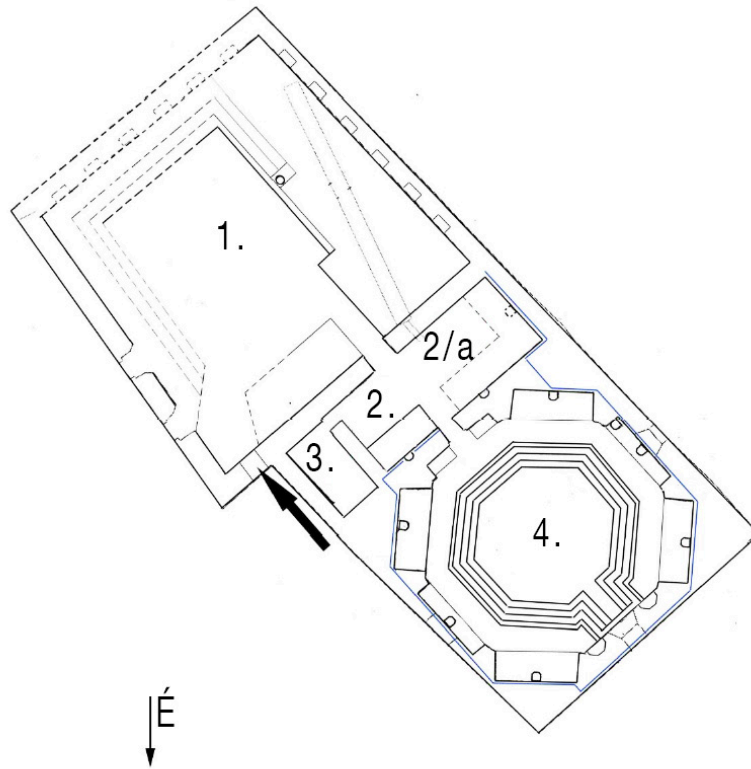
A Rác-fürdő felújítására és átépítésére az épület történetében számos alkalommal, ismétlődően sor került. A legkarakteresebb építészeti időszakokat a török fürdő építésének ideje (44-45. ábra), a barokk kor kiegészítései illetve az Ybl Miklós-féle átépítések jelentették (46-47. ábra).

Bizonyos kutatások Zsigmond, mások Mátyás király uralkodásához kötik a fürdő építését, de mára bebizonyosodott, hogy a XVI. században épült a török korban. Akkori nevén Tabahéne ilidzsaszi-nak vagy Kücsük ilidzsza-nak (Kis fürdőnek) nevezték. Buda visszavételét követően először a császári kamarához, később Pergassi Károly császár kapitány tulajdonába, majd a Heinrich családhoz került. Ekkor felújították Ybl Miklós tervei alapján 1864 és 1865 között, majd átépítették, bővítették 1869-1870 körül. 1890-ben az Ördögárkot lefedték, az alsó tabáni részt feltöltötték, így kétszintessé alakult át az addig három szintes épület. A II. világháború súlyos károkat okozott, így felújításra volt szükség. Erre 1963 és 1965 között került sor, amikor több sérült részt sajnálatos módon elbontottak az Erzsébet-híd építése miatt. Ezt követően a fürdő állapota azonban romlásnak indult.

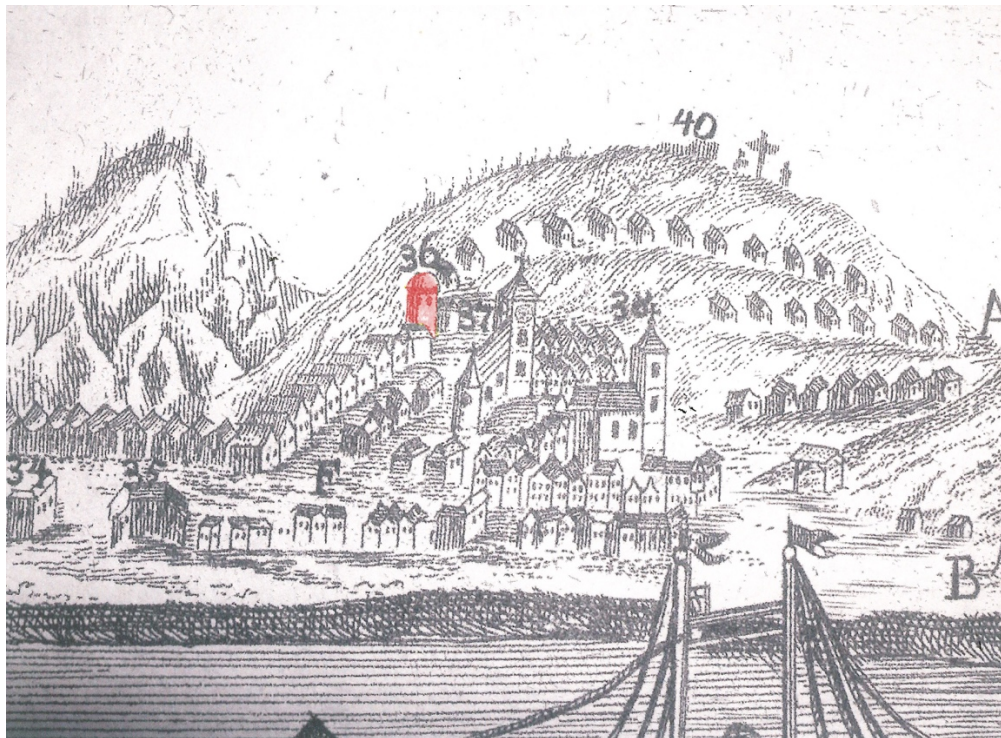
A fent említett főbb építészettörténeti rétegekhez szervesült kiegészítésként Dévényi Tamás és a Budapesti Műhely csapatának karakteres munkája révén, melynek alapos megismeréséhez az alkotói folyamat előzményeit, körülményeit is érdemes részletesebben felidézni.

A tervezőknek –akik egy elkezdődött bontást¹⁷ követően kezdték el munkájukat– nem volt könnyű helyzetük: a Tabánt korábban oly annyira jellemző apró-, nőtt telkes viszonyok határozták meg az átépítés előtti épületegyüttes alapstruktúráját.

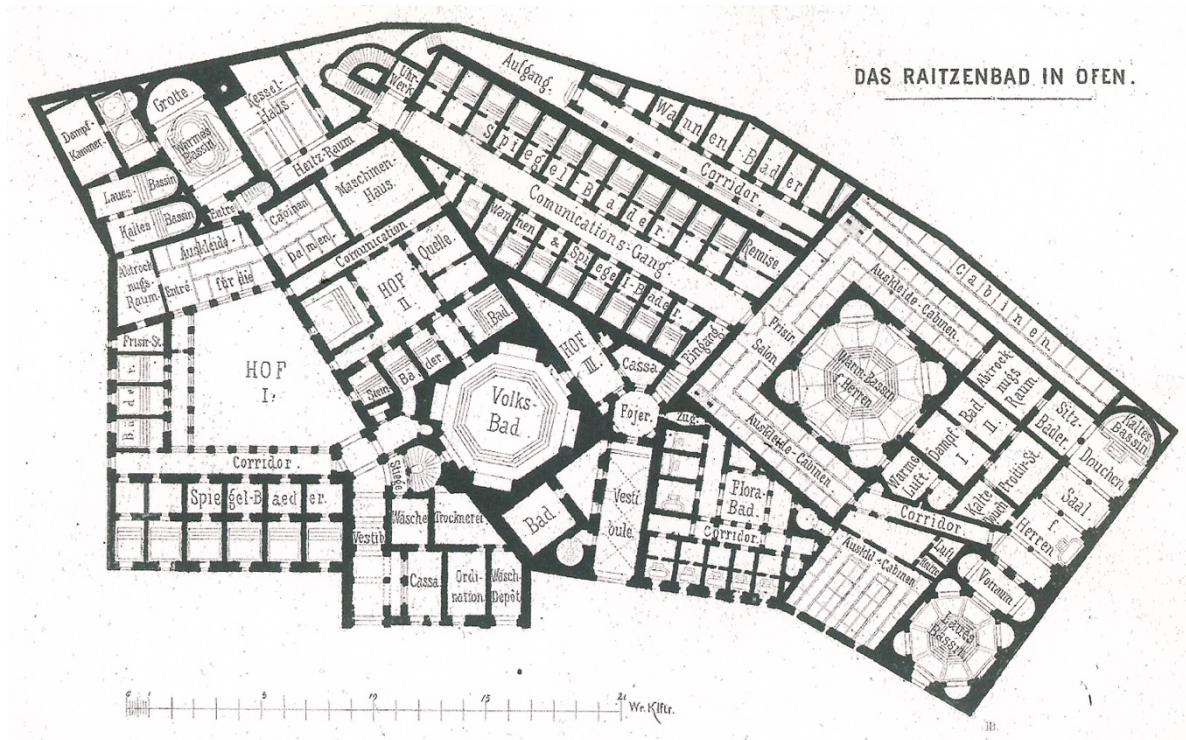
¹⁷ Az 1990-as évek végén a Budapest Hévízei és Gyógyfürdői Zrt. Kaszab Ákos építésznek adott megbízást a Rác-fürdő fejlesztési program kidolgozására, az épületegyüttes rendezésére. Tervei szerint el is kezdődtek részleges bontások, azonban a résztvevők közötti konfliktusok miatt ez a folyamat megszakadt és egy meghívásos pályázatot követően végül Dévényi Tamás és csapata vette át a feladatot.

44. Rác-fürdő 1. Török periódusának rekonstruált alaprajza.
 1-előcsarnok, 2-langyos helyiség, 3-toalett, 4-forró helyiség

45. Buda metszete 1760-ban (Rác-fürdő pirossal jelölve)

46. Rác-fürdő alaprajza 1873-ban – Bültenmeyer metszete

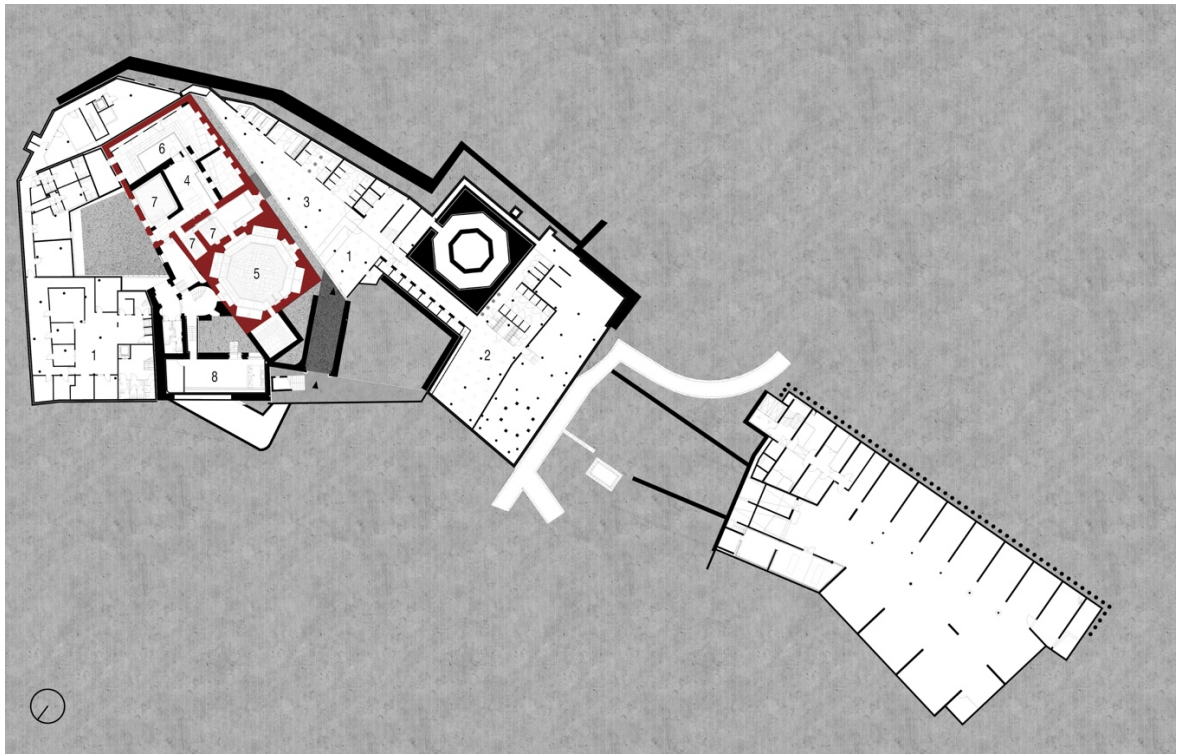

47. Rác-fürdő főhomlokzata 1865-ben

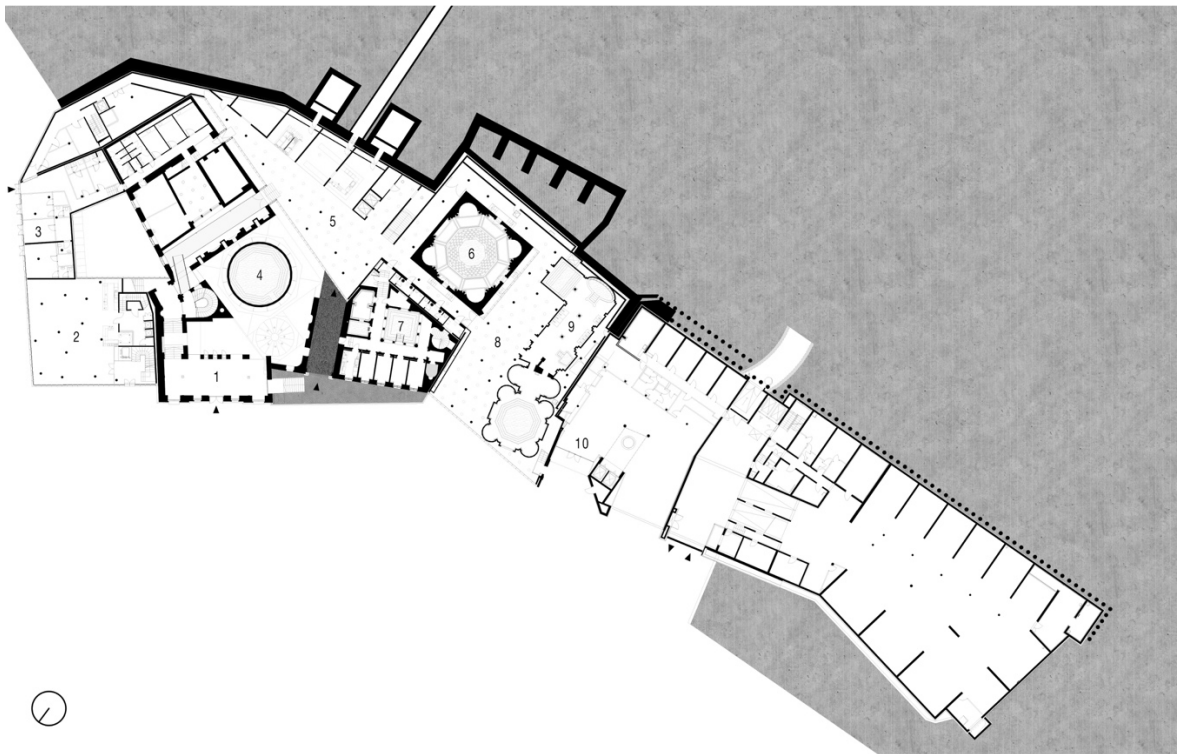
A korabeli Tabán környező épületeinek elbontása már az 1910-es évek elején elkezdődött, de a világháború korszaka, a pillanatnyi lakáshiány megállította egy rövid időre a folyamatot és az 1930-as évekre tehető a bontás jelentősebb hányada, amely néhány kivételtől eltekintve főként a lakóházak épületállományát érintette. A Rác-fürdő épületegyüttese szerencsésen megmaradt, így a korabeli telekviszonyok heterogén, szövevényes szerkezetét továbbra is megőrizte, önmagában hordozta. Ehhez a mozgalmas alapstruktúrához (48-49. ábra) kellett keresni egy olyan összetartó, kohéziós építészeti rendszert, mely a különböző korok épületrészeit, objektumait egy egységbe tudta rendezni, kovácsolni mindamelllett, hogy önállóan is megmaradtak. Dévényi Tamás a merőleges rasztert túl kötöttnek tekintette ebben az esetben a laza alapstruktúrához, így végül egy háromszögekből felépülő raszterhálóra (50. ábra) esett a választása, mely egy kortárs megfogalmazású, laza hálóként fogja össze a különböző egységeket. Ez a raszter megjelenik az épület „negyedik homlokzatán” is felülről, ahol pontszerű bevilágítók sűrű hálójaként szövi át a tető látványát mintegy a törökkori bevilágítók vagy az Ybl-féle fürdőcsarnok belső kupolafelületének (51. ábra) absztrakt leképzéseként.

A tervezésre szánt idő rövideje miatt az építész csapat helyszínen felállított konténerekbe költözött, így megkönnyítve és felgyorsítva a sokszor komplex tervezési folyamat helyszíni ellenőrzését vagy a későbbiekben az építész művezetést. Ennek köszönhetően a tervezés és a kivitelezés nagyságrendekkel szorosabb kapcsolatban forrhatott össze a megszokott mértékhez képest. Az alapelv mindvégig az épített örökség maximális megőrzése és az eredeti technológiával történő helyreállítás volt¹⁸, melyet a legtöbb helyen sikerült elérni.

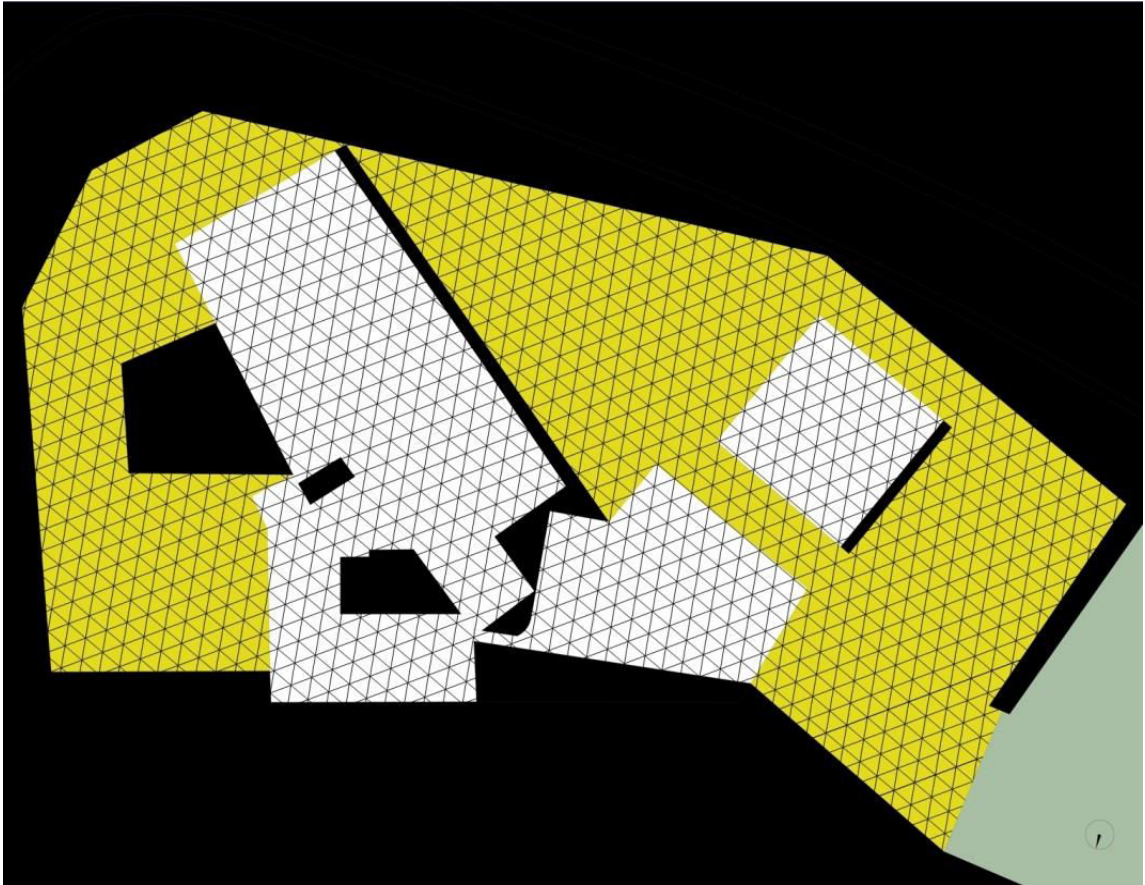
¹⁸ Érdemes megemlítenünk, hogy Dévényi Tamás több műemlék épülettel is foglalkozott, melyek jól illusztrálják szakmai álláspontját épített örökségünkhöz. A Várkert bazár belsőépítészeti tervezése során az egykori lakóépületek belsejében hitelesen állították helyre azokat az építészeti elemeket (ajtók, padlószervezetek, etc. ...), melyekre lehetőség nyílt és az új elemeket következetesen kortárs anyagválasztással oldották meg. Ez a tervezői logika a fürdőnél is nyomon követhető.

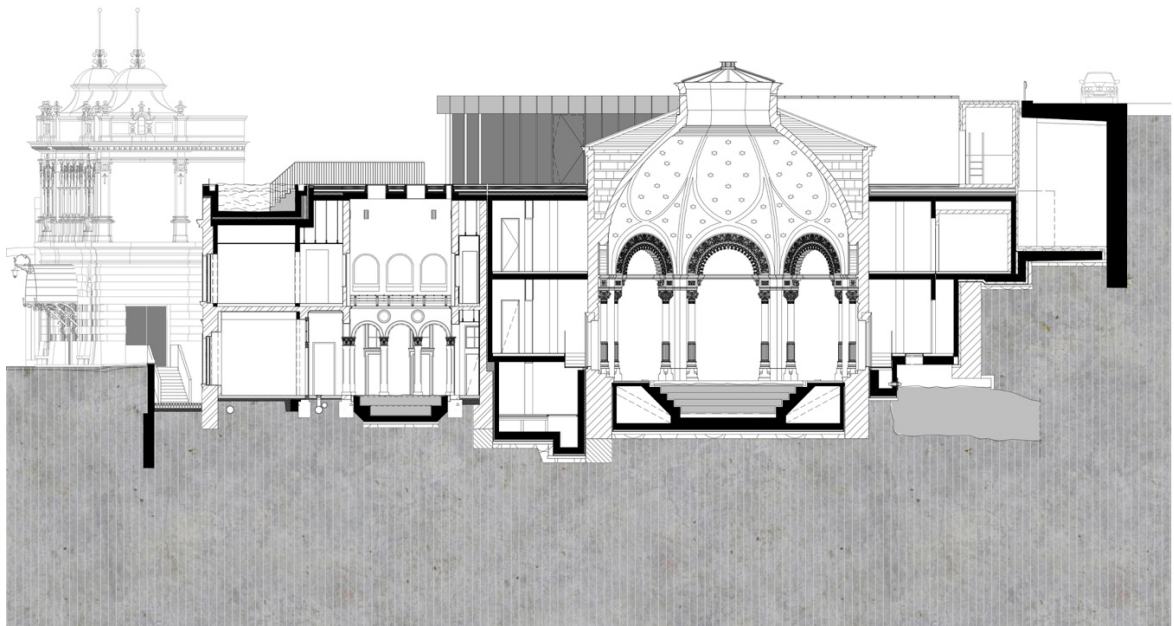
48. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – pinceszinti alaprajz (az 1. török periódusú fürdő falainak helye pirossal jelölve)
 1-pénztár, 2-női öltöző, 3- férfi öltöző, 4-hammam előtér, 5-török fürdő, 6-hammam, 7-medence, 8- török kávézó

49. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – földszinti alaprajz
 1-bejárat, előcsamok, 2-étterem, 3-üzletek, 4-török fürdő, 5-előcsamok recepcióval és bárral, 6-Ybl fürdőcsamok, 7-medence, 8-pihenőtér, 9-Ybl zuhanycsamok, 10-szálloda bejárata

50. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – a tervezett háromszög rendszerű raszterháló

51. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – keresztmetszet az Ybl fürdőcsarnokon keresztül

A kusza telekviszonyok - melyek őrzik a Tabán egykori városi szövetét, történelmét - meghatározó tényezőt jelentettek a fürdő épületegyüttesének szerkezetében, kialakulásában illetve kulcskérdésként szerepeltek egyben a tervezés során is: a bonyolult telekstruktúrát követte több kor hozzáépítése, így a nehezen „összefésülhető” szövetben a fent említettek szerint a merőleges, ortogonális rendszer nem jelentett volna megoldást, hanem a sokkal alkalmasabb háromszög-rasztert választották. Ennek raszterpontjaiba következetesen vagy pillérek vagy bevilágítók kerültek az adott térbeli, szerkezeti szituációnak megfelelően.

Dévényi Tamás „madártej”-analógiája¹⁹ szerint a kortárs háromszög-raszterű szövetben, „madártejben” úsznak a különböző építészeti korok „hab”-objektumai, így kapcsolódnak lazán egymáshoz, de önállóan is megmutatják jelenlétüket.

A fürdő építészeti kohéziós erejét jelentő szövet egy határvonalon megszűnik. A jelen kor igényeit követve új funkcióként egy szálloda kapcsolódik az épülethez az egyik oldalon. Monolit architektúrája jelentősen eltér a fürdő kortárs részegységeitől, így nem tudnak szervesülni. A két épület tervezői valószínűleg nem is tűzték ki célul korunk építészeti rétegének egységes kezelését. Ez fokozza az alapadottságként is jelen lévő heterogenitást és jól jellemezi korunk építészeti hozzáállását.

A Rácz-fürdő kortárs szárnyát őszinte megjelenésű gépészet koronázza (52. ábra), mely bár szükséges egy ilyen komplexitású épületnél, könnyen tudnánk nélkülözni látványát. Szerencsére az összképet jelentősen nem befolyásolja és a történeti épületszárny architektúrája megőrizheti hangsúlyos szerepét. Szintén erőteljes kortárs elemként jelenik meg az újraépített zuhanycsarnok látszóbetonnak tervezett felülete, mely az eredeti csarnoktér felől rekonstrukciós jellegű, felülről pedig makettszerű, absztrakt felületek játéka (53. ábra).

A fürdőben az épített örökség megőrzése nagy hangsúlyt fektettek (54. ábra), ahogyan az eredeti technológiák, pl. felülteképzések felkutatására is. Az eredetileg téglaporos vakolat a korabeli technológia alapján kikísérletezve a megfelelő, épülethez illő felületkialakítást jelenti. Ez a középkori technológia nem csak autentikus, hanem a korábbi árvizek során az egyik legtartósabb felületnek is bizonyult, így több érv szólt alkalmazása mellett.

¹⁹ Zsuffa Zsolt: Madártej és habgaluskák - in: Metszet, 2014/4. 22-29. old.

Az eredeti építési technológiákon kívül az épület eredeti megjelenését is értelemszerűen kutatták. A főbejáratot jelentő épületrész hiteles falszínét egy kis falfülkében találták csupán meg, mely végül a helyreállított szín alapját jelentette. A többi helyen már utólagos vakolat „rárakódott rétege” fedte a falakat.

Az épített örökség maximális tiszteletben tartása és helyreállítása alapvető cél volt. Ez a szellemiség a török fürdő látogatók számára láthatóvá tételében is jól mutatkozik: a török fürdő épületrésze felülről, a műemlék falak fölött „lebegő” hídról is megtekinthető. Ez a híd karakteres kortárs elem és tisztán, érthetően elkülönül műemlék környezetétől, az alatta ívelő törökkori dongaboltozattól. Anyagválasztás tekintetében is jól megkülönböztethető az új építészeti hídelem (55. ábra): járórács felülete, üveg és perforált fémlemez korlátja jól láthatóan mai formavilágról tanúskodik.

A fürdő épületegyüttesének Ybl-féle egységein (56. ábra) túl a legrégebbi elemét jelentő török fürdő is nagy hangsúlyt kapott a tervezés során (57. ábra). Dévényi Tamás az eredeti, török kori terepszintet kívánta megmutatni és a körbeépített ottomán részt próbálta kiszabadítani a lehetőségeknek megfelelően. Ez a szándék a török fürdő egykori bejáratánál egy később hozzáépült rész elbontását tette szükségessé.

A tervezői habitus - mely a török kori egységet kiemelten kezelte és autentikus bemutatást tűzött ki célként - érzékelhető más területeken is: a mesterséges világítás az eredeti kor használata szerint teljes mértékben mellőzésre került a török fürdőben, ahogy egykoron sem volt, hiszen a török fürdő sötétedés után valószínűleg már nem működött, kizárólag csak nappali fényben. A használati időszak meghosszabbítása céljából nem mondtak le a téli időszakok sötét délutánjairól sem: a tervezők frappáns megoldásként hordozható, letisztult formavilágú világítótestet választottak, melyet a látogatók magukkal vihetnek a fürdő területére, majd használatát követően leadhatják. A jelen kor higiénia és komfortkövetelményei egy fürdőben a gépészet esetén is jelentősek, azonban a tervezők ebben az esetben is a szükséges minimálisra törekedtek lehetőleg korabeli megoldásokat követve: csökkentett víznyomás a korabeli rendszer szerint, légbefúvás az Ybl-féle díszrácsokon keresztül. Mind-mind egyedi megoldások, kellő odafigyelést, alázatot kívántak a tervezőtől.

52. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – főhomlokzat – régi és új határozottan elkülönül

53. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – újraépített zuhanycsarnok látszóbetonnak tervezett felülete – makettszerű megjelenés

54. Rácz-fürdő rekonstrukciós átépítése – az új és régi tisztán elkülönül

55. Rácz-fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő melletti híd kortárs formavilággal

56. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – az egykori Ybl féle csarnok rekonstrukciója

57. Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő rekonstrukciója

Dévényi Tamás és tervezőcsapatának munkája egy harmonikus összképpel és egyben építészeti részletekkel rendelkező épületegyüttest hozott létre ebből a heterogén világból kortárs eleganciával.

A Rác-fürdő épületegyüttese alapos kutatási, tervezési, művezetési és kivitelezési munkát követően évek óta mind a mai napig várja, hogy megnyissák kapuit a látogatók előtt.

A Rác-fürdő jelenkori rekonstrukciós átépítésének mind teoretikusan, mind pedig szerkezetileg is megjelenő, holisztikus egységet képező, Dévényi Tamás által tervezett háromszög raszterhálója olyan térbeli, szervezett entitást volt képes életre hívni, mely a számos kor lenyomatát őrző épületegyüttes épületfragmentumai között a kortárs elemek dominanciája nélküli szimbiózist hozott létre mai építészeti formavilággal ötvözve.

Az átépítés előtt is meglévő épületmaradványok jelentősen eltérő periódusokból származnak, önálló vagy csak lazán kapcsolódó fragmentumokként voltak jelen egyidejűleg, így az egység megtalálása, keretbe foglalása lett az egyik legfőbb tervezői stratégia. Ezek a fragmentumok annak köszönhetik létrejöttüket, hogy az épület bár megőrizte eredeti funkcióját, a különböző korok változó igényei, fürdőre épülő kiegészítő tevékenységek, újabb és újabb szolgáltatások további átépítéseket hoztak létre, tettek szükségessé. Ez a tény olyan mértékű heterogenitást teremtett az idők során, mely pregnánsan megkülönbözteti legtöbb műemlék épületünktől és a kortárs rekonstrukciónál is egyedi építészeti reflexiót kívánt.

A törökkori fürdő intaktnak kevésbé nevezhető épületrésze szintén számos átépítést szenvedett el a különböző periódusokban, azonban jelenléte meghatározó és inspiráló egyszerre. Dévényi Tamás elmondása szerint „egy régi épülettel foglalkozni azért jó, mert az időtengelye sokkal hosszabb. Ha a negyedik dimenzió intenzíven jelen van, az inspirál is, ugyanakkor a felelősséget is növeli.”²⁰

²⁰ Zöldi Anna: "Kicsit múzeum is lesz" - Dévényi Tamás építész, a Rác fürdő felújításának és bővítésének tervezője - in: magyaramarancs.hu, 2010/46 (11.18.)

4.2 Szent Lukács Gyógyfürdő

A Szent Lukács Gyógyfürdő jelenkori műemléki rekonstrukciója, átalakítása 2013-ban fejeződött be az Ybl Tervező Kft. munkája szerint (Beke Csilla, Bujdosó Győző, Bor Tamás, Hefelle Karolina, Brauswetter Dóra, Lendvai Eszter). 1990-ben már történt egy jelentősebb átalakítás, melynek során a nemenként szétválasztott iszaptó udvarának területére kültéri élménymedence készült Rákos Péter (Mélyépterv) építész tervei szerint, azonban egy átfogó műemléki rekonstrukció és átalakítás lehetőségét csak ezt követően 2005-ben kezdték vizsgálni egy tanulmányterv keretén belül. Így jutottak el a több ütemben megvalósuló átalakításig, mely során fontos célkitűzés volt, hogy a fürdő folyamatosan működhessen, fogadhassa a látogatóit.

A terület fürdőinek története egészen a rómaikhoz vezethető vissza, akik a József-hegy lábánál fakadó forrásokat már hasznosították. A XII. században johanitták – később máltaiak és rodoszi lovagrend tagjai – telepedtek erre a helyre. Kolostort, fürdőt és kórháztat építettek. A középkorban már megtalálható volt itt a fürdőzésre is használt Malom-tó, amely jelenleg a Frankel Leó út túloldalán helyezkedik el. A törökök is több fürdőt építettek a helyszínen a melegvízű forrás mellé: a Veli-bej és a Barut degirmeni ilidzsaszit. A forrás erejét lőpormalom és gabonaórlás számára is hasznosították. A fürdő jelentősége a XVIII. századra ugyan csökkent, azonban a XIX. század ismét változást hozott (58. ábra). 1884-ben Palotay Fülöp megvásárolta és ekkor került sor az épület bővítésére Ray Rezső²¹ tervei alapján. 1893-ban pedig megépült a gyógyszálló, iszapfürdő és az uszodák. Ebben az időszakban építették meg az utca túloldalán a mór külsejű, Zsolnay pirogránittal díszített Népgőzfürdőt is az úgynevezett „kislukácsot” (59. ábra), mely a korabeli leírások szerint a kevésbé tehetősek számára nyitotta meg kapuit. A Szent Lukács a legmodernebb és legkedveltebb fürdő volt (60-62. ábra) egészen a Szent Gellért fürdő megépüléséig Budapesten. 1921-ben a Zsigmond utcai (mai Frankel Leó úti) homlokzata és belső udvara Hikisch Rezső²² tervei szerint épült meg, mely neobarokk stílusával a mai épületegyüttes arculatát meghatározza. A hosszú évszázadok alatt a török stílusjegyek, a jellegzetes négy torony eltűntek, egy eklektikus homlokzat maradt fenn.

²¹ Ray Rezső Lajos (1845-1899) svájci származású építész. 1868-ban települt Magyarországra. Budapesten több középület és lakóházat tervezett (Szent Lukács Gyógyfürdő, Fürdőszálló, Royal Nagyszálló, a volt Vadászkiért Szálló, a Hold utcai német református templom)

²² Hikisch Rezső (1876-1934) műegyetemi tanár, magyar építész. Számos jelentős épülete készült el országszerte: Astoria Szálló, Lukács fürdő Zsigmond utcai homlokzata és belső udvara, Szentendrei úti fővárosi elemi iskola.

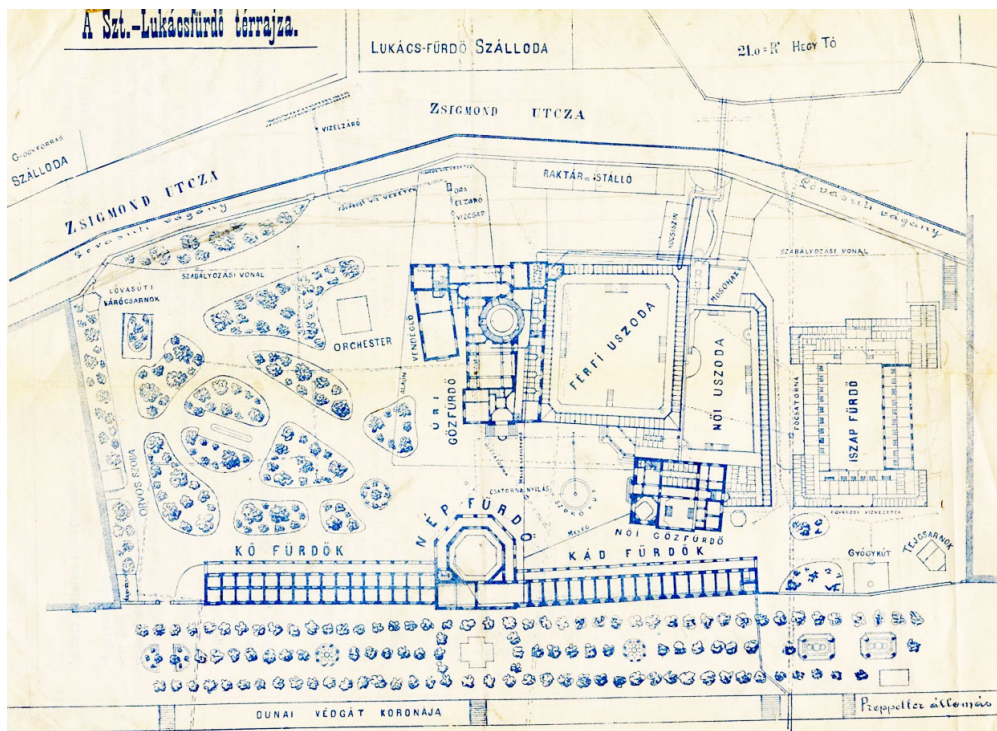
58. A Malom-tó vizét hasznosító Császár-malmok és a Császár-fürdő az 1850-es években (Szent Lukács fürdő) (Ludwig Rohbock metszete)

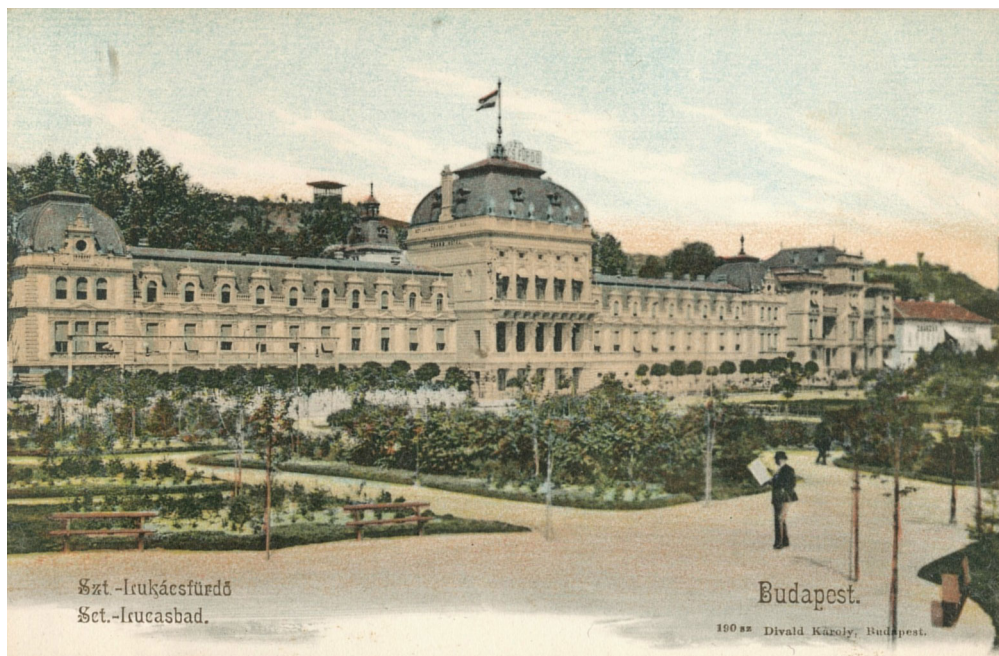
59. 1902-ben a Malom-tó mellett

60. A Szent Lukács Gyógyfürdő 1871-ben készült helyszínrajza még hajdani Császár-malom négy saroktornyos épületének ábrázolásával, az 1920-as állapotot is feltüntette (a megmaradt torony piros színel történő jelölésével)

61. A Szent Lukács Gyógyfürdő 1890 körül

62. A Szent Lukács Gyógyfürdő 1910 körül

Ebben a heterogén szövetben került sor a rekonstrukciós átépítésére egy olyan műemléki védettségű, „nőtt” épület esetében, ami a Duna-parti lokációjának köszönhetően a világörökség részét is képezi. Így az örökségvédelmi szempontok különös hangsúlyt kaptak a tervezés során.

A Frankel Leó utca felől az 1937-ben elkészült ivócsarnok épülete fogadja az érkezőket. Régebben a pénztárak itt helyezkedtek el közvetlenül a bejáratnál, azonban az átalakítással visszakapta eredeti funkcióját ivócsarnokként – ahol gyógyvizet lehet fogyasztani – és a pénztárak az iszapcsarnokba kerültek át a belső udvarról megközelíthetően. Az ivócsarnok épületét egy millenniumi kiállításra márványból készült pavilon elemeiből építették egykoron. A Szent Lukács gyógyfürdő már a bejárat épületében, az ivócsarnokban is titkokat, külön történeteket őriz. Ezt követően feltárul a belső udvar, melynek rendezése az építészek és tájépítészek közös munkáját dicséri (63. ábra). Egy harmonikus megjelenésű udvart sikerült létrehozniuk a homlokzattól kavicssávvá eltartott új burkolattal, lágyan ívelő útrendszerrel, bazalt kiskockakő felületekkel. Először egy kávézó terasz tárul föl, majd a platánfák lombjai alatt az épület homlokzatán emléktáblák sokasága emlékezteti az ide látogatót a fürdő jelentőségére: a lelki és testi felfrissülésre, gyógyulásra. Az udvar mélyén található bejáratot előtt először Szent Lukács szobra található a homlokzaton, majd a Szent Lukács Galéria, mely egykoron kápolna volt. Ezt követően egy minden elemében kortárs híd fut a bejárathoz: a „Római kút” fölötti híd (64. ábra). Mellette mészkőburkolattal szegélyezve rozsdamentes acélszerkezetű, járható üvegezésű felépítmény húzódik. Ezen keresztül letekinthetünk a közel négyzetes alaprajzú Római kútba. Régen termálfürdő helyezkedett el itt, azonban az átalakításoknak köszönhetően felszabadult ez a tér. Letekintve a kútba vörösmárvány tömbkövekből épült, erőt sugárzó falakat pillanthatunk meg a hidegvízű forrást övezve. A Szent Lukács fürdő egyike azon fürdőknek, melyeknek saját hideg- és melegvízbázisa van. A fürdő hidegvizét a Római kút forrása és a közfürdő melletti Molnár János-barlang vize biztosítja.

Ahogy belépünk az iszapcsarnokba – ahol a Beke Csilla által tervezett pénztárak is találhatóak – megpillanthatjuk a helyreállított ivókutat (65-66. ábra), melyet csupán korabeli forrásokból tudta újraépíteni mázas kerámia elemekből a Keramikum Manufaktúra. A gyógyvizet adó kút így eredeti helyén születhetett újjá. Tetején üvegbúra alatt látható a feltörő gyógyvíz.

63. A bejárathoz vezető kert platánfákkal

64. A római kút fölötti új híd

65. Az iszapcsamok kútja

66. Az iszapcsamok helyreállított, újraépített kútja és az új pénztárak

Ebben a csarnokban Kozma Lajos által számos épületbe betervezett tükör borítású²³ pillért láthatunk, melynek rekonstrukciója korabeli fotók alapján szintén sorra került. A tükörpillérek tervezőjének pontos személyéről információ bár nem áll rendelkezésre, jellegét tekintve Kozma Lajos gesztusához hasonlítható, azonban lehetséges, hogy mégis Hikisch Rezső tervei szerint készült. Helyreállítása ebben a szellemiségben történt.

Az iszapcsarnok szomszédságában került felújításra a külön bejáratú rendelkező északi kádostály, melynek belső tere az épülettel harmonizáló belső burkolatot kapott és az ablakfülkékben új tervezésű padok kerültek elhelyezésre (67. ábra). Az iszapcsarnokból nyílik egy újonnan tervezett házi múzeum. Itt megtekinthető többek között az 1983-84-es átalakításra emlékeztető kétnyelvű emléktábla (68. Ábra), mely felújításra került és az építész tervező pontmegfogású üveget helyezett elé. Ez a több mint egy évszázados emléktábla az egyik forrás helyét is kijelöli. Elképzelhető, hogy a kerámia elemeket az egykori Zsolnay gyár készítette. A múzeum szomszédos termében egy restaurált kapcsolótér kerül bemutatásra, mely egyben ipari műemlék (69. ábra). Az emellett kávézó falait a fürdőről készült korabeli fényképek díszítik a kiállítás képeiként sajátos hangulatot teremtve.

A fürdő a Viziváros északi kapujaként a Malom-tó szomszédságában található. Ennél a gyógyfürdőnél a törökkori kötődést egy törökkori lőporraktár vagy őrtorony épületegyüttesbe integrálódott objektuma jelenti (70. ábra), melynek bizonyos részei feltehetően még a római korból is eredeztethetők. Egy négy bástyával rendelkező, török kori erőd állt itt, mely a városba való bejutást védte észak felől a Duna és a mai Rózsadomb közötti területen. A megmaradt őrtorony a délkeleti volt a négy közül. Ehhez a török időkre visszavezethető épületrészhez két erődfal csatlakozott, melyeknek a padlóban látható vonala egy eltérő színárnyalatú burkolatváltás formájában megjelenik (71. ábra). A jelenlegi padlót a lőporraktár kőfalától finoman eltartotta a tervező, és a Velencei charta szellemében látható téglafelületekkel egészítette ki a kőfalat a geometria helyreállításának céljából. Így az eredeti és a helyreállított területek jól láthatóan elkülönülnek amellet, hogy kiegészítik egymást egységes megjelenést biztosítva. Az egykori lőporraktár tömegét és volumenét így jól

²³ Kozma Lajos (1884-1948) a Műegyetemen tanult építészetet, tagja lett a Kós Károly köré csoportosuló Fiataloknak. Eleinte grafikákat és berendezési tárgyakat készített, a szecesszió és a népművészet ihletésében. 1910-13 között Lajta Béla munkatársa volt. Épületeiben megjelenik a pillérek tükörrel történő borításának építészeti eleme (például az 1934-ben tervezett, Budapest, Vadász utca 29. sz. alatt található Üvegház belső tereiben illetve a budapesti Margit körüti 1936-37-ben épült Átrium mozi előcsarnokában is)

érezkeltetik. A törökkori fal mentén mai, ám némiképp nyers megfogalmazású korlát biztosít elválasztást a látogatók közlekedőterületétől. A törökkori torony – mely a délkeleti torony a négy egykori torony közül – ma a termálfürdő medencéjét öleli körbe, külső oldala pedig az öltözőben jelenik meg. A falon üvegezett nyílások biztosítanak vizuális kapcsolatot a két tér között (72. ábra), melyek az egykori lőrészeket idézik. Ennek alapját a kutatás során előkerült három lőrészfülke szolgálta. Az épületegyüttes az idők során körbenőtte ezt a falszakaszt, így szabadon állóan már nem tud megjelenni, azonban érzékelteti az egykori erőd méreteit. A termálmedence fölött opeion megnyitása történt, mely a török fürdők világát idézi föl egyben a párás levegőt is elvezeti.

A fürdő korábban több ütemben bővült, melynek köszönhetően alaprajzi szempontból és térstruktúráját tekintve is összetett, több építészeti elemből álló geometria alakult ki, ahol megtalálhatók a következő főbb egységek: régen fürdésre szolgáló római kút, kültéri, fallal elválasztott női és férfi medencék (utóbbi hidegebb vizű), külön ivócsarnok. Jelenleg az épületegyüttest egyrészt a fürdő, másrészt pedig az ORFI használja. Ez a funkcionális keveredés mellett, hogy a homlokzati rekonstrukció átfogó megoldását – amely mind a mai napig nem történt meg – megnehezíti, az épületegyüttes alaprajzi kialakítását is még szövevényesebbé teszi. A labirintusszerű közlekedés, a zezugos atmoszféra amúgy is a fürdő sajátosságának tekinthető, melyet a törzsvendégek, az úgynevezett „lukácsisták” kedvelnek.

Az egykori szokásoknak megfelelően a férfi és női oldal külön medencével rendelkezett (a férfi oldali medence hidegebb vízzel), melyet fallal választottak el egymástól. A mai kor igényeinek megfelelően erre már nem volt szükség (73. ábra), így új terek jöhettek létre az összenyitással, új építészeti lehetőségeket és egyben kihívásokat létrehozva. Így jött létre a lenti szaunavilág is, új belső lépcsővel (74. ábra). A szaunateret dupla himalájásó-tégla réteg határolja, mely természetes megjelenést biztosít. Különösen belülről a fényviszonyoknak köszönhetően. Itt kapott helyet egy jég-iglu is fűtött ülőpaddal (tepidariummal) az előterében. Az alkalmazott üvegtégla elemek a jég hideg kisugárzását, ridegségét idézik. Bár a szaunák az alagsorban kaptak helyet, a medencéket magába foglaló udvarról közvetlenül is be lehet jutni. Az udvaron három szinten keresztül fecskéfészek-szerűen a falra tapasztva jelentek meg kabinok. Ezek rendezése is megtörtént.

Az iszap-udvari élményfürdő mellett, az iszapépületben kétszintes terek található építészetileg újrafogalmazva (75-76. ábra). Itt kapnak többek között helyet a súlyfürdők, a térbe állított installációként megjelenő, elegáns wellness merülőmedence (77. ábra).

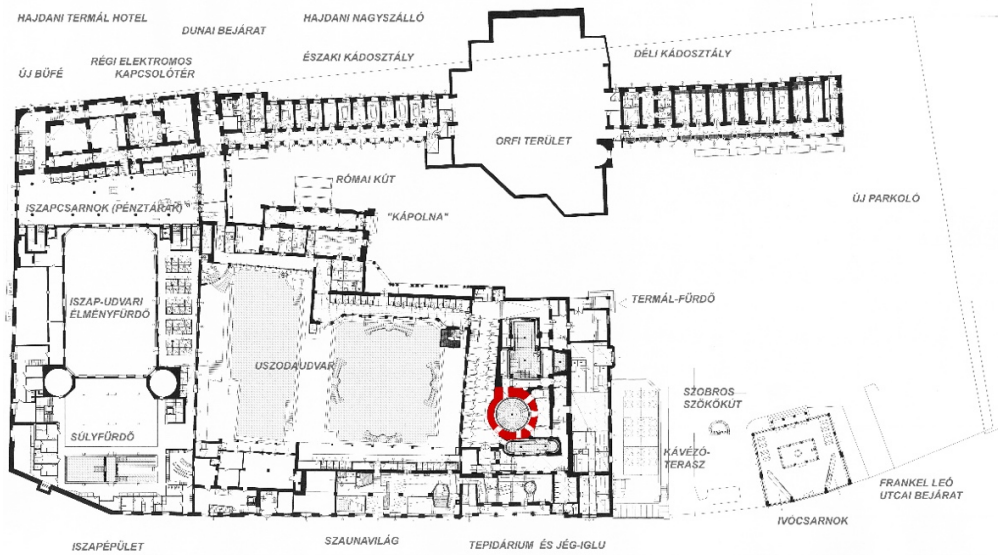
67. Északi kádostály átalakított közlekedője

68. Helyreállított csempefal a bemutatóteremnél (a forrás helyének megjelölése)

69. Helyreállított kapcsolóterem - ipari műemlék (bemutatóterem)

70. A rekonstrukció átépítés alaprajza (Szent Lukács fürdő); a törökkori falak piros színnel jelölve

71. A termálfürdő megmaradt, helyreállított törökkori falszakasza az öltöző felől

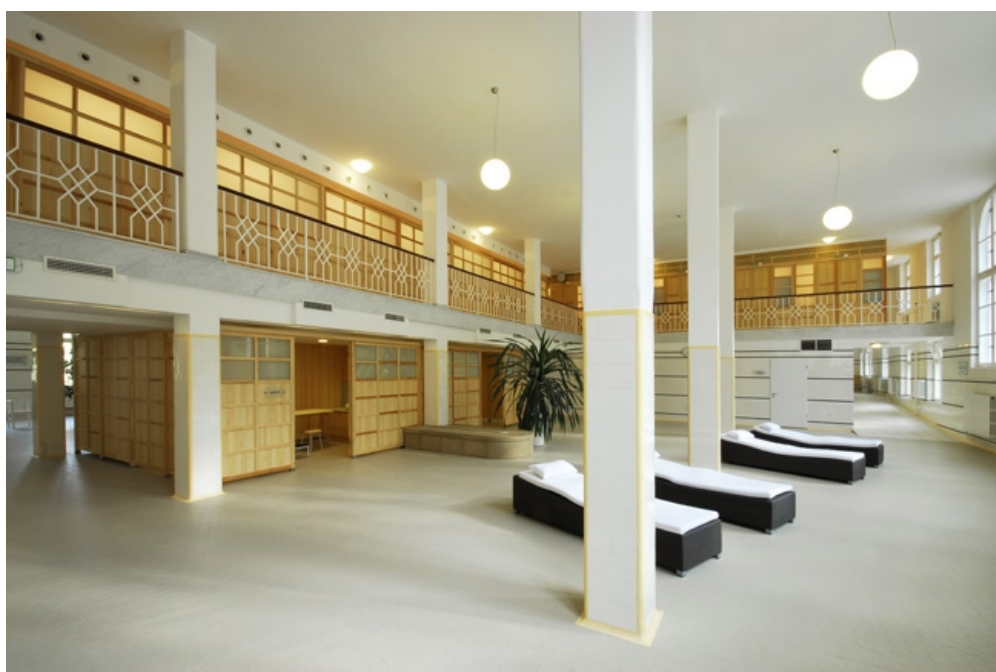
72. A termálfürdő megmaradt, helyreállított törökkori falszakasza üvegezett nyílással a medence felé

73. Az udvari két medence az épület belső homlokzatával (ez egykori női és férfi medence)

74. Az újonnan kialakított szaunavilág belső lépcsője

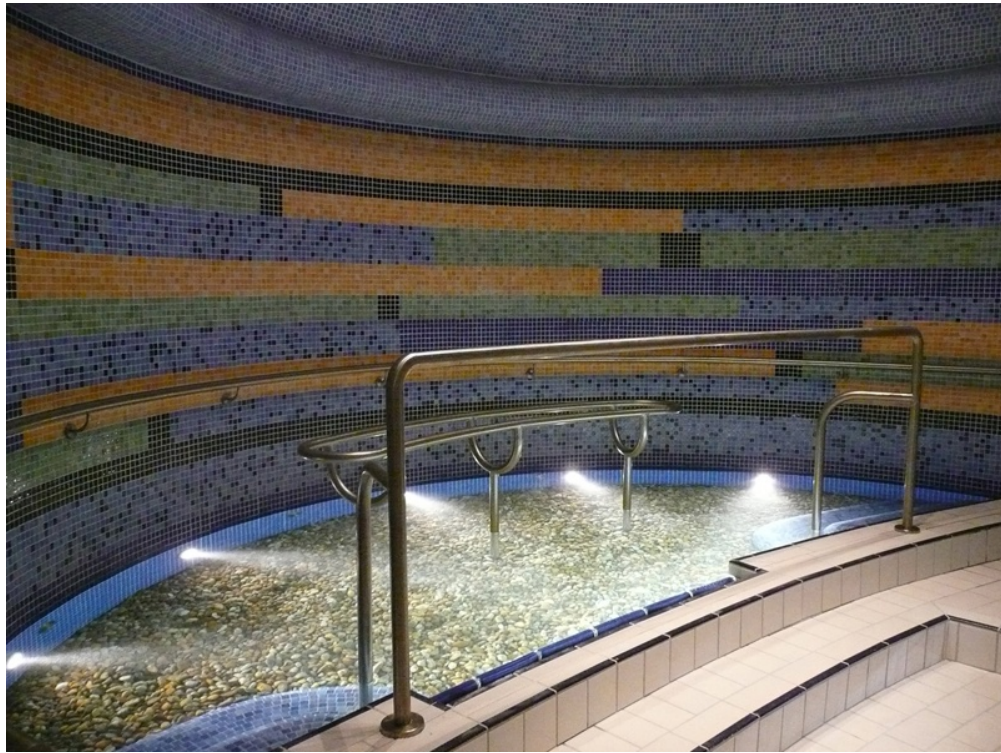
75. Első emeleti pihenőtér

76. Az alagsori wellness tér

77. Merülőmedence – térbe állított bútorinstalláció

78. Kneipp medence

79. Az első emeleten helyreállított csempés kabinok

A galériás terek az épületben Bujdosó Győző építész tervező szerint kiemelt fontosságúak, hiszen így a természetes fény el tud jutni lenti területekre is. Itt említhetjük meg, hogy a fürdő rekonstrukciós átalakítása az épület homlokzatát kevésbé érintette, mint a belső tereket, ahol számos új kortárs elem jelent meg, melyek többsége a fent leírtakhoz hasonló bútorinstalláció. A Szent Lukács fürdő ezen bútorinstallációi, bútorszerű elválasztó falai kevésbé tekinthetőek markánsan kortárs, karakteres építészeti gesztusúaknak, sokkal inkább szerény, visszafogott megjelenésűek, melyek az épület építészeti karakterét hagyják érvényesülni. A gyógyfürdőben egybefüggő, új kortárs teret kevesebbet találhatunk. A Kneipp medence kialakítása azonban éppen olyan, ahol egyedi fal mozaikburkolatot tervezett az építész (78. ábra).

Az öltözőkabinok is felújításra kerültek, így többek között az első emeleti csempekabinok is, melyek kétoldali csempeburkolatukkal, fehér színükkel légies könnyedséget sugároznak (79. ábra).

Az épület eredeti homlokzati ablakarchitektúrájának helyreállítása szintén alapvető cél volt egy szakaszon. Egykor árkádként működhetett, majd az 1930-as években Hikisch Rezső idejében acél ablakkeretekkel zárták le a teret. A mostani átépítésnél fa, többszátú nyílászárók kerültek beépítésre a későbbi korok utólagos fémszerkezetét felváltva az északi kádostályon.

A korábbi állapot helyreállítása ugyan alapvető feladat volt, azonban néhány helyen ettől eltérést is tapasztalhatunk: egy boltozati szakasz alatti, ajtó fölötti falnyílások – melyek eredetileg nem voltak megtalálhatóak – megnyitásra kerültek, hogy több fényt biztosítsanak a belső térbe. Ehhez hasonló eltérést, módosítást találhatunk a fürdő fölötti boltozat felső részének esetében is, ahol szellőzők kerültek kialakításra a pára elvezetésére, így ebben az esetben is jelen korunk igényeit követve formálódott épített örökségünk megújulása során.

A Lukács fürdő egy iszapos területre épült, így vörösfenyő pillérialapokra építették, melyek között a talajban a víz szabadon tudott továbbra is áramolni. Érdekesség, hogy a fürdőépület mellett található Malom-tó vizének „túlfolyója” egy csatornában a Lukács fürdő alatt folyik át a Dunába. Ez a tény is jól érzékelteti a bonyolult, szövevényes, a történelem folyamán környezetébe szervesült rendszerét a fürdőnek. Az épület és környezete mind a mai napig vice versa hatnak egymásra, kölcsönhatásban állnak. Egy a szemünk számára közvetlenül láthatatlan „háló” alkotórészeit képezik.

Korábban külön iszapfürdő részleg készült a komplexumon belül, mely a helyi gőzölgő iszapot alkalmazta, azonban az egészségügyi előírások szigorodásának köszönhetően ezt betiltották és ma már máshonnan beszállított iszapot alkalmaznak felfőzést követően.

A Szent Lukács Gyógyfürdő varázslatos atmoszférája mind a mai napig fontos helyszíne a művészvilágnak,²⁴ így társadalmi szempontból is változatlanul jelentős szerepet tölt be, ahogyan egykoron is fontos szervezőerőt jelentett.

A Szent Lukács fürdőben korunk rekonstrukciós átépítése autentikus építészeti eszközök alkalmazásával a törökkori épületrésszel, a XIX. századi két gyógyszálló épülettel, a ma is látható neobarokk stílussal különleges, kollektív harmóniát hozott létre. A felsorolt korok és stílusok mind-mind egyidejűleg vannak jelen a fürdőépületben, melyben a kortárs elemek jelenléte nem meghatározó vagy hangsúlyos, hanem visszafogott megjelenésükkel segítik a megelőző korszakok lenyomatának érvényesülését.

²⁴ Már a XX. században is számos magyar közéleti személyiség látogatta rendszeresen a fürdőt: a naponta oda látogató és emlékezetből a teraszon vezénylő Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Zelk Zoltán, Kállai Ferenc és Örkény István is. Illyés Gyula naplójegyzeteiben emlékezett meg a téli úszásról és a Lukács kertjében található platánfákról, míg Ottlik Géza „Iskola a határon” című regényének kezdő jelenete éppen a Szent Lukács fürdőben játszódik: „Szeregy Dani motyogott valamit az orra alá, ahogy álltunk a Lukács fürdő tetőteraszán, a kőpárkánynak támaszkodva, s néztük a sok napozó civilt.” (Ottlik Géza „Iskola a határon” című regénye)

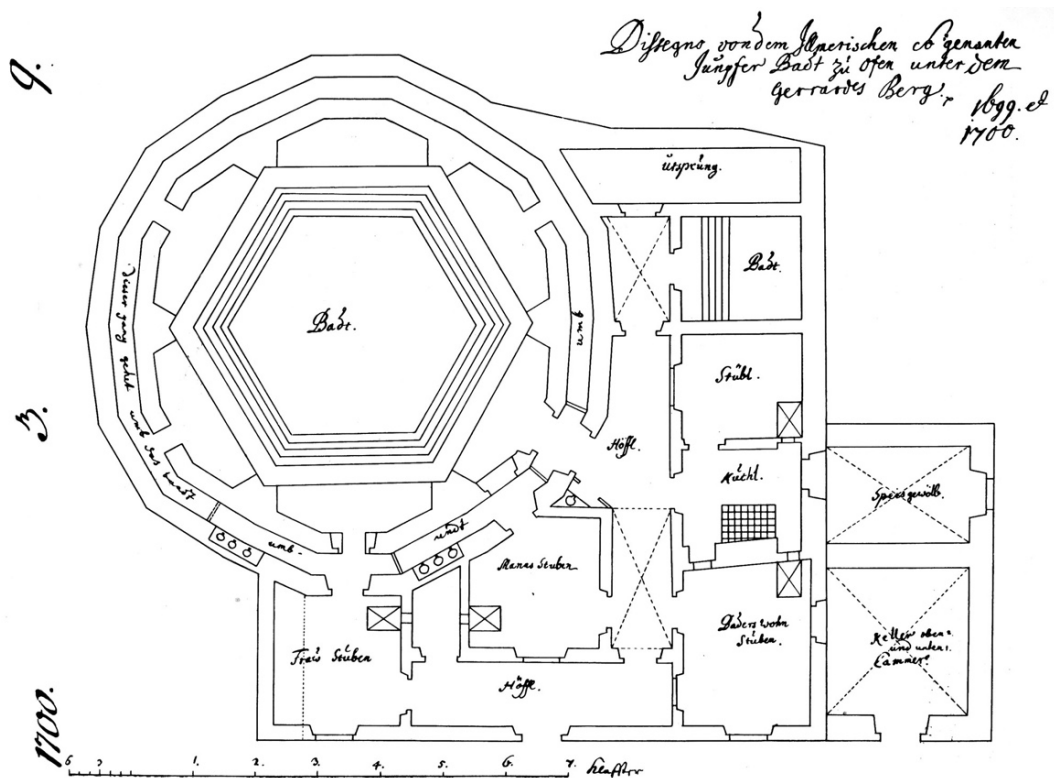
4.3 Szent Gellért Gyógyfürdő

A jelenlegi épületegyüttes építését megelőző időszakban a helynek már jelentős történelmi múltja volt. II. András a 13. században fürdőt, gyógyító kórházat hozott létre, majd a török időkben Ácsik ilidzse nevű nyitott fürdő, melegvizes medence állt ezen a területen a leírások szerint. Ezt láthatjuk De la Vigne látképén is²⁵. A török kori fürdő –bár kevésbé közismert- valószínűleg mélyen a Szent Gellért tér felszíne alatt a Szabadság-híd budai hídfője mellett lehetett. Egy keskeny földalatti alagúton, vékony „köldökzsinóron” keresztül kapcsolódik a Szent Gellért fürdő jellegzetes, szecessziós épületéhez a terepszint alatt ősforrásnak nevezett földalatti centrális tér, mely a korabeli fürdő maradványait őrzi (80. ábra). Részletes régészeti adatok erről a területről nem állnak rendelkezésre. Bujdosó Győző – a rekonstrukció építész tervezőjének – elmondása szerint hatosztatú tere unikális a török fürdők jellemzően oktagonális struktúrájához képest. Bár a szecessziós épületen belül török fürdőt ma nem találhatunk, a tér alatt valószínűsíthetően található ilidzse. A helyszín már a török időkben is kijelölésre került a fürdő számára. A „hely szelleme” nem csupán életre hívta a fürdőt, hanem fönntartotta azt több korszakon keresztül folyamatosan formálódva.

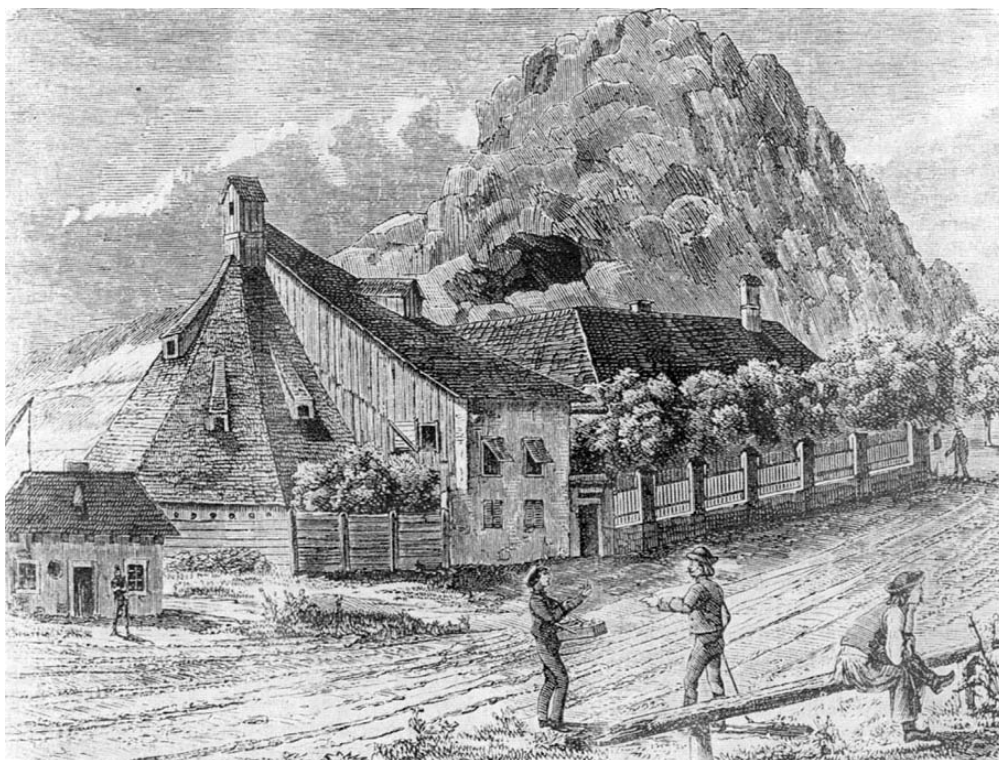
A fürdőt magyarul korábban Sárosfürdőnek nevezték a forrásvízzel együtt feltörő, majd leülepedő finom forrásiszapnak köszönhetően (81-82. ábra). A fürdő természetes forrásfeltörés helyére épült az Ősforrásnál, azonban vizét nem használják jelenleg. Az közvetlenül a Dunába folyik. Az Ősforrás hatszögű fürdőépületében 1895-ben hatszögű pillért építettek és új boltozatot, mivel a felszín felől egyre nagyobb súly nehezedett rá.

Ugyan az Ősforrás biztosította korábban a fürdő vizét, ma már a termásvíz egy olyan alagúton keresztül érkezik, mely összeköti a Rudas-, Rác- és Szent Gellért fürdőt, ezáltal is láthatatlan, rejtett módon teremt kapcsolatot a három fürdőépület között.

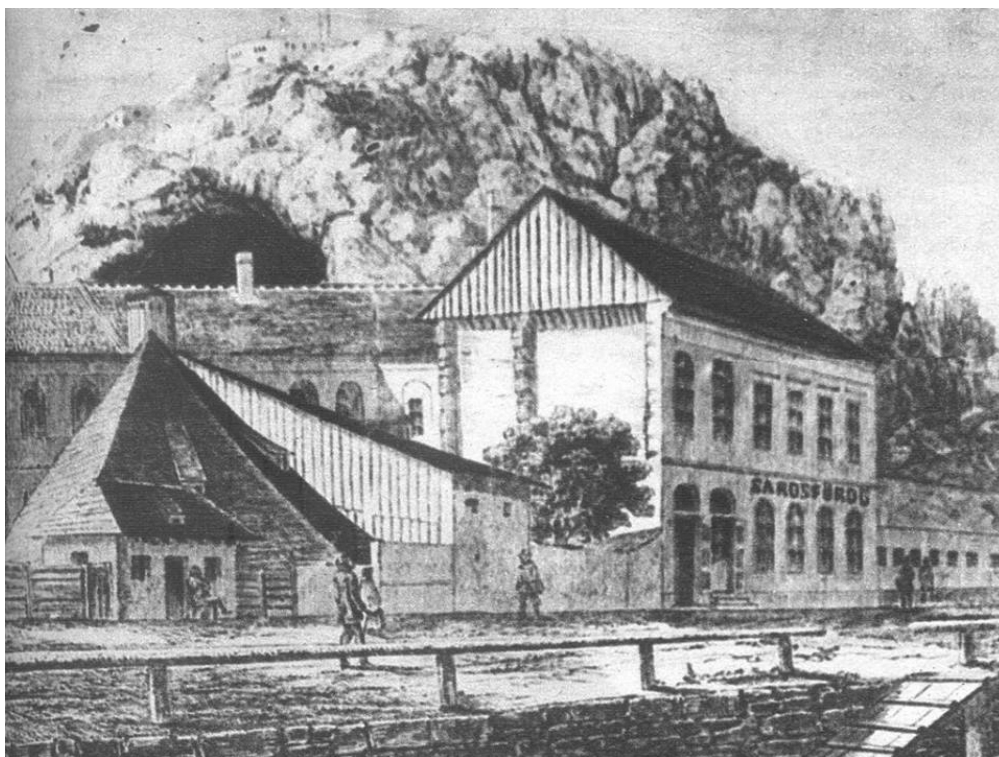
²⁵ BTM Metszettár 2014.9.1

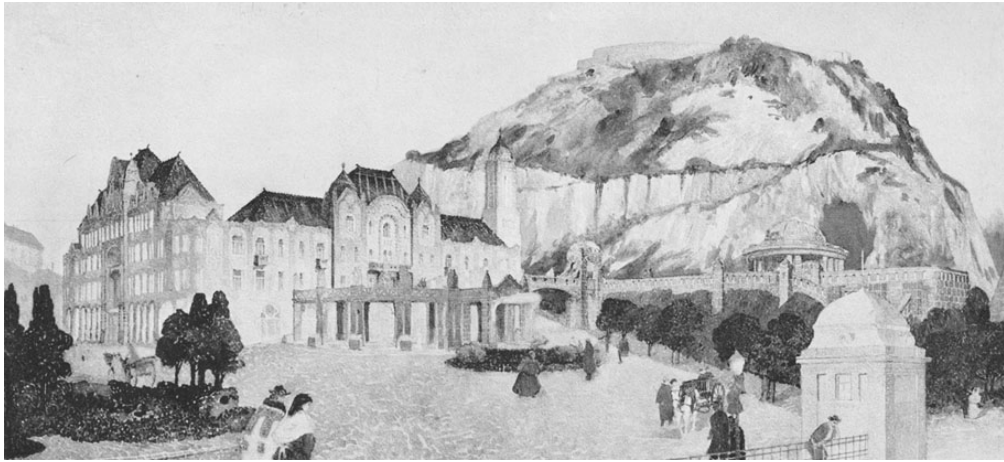
80. A mai Szent Gellért fürdő elődjének, a Sáros-fürdőnek (az akkori Szűzek fürdőjének) legrégebb, 1699-1700. évekből való hatszögletű medencéjének alaprajza

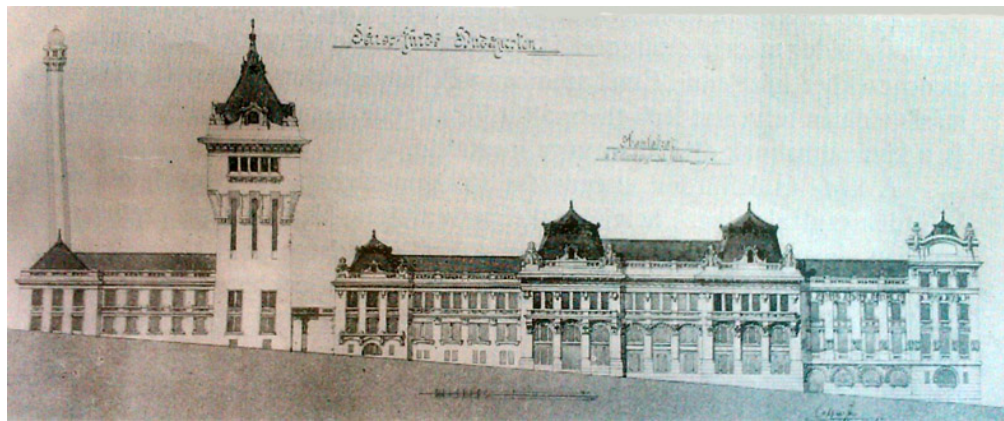
81. Sáros fürdő a mai Szent Gellért fürdő helyén

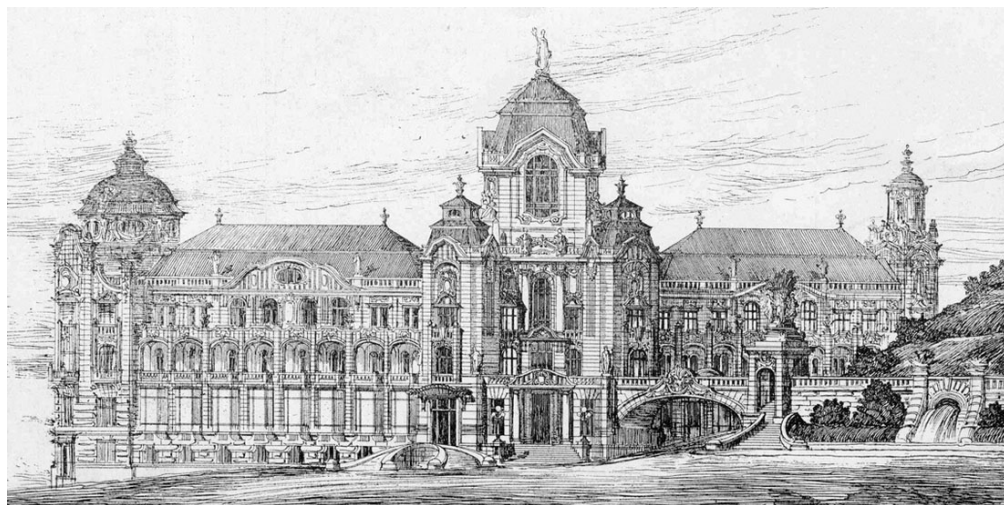
82. Sáros fürdő a mai Szent Gellért fürdő helyén az 1800-as években

83. A Szent Gellért fürdő távlati terve Sebestyén Artur és Hegedűs Ámin pályázatán

84. A Szent Gellért fürdő Alpár Ignác pályaműve alapján (1906)

85. A Szent Gellért fürdő Sterk Izidor pályaműve alapján

A mai Szent Gellért fürdő épülete Sebestyén Artúr, Hegedűs Ármin²⁶ és Sterk Izidor tervei alapján, egy többfordulós tervpályázatot²⁷ követően épült meg (83-85. ábra). Az eredeti terv szerint hidat is építettek volna a Gellért-hegy felé, mely a fürdőzők sétáinak helyszínéül szolgálhatott volna. A korábbi fordulókban külön pályázó építészeket 1908-ban kértek fel közös terv készítésére, majd 1911 és 1918 között felépítették a fürdő épületegyüttesét. Az építkezés a forrásmedencének – a fürdő szívének – megtisztításával kezdődött. A munkálatok alatt az építési program folyamatosan bővült, így áttervezések sorára került sor. Az első világháború is megnehezítette a befejezést, azonban végül csodálatos fürdőépülettel gazdagodott Budapest, melyet 1918. szeptember 26-án megnyitásakor Benedek Dezső műépítész a következőképpen méltatott:

„Kisváros díszének indult, ma világváros csodás tündérpalotája. Méreteiben hatalmas: alaprajza mesteri, belső térhatása csodálatos és tökéletes. A régi mult idők hatalmas alkotásai jutnak eszembe. Caracalla thermája lehetett ilyen.”²⁸

1927-ben az épületet hullám strandfürdővel bővítették, melyet eredeti Ganz gyártmányú motorok hajtanak²⁹. A Szent Gellért Hullámfürdőjének medencéje azonban abban az időszakban a Csillaghegyi fürdő kivételével az egész világon egyedülálló volt. A Hullámfürdő építésével párhuzamosan a szálló épületén is átalakítási munkálatok folytak: két emelet ráépítése történt meg. 1934-ben engedélyezték Sebestyén Artúr tervei alapján a minigolf terem, télikert pezsgőfürdővé alakítását, mely mind a mai napig a fürdő egyik legismertebb tereként ezt a galériás térstruktúrát őrzi.

Az épületegyüttes mind a mai napig kiemelkedő késő szecessziós alkotás az akkori luxus igényeknek megfelelően készült és Budapest egyik legszebb fürdője, hiszen fennmaradtak eredeti szecessziós berendezések, színes mozaikok, márványoszlopok, üveglablakok és szobrok. Ennek az eleganciának is köszönhető kiemelt szerepét egykor: 1937-ben helyszínéül szolgálhatott a Nemzetközi Fürdőszövetség megalakulásának.

²⁶ Hegedűs Ármin és Böhm Henrik közös terve alapján épült meg a Szervita tér emblematikus épülete, a Török bankház

²⁷ Hegedűs Ármin 1927-es visszaemlékezésében egy nyilvános és három szűkebb körű pályázati fordulót említ.

²⁸ Gellért fürdő 1918. IX/26. Fővárosi Hírlap 7. Évfolyam 39.szám, 1918. Szeptember 25. 1-2.

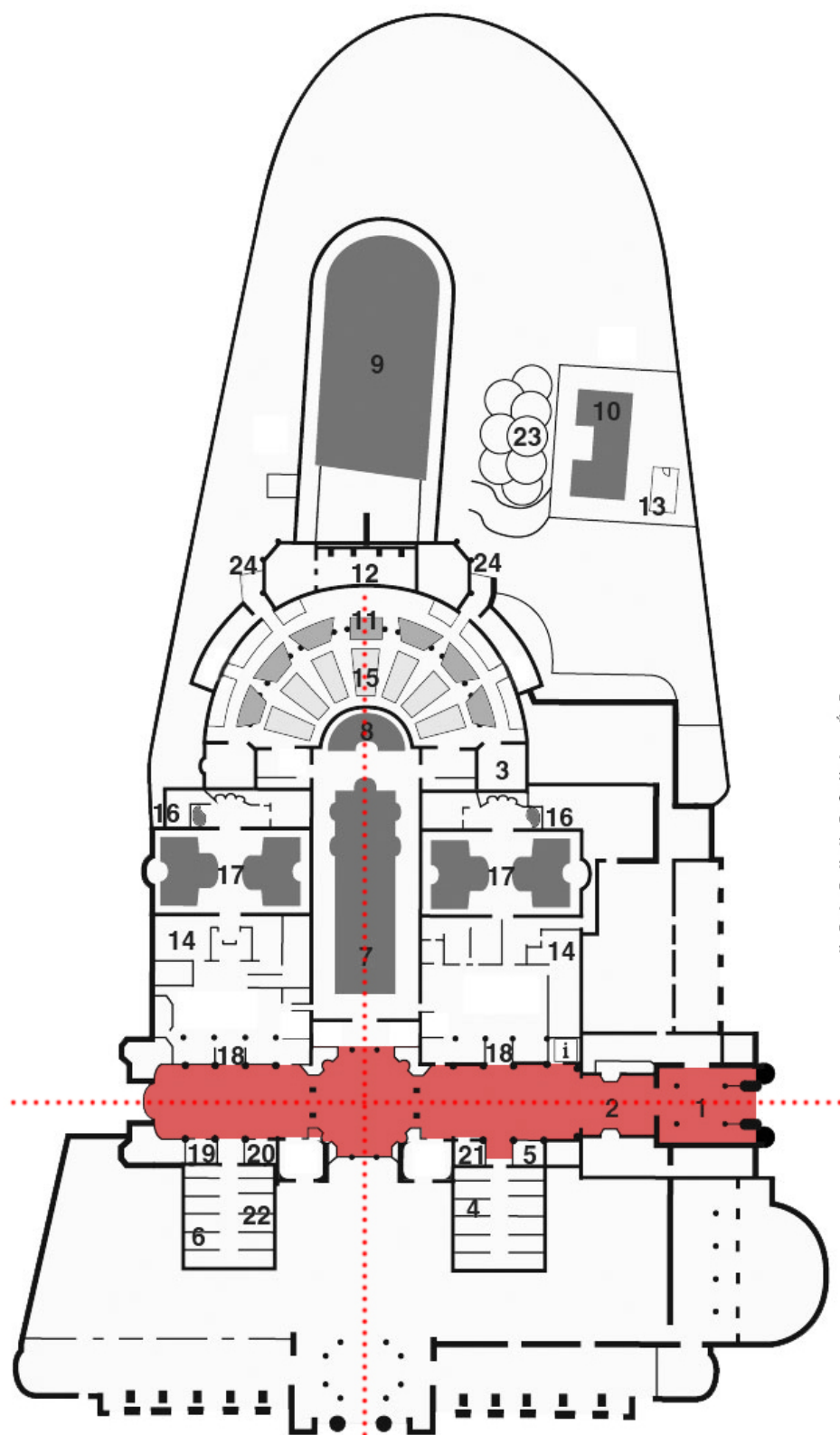
²⁹ Ehhez hasonlóan tervezhetett id. Janáky István később a Palatinus strandfürdőnél is Bujdosó Győző elmondása szerint

A második világháborúban főként a tető, a kupolák és a homlokzatok sérültek. Felújítását 1960 körül fejezték be. 1974 és 1977 közötti időszakban Fohl Márta és Vadász György tervei szerint a pezsgőfürdőt alapozásig visszabontották és az 1934-ben Sebestyén Artúr által készített terveknek megfelelően újjáépítették. Ekkor csupán annyi módosítást valósítottak meg, hogy az alagsorban két folyosót hoztak létre a főtengellyel párhuzamosan, ahonnan kerek nyílásokon keresztül lehet a medencetérbe átlátni. Az 1970-es évek végétől kezdődően a BUVÁTI tervezőcsoportjának³⁰ tervei alapján a Hullámfürdőhöz kapcsolódó külső terület átépítése zajlott, melynek során többek között napozóteraszokat hoztak létre.

Jelenleg az épület szállodaként és fürdőként egyaránt működik, azonban szeparáltan, külön-külön bejáratral. Ez a fajta kettősség az épület átfogó felújítását mindenképpen nehezíti, ahogyan a Szent Lukács fürdőnél is. A két intézmény elkülönült működése emellett számos építészeti kérdést is indukál illetve üres térrészeket hoz létre. Csak hosszú vizsgálatot követően lehet sejteni, hogy az eredeti építészeti szándék egykor mi lehetett.

Az épület fő tengelye a szálloda tengelyével megegyező, a Szent Gellért téri homlokzatra merőleges (86. ábra). Itt a téren található a szállodai bejáratot, míg a fürdőbe egy külön kialakított monumentális kapu vezet a Kelenhegyi útról, az oldalsó homlokzaton, az épület főtengelyére merőlegesen, egy szinttel magasabban. Amikor belépünk a Szent Gellért fürdő megközelítőleg észak-déli hossz tengelyű előcsarnokába egy római fürdők változatos, impozáns, térstruktúráját felelevenítő tércsoporthoz érkezünk: a bazilikáisan megvilágított csarnoktérbe, melynek közepén a kupolatér található (87-88. ábra). Itt számos építészeti korszak és stílus van jelen egyidejűleg: a római fürdők grandiózussága, a díszes szecesszió és egyfajta magyaros vonulatot is felfedezhetünk (89-90. ábra). Ezeket a stílusokat a kerámiaburkolat „bőre” fogja össze. Ebből az előcsarnokból nyugati irányban léphetünk be a női és férfi termálfürdőkbe. A kupolatérből pedig a Duna irányában díszterem, a galériaszinten zeneterem, átellenesen pedig a reprezentatív, két szintes pezsgőfürdő tere tárul fel. Az előcsarnokból nyílik továbbá a Duna irányában egy-egy háromszintes terápiás szárny is kádostállyal, szénsav- és iszapkezeléssel. A kádostály középfolysója eredetileg közvetlen összeköttetéssel rendelkezett a szállodával, azonban az átépítések, a két intézmény párhuzamos működése erodálta ezt az elegáns építészeti kapcsolatot és lefalazásra került. Míg a férfi és női termálfürdők zsákszerű térrészek félkörívű exedra térlezárással, addig az előcsarnokból is látható pezsgőfürdőből lépcsőkön kijuthatunk egészen a kertbe.

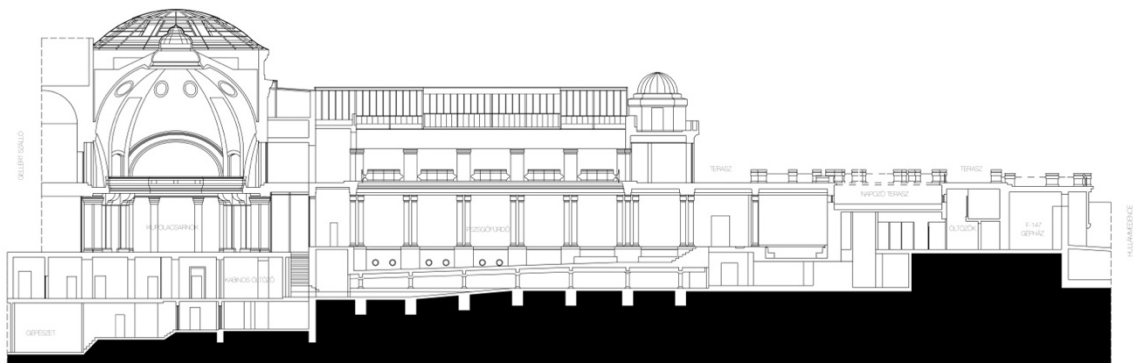
³⁰ Perczel, Vészi és Kőlonthe építészek

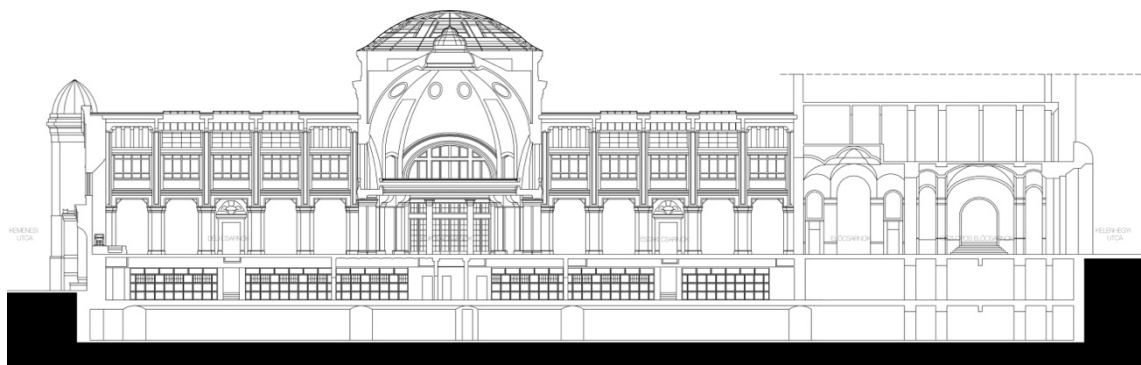
S Z E N T G E L L É R T T É R

86. A Szent Gellért fürdő alaprajzi sémája a fő- és az előcsarnok tengellyel

1-fürdő bejárata, 2-fürdő előcsarnok, 3-étterem és kávézó, 4-VIP rész, 5-díszkád, 6-thai masszázs,7-fedett úszómedence, 8-fedett termálmedence, 9-kültéri hullámedence, 10-élménymedence, 11-szekrényes öltöző(emelet), 12-napozó terasz, 13-szauna, 14-masszázs helyiségek, 15-kabinos öltöző, 16-gőzfürdő, 17-termál medencék, 18-bejárat a termál medencékhez, 19-fodrász, 20-szépségszalón, 21-büfé, 22-pedikűr, 23-napozó terasz, 24-kijárat a kültéri medencékhez

87. A Szent Gellért fürdő hosszmetsete a kupolacsarnokon keresztül

88. A Szent Gellért fürdő keresztmetsete a kupolacsarnokon keresztül

89. A grandiózus előcsarnok a rekonstruált bevilágító üvegfelületekkel (Szt. Gellért fürdő)

90. Az előcsarnok rekonstruált üvegfelületei (Szent Gellért fürdő)

A Szent Gellért Gyógyfürdő legutóbbi rekonstrukciója, átépítése Bujdosó Győző (Ybl Tervező Kft.) tervei szerint készült el 2007. január és 2008. április között. A tervezési munkát alapos előkészítés előzte meg: 2006-ban Rozsnyai József művészettörténeti kutatást végzett illetve komplett állapotfelmérés és a távlati rekonstrukcióval foglalkozó javaslat is készült. A tervezés és átépítés alatt folyamatosan működő fürdőben falkutatásra, feltárássra nem nyílt előzetesen lehetőség, így arra a rekonstrukciós munkálatokkal együtt került sor. A fent említett átépítésre, helyreállításra azért is szükség volt, mert a termálmedencék megújulása és az épület akadálymentesítése már elodázhatatlan lett. Cél volt, hogy az építés alatt a termálfürdők váltakozva, a pezsgőfürdő illetve a fürdőkórház pedig folyamatosan fogadhassa a látogatókat. Az előzetes tervekből a következő rekonstrukciós munkákra került végül sor: a férfi és női termálfürdők, a pezsgőfürdő nyitható bevilágítótetőjének rekonstrukciója, az akadálymentesség részleges megoldása, az előcsarnok és kupolatér üvegtetőinek helyreállítása. A női és férfi melegvizes fürdők az építés korszakának szokása szerint külön helyezkedtek el falaikon gazdag Zsolnay porcelán díszítéssel.

A legutóbbi rekonstrukciós átalakításnak bár részét képezte az előcsarnok és kupolatér üvegtetőinek helyreállítása, azonban az előcsarnok még átfogó felújításra vár az épület számos más területével megegyezően. Említésre méltó a belső közlekedés is, mely a látogatók számára nem mindig átlátható. A tervező gondolatban vizsgálta annak lehetőségét is, hogy a fürdő vendégei a pezsgőfürdő elegáns terének galérijaszintjén érkeznek az öltözőrészhez, így az épület struktúráját is könnyebben megérthetnék.

Bujdosó Győzőnek célja a műemlék épület épített örökségének maximális tiszteletben tartása volt az eredeti építészeti elemek helyreállításával: így került sor a Zsolnay kutak helyreállítására, a burkolatok rekonstrukciójára számos helyen, amennyiben erre lehetőség nyílt. Ahol az eredeti burkolatot nem lehetett feltárni, ott stílusban harmonikus, jellegében megegyező struktúrát tervezett az építész.

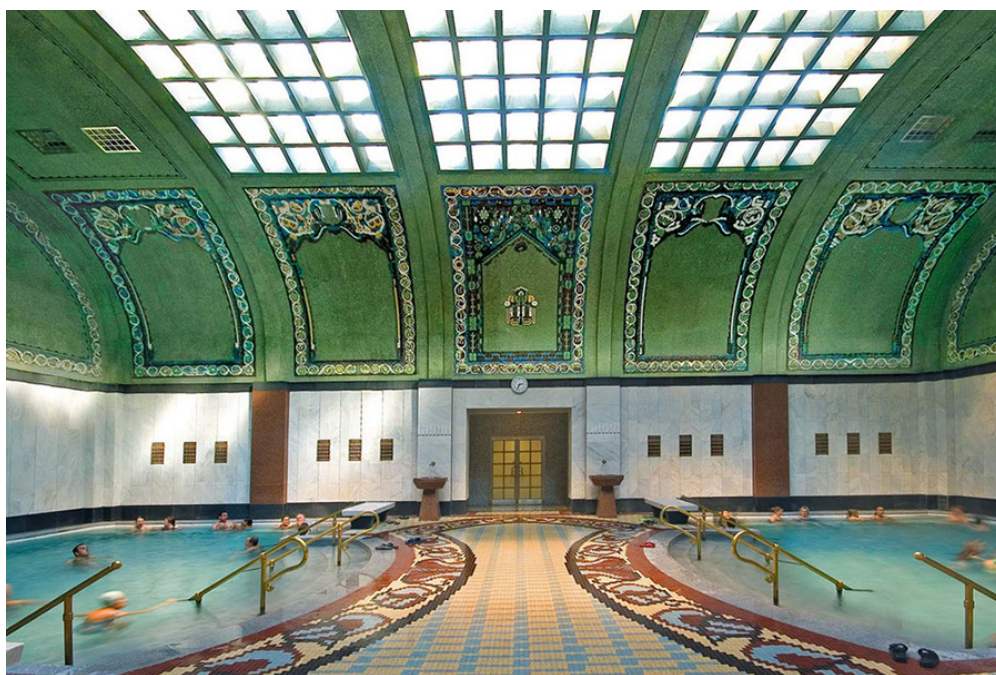
A világháborúban súlyos sérüléseket szenvedett az épület, melynek során és részben az utólagos átépítéseknek köszönhetően az eredeti Zsolnay pirogránit burkolatú medence és fából készült öltözőtér is megsemmisült beleértve a női öltöző ólmozott üvegmozaik

dongaszegmenseinek nagy részét, a kétszintes-galériás öltözőkabin rendszert és a melléktraktusok elliptikus üvegmozaik felülvilágítóit. A háború utáni átépítések az akkori kor lenyomatát szocreál stílusban hozta létre.

Bizonyos területeken – ahol színes üveg került annak idején betervezésre a felülvilágítóra és eredetileg is színes üveg lehetett – már maibb, kortárs hangra „átranzponálva”, de a színes fényben úszó belső tér hangulatát visszaadva hoztak létre újonnan tervezett színes üveg bevilágító felületeket.

A termálmedencék helyreállításánál tömbbeton medencéket alakítottak ki, ahol így az oldalfalaktól visszafogott geometriai eltartás jött létre. Erre azért is szükség volt, mert a termálvíz hatásainak hosszútávon ellenálló megoldást kellett keresni. Tehát a medencék és a közöttük elhelyezkedő vendégfödém elbontását követően a medencék már a falakon belül épültek újra, így a Zsolnay medenceburkolat rekonstruálása nem jöhetett szóba az eltérő geometria miatt (91. ábra). A medencék tengelyében elfalazott kútfülkék voltak, melyeket szintén sikerült helyreállítani az eredeti térformát megmutatva. Itt a feltárás során nem találtak eredeti burkolatnyomokat, így az építész egy semleges szürke mozaikfelületet tervezett, mely nem hívja fel magára a figyelmet. Az építéstörténetileg láthatóan utólagosnak számító tömbkő kutakat megőrizték. A padlóburkolatok helyreállításakor az eredetivel harmonikus kialakítást próbáltak a tervezők választani, ahol pedig nem lehetett ismerni az eredetit, ott is az épülethez illő megjelenésre koncentráltak. Az elpusztult női termálmedence burkolatának tervezésekor a férfi oldali mintázatból indultak ki, de eltérő színvilággal. Ennek kialakításánál tehát elengedhetetlen volt a fennmaradt férfi oldal mintaként, melyből az alapelveket meg lehetett fejteni. Az exedrák falfelületeinél jórészt a restaurálás mellett döntöttek és csupán a zuhanyok hátfalainak burkolatánál történt csere (92. ábra).

A medencelépcsők tömbgránit elemekből készültek. Az öltözőcsarnokban barna és sárga romhányi csempeburkolatú kabinok osztották a teret. A tervezőnek sikerült a férfi oldal alapján itt is faburkolatú kabinok rekonstruálását elfogadtatni egy tisztább téri rendszerrel. Az elliptikus alaprajzú felülvilágítókat szintén a férfi oldal fennmaradt mintája alapján készítették. A teljes ólmozott üvegmozaik-restaurátori munkát Gonzales Gábor végezte, ahogyan a két termál kútfülke ablakait is önálló alkotásként. A termálhoz kapcsolódóan súlyfürdőt is építettek.

91. A felújított, főbejáráthoz közelebbi női termálmedence terének összképe a tömbkő kutakkal

92. A női termál felújított női exedrája

93. A férfi termál öltözőcsarnoka a restaurált asztalosszerkezetekkel (Szent Gellért fürdő)

94. A férfi termál öltözőjének elliptikus restaurált felüvilágítója (Szent Gellért fürdő)

95. A férfi termál öltözőjének galériaszintje restaurált asztalosszerkezetekkel (Szent Gellért fürdő)

96. Rekonstruált üvegostások a pezsgőfürdő felújított felülvilágítóján (Szent Gellért fürdő)

97. A felújított férfi fürdő a felújított kerámia padokkal és díszes lámpákkal (Szent Gellért fürdő)

98. A férfi termál kapupilonján rekonstruált lámpa, Ligeti Miklós puttóival (Szent Gellért fürdő)

99. A pezsgőfürdő tere a rekonstruált, elhúzzható üvegtetővel
(Szent Gellért fürdő)

100. Rekonstruált üvegsztrások a pezsgőfürdő felújított felülvilágítóján (Szent Gellért fürdő)

Mivel a férfi termálfürdő szerencsésen megmaradt a medencékkel és öltözőkabinokkal együtt, így itt a női oldaltól eltérően restaurálásra volt szükség (93-96. ábra). A medencék és közöttük található padlószerkezet elbontására a fent említett okokból azonban itt is sor került (97. ábra). Ez jelentette az egyik legnagyobb szakmai kihívást, hiszen a bontás ideje alatt a Zsolnay-kutakat és falburkolatokat teljes mértékben meg kellett óvni. A kerámiaelemekből felépülő padok elbontásra kerültek, majd újraépítették őket. A Zsolnay kerámiák restaurálása a Kerámikum Manufaktúra munkáját dicséri (98. ábra). Igazi szakmai kihívást jelentett a Zsolnay változó színvilágának előállítás, hiszen a mázak standard színekből voltak elérhetőek. A korábbi szokásoknak megfelelően a termálfürdők öltözőkkel együtt külön női és férfi részből álltak, azonban ma már koedukáltak ezek a terek és kizárólag az öltözők galériaszintjei használhatók nemenként elkülönülve. A rekonstrukció során kiegészítő világításra volt szükség, azonban megjelenésében teljes mértékben háttérben próbált maradni az eredeti építészeti terek megjelenésének alárendelve. A központi fürdőtérben a legutóbbi rekonstrukció során már nem lehetett tudni, hogy mely anyagok voltak az eredetiek. Ez a tervezés folyamatát erősen megnehezítette, hiszen az egyes építéstörténeti időszakok nehezen elkülöníthetően keveredtek. A fürdőtér fölött elhúzható bevilágító tető található, melynek későbbi korok lenyomatát sejtető sárga polikarbonát fedése helyett odailió opálos derengésű üvegfedést sikerült a tervezőnek elfogadtatnia (99. ábra). A tetőszerkezet hasonló korban épült az Iparművészeti Múzeummal, így több helyen kettős fedést alkalmaz: egy külső üvegtető és egy befüggesztett, belülről is látható üvegtetővel. A rekonstrukció előtt 50x50 centiméteres osztása helyett 1x1 méteres, Sebestyén Artúr szerinti üvegosztást építettek újra, az eredeti látvány felidézésével (100. ábra).

A Szent Gellért fürdő kisebb léptékű, az épületnek csak egyes részeit érintő kortárs rekonstrukciójával, elsősorban belső átalakítással, több esetben a korabeli építészeti eszközökkel analóg módszerek kiválasztásával rekonstruálták: stílusban harmonizáló, struktúrában hasonló női termálmedence burkolattal, kútfülkék visszaállításával az eredeti geometria szerint. A fürdő eredeti atmoszféráját így helyre tudták állítani Bujdosó Győző terve alapján mind a termálmedencék, mind pedig az öltözőcsarnokok terében. Bár a helyszín törökkori emlékeket és vonatkozásokat is rejt, a jelenleg látható épület szecessziós stílusban épült. Az érintett épületrészek rekonstrukciójával a gyógyfürdő korabeli hangulatát újratereztették.

4.4 Veli bej fürdő

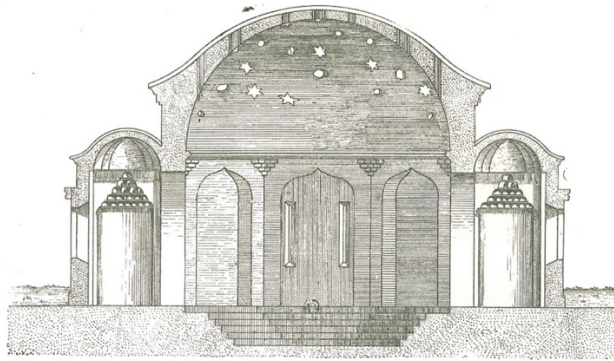
A fürdő a Duna és a meredek budai hegyoldal közötti területen található a Szent Lukács fürdő és a Komjádi uszoda között, a felhívzi források mellett. Az épület megbújuk a Hild József által tervezett klasszikus vonalvezetésű Hild-udvar és az 1970-es években elkészült kórházi szárny között.

Budapest legrégebbi török fürdőjének építtetője 1574-ben Szokollu Musztafa budai pasa volt. Nevét az első üzemeltetőjének, Veli bej-nek köszönheti (101. ábra). A Duna medre a jelenlegihez képest jóval közelebb helyezkedett el az épülethez, az egykori terepszint pedig mélyebben húzódott. Ez a szintkülönbség ma is jól látható az épületegyüttesen belül. A fürdő az akkori városfalon kívül épült fel a forrásvizek helyén. A török hódoltságot követően kisebb fürdőépületek álltak egymás szomszédságában a területen. A XVIII. század elején „Kayser Bad”-nak, azaz Császár fürdőnek nevezték. Később a Voyta, majd a Marczibányi család tulajdona lett. Marczibányi István 1802-ben újjáépítette, majd az Irgalmasrend 1806-ban kapta meg tőle az “ápolatlan betegek” ellátására a felhívzi területen található épületegyüttest, ami már akkor is magában foglalta az idővel dacolva fennmaradt török fürdőt. Hild Józsefet az Irgalmasrend bízta meg a Császár Fürdő épületegyüttesének bővítésére, mely 1841 és 1848 között valósult meg (102. ábra). Az átépítés során a Veli Bej a legrégebbi egységeként maradt fenn, bár fennmaradását árnyalja, hogy Hild József épületét az egyik oldalon a török falakra ráhelyezte. Miután a fürdő - a mellette fekvő kórházzal együtt - visszakerült 2000-ben az Irgalmasrendhez, célul tűzték ki az egykor legszebb budai fürdőnek tartott Veli bej teljes körű rekonstrukcióját. Tervezői feladat a török fürdő, a klasszicista Hild-udvar és az 1970-es évekbeli szomszédos kórházszárny együttes harmonikus működésének megteremtése volt, melyről egy átfogó tanulmányterv készült. A teljes átépítési koncepcióból kizárólag a török épületrész és közvetlen környezetének megújulása vált lehetővé, így a tervezési terület nagy mértékben leszűkült.

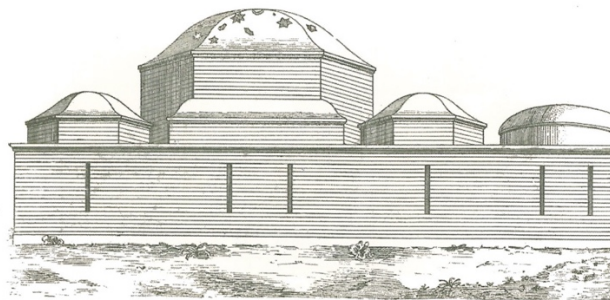
Ennél a fürdőnél megtapasztalható építészeti heterogenitás a Rácz-fürdő sokszínűségével mutat rokonságot, ahol ehhez hasonlóan egymástól évszázadok távolságára található, különböző korszakok, stílusok találkoznak egy helyen kortárs egység, rendezőerő keresése mellett.

TÖRÖK-FÜRDŐ-BUDÁN.
FISCHER-V. ERLACH-RAJZA-UTÁN.

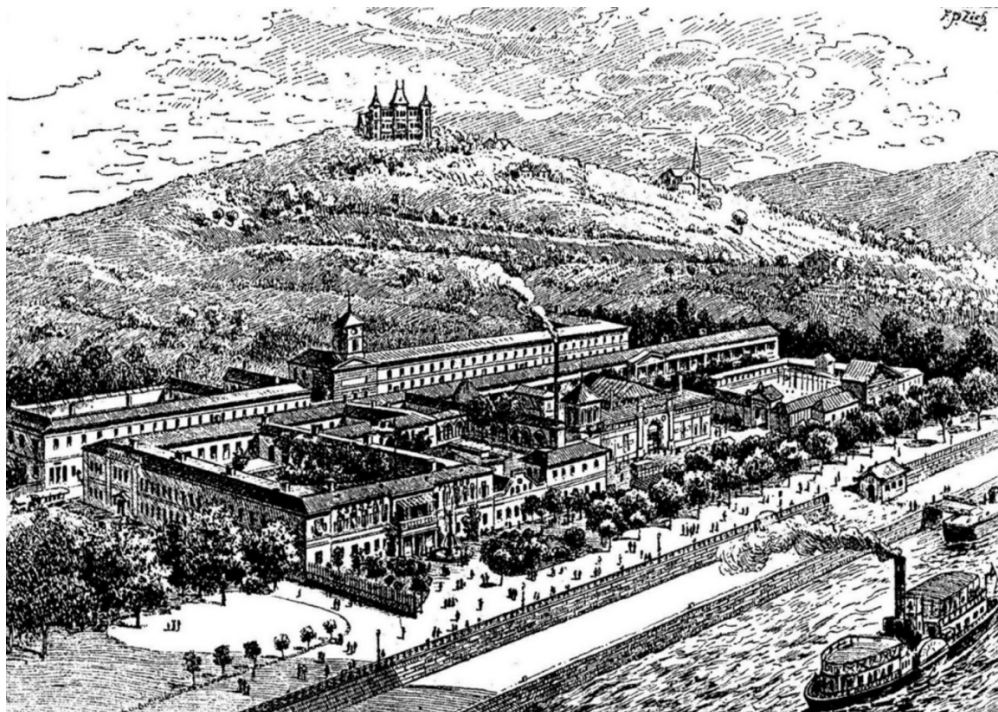
براداره ترك حمامی

METSZET-ÉS-NÉZET

101. A Veli bej fürdő az 1600-as években

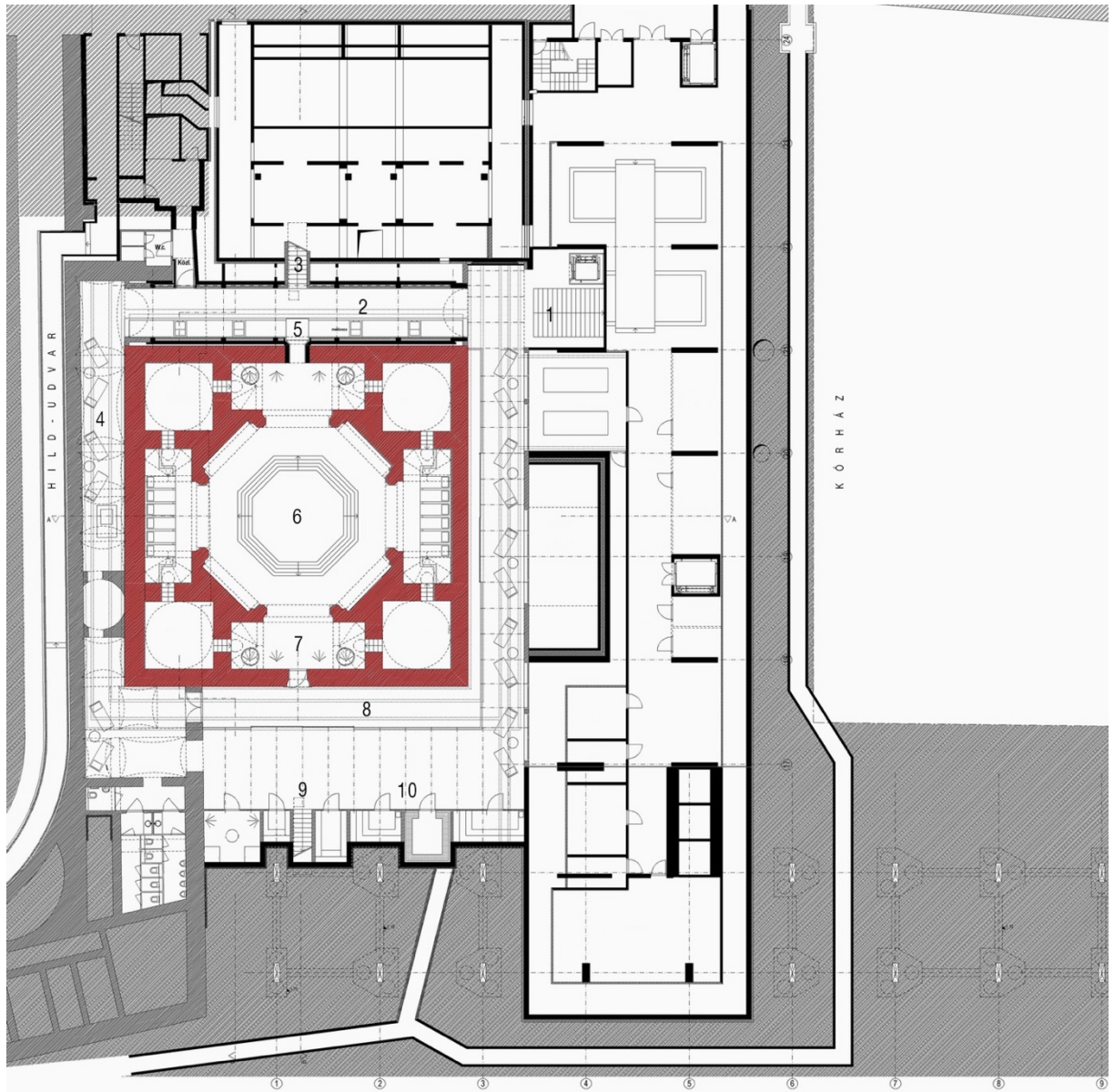
102. Korabeli metszet - A Veli bej fürdő és a mellette található Hild-udvar

A fürdő a XXI. századnak megfelelő technikákkal, az eredeti török rész a régészek és művészettörténészek által előírt módon 2011-re teljes körű felújítást nyert. A rekonstrukciós munkák terveit Virág Csaba építész készítette kollégájával Göcsei Sándorral, mai építészeti elemek alkalmazásával. Virág Csaba „up to date” építészeti apoztrofálta a történeti építészetben gyökerező elveken alapuló, de megújuló nyelven megszólaló alkotásokban formát öltő tevékenységüket, Göcsei Sándor kollégájának elmondása szerint. Veli bej fürdőjének rekonstrukciós átalakítását ilyen szemmel is vizsgáljuk.

Virág Csaba életművében számtalan példát lelhetünk fel, ahol műemlék környezetben alkotott: ilyenek tekinthető a Budai Várban található MAVIR teherelosztó központ³¹ is vagy az első kerületi Fehér Galamb étterem épülete³² az Úri utcában, ahol egy régi pincére kellett az új épületet elhelyeznie és ebből az okból kifolyólag arra törekedett, hogy felülről vizuálisan láthatóvá tegye a történelmi pincét. Bő másfél évtizedig oktatott hallgatókat, melynek során szintén műemlék környezetben új épületek tervezésével foglalkoztak. Veli bej fürdőjének feladatára – mely számtalan épített örökséget érintő szakmai kérdést vetett föl – így számos esetben az idők alatt, munkássága során benne érlelődött, kialakult építészeti habitus gesztusaival válaszolhatott. A tervező egyik alapvető célja a fürdőnél az eredeti formában történő rekonstrukció volt (103-107. ábra). Ez a kiindulópont azonban komoly szakmai kihívást is jelentett, hiszen a török fürdő falára – melynek központi kupolája körül négy kisebb kupola és négy dongaboltozat található kilenc osztatú térstruktúrát létrehozva – Hild József által tervezett épületrész támaszkodott az egyik oldalon (106. ábra). Ez a Császár Fürdő átépítésénél létrejött épületrész így közvetlenül, a későbbiek során hozzáótt struktúraként maradt fenn korok építészeti kollázsának alkotóelemeit összeforrasztva. Virág Csaba a tiszta képletszerűséget keresve a török fürdő Hild-házból történő „kiszabadításán” dolgozott, azonban ez csupán részben sikerült műemlékvédelmi szempontok folytán. Eredeti terve a Hild féle épületet egy kiváltóval „eltartani” a török fürdőtől és a kialakuló köztes teret transzparens anyaggal, üveggel zárta volna le. Ezt a tervsúri műemlékvédelmi okokból elvetette, így a török kori épületrész önálló megjelenését nem sikerült teljes mértékben elérni: a Hild-udvar változatlanul hozzáótt, szervesült épületrészként jelenik meg napjainkban is. Ez a két történeti kort tisztán, képletszerűen szétválasztó tervezői szándék mindenképpen egyedinek mondható, hiszen a legtöbb esetben az összekötés megteremtésének építészeti szándékával találkozhatunk.

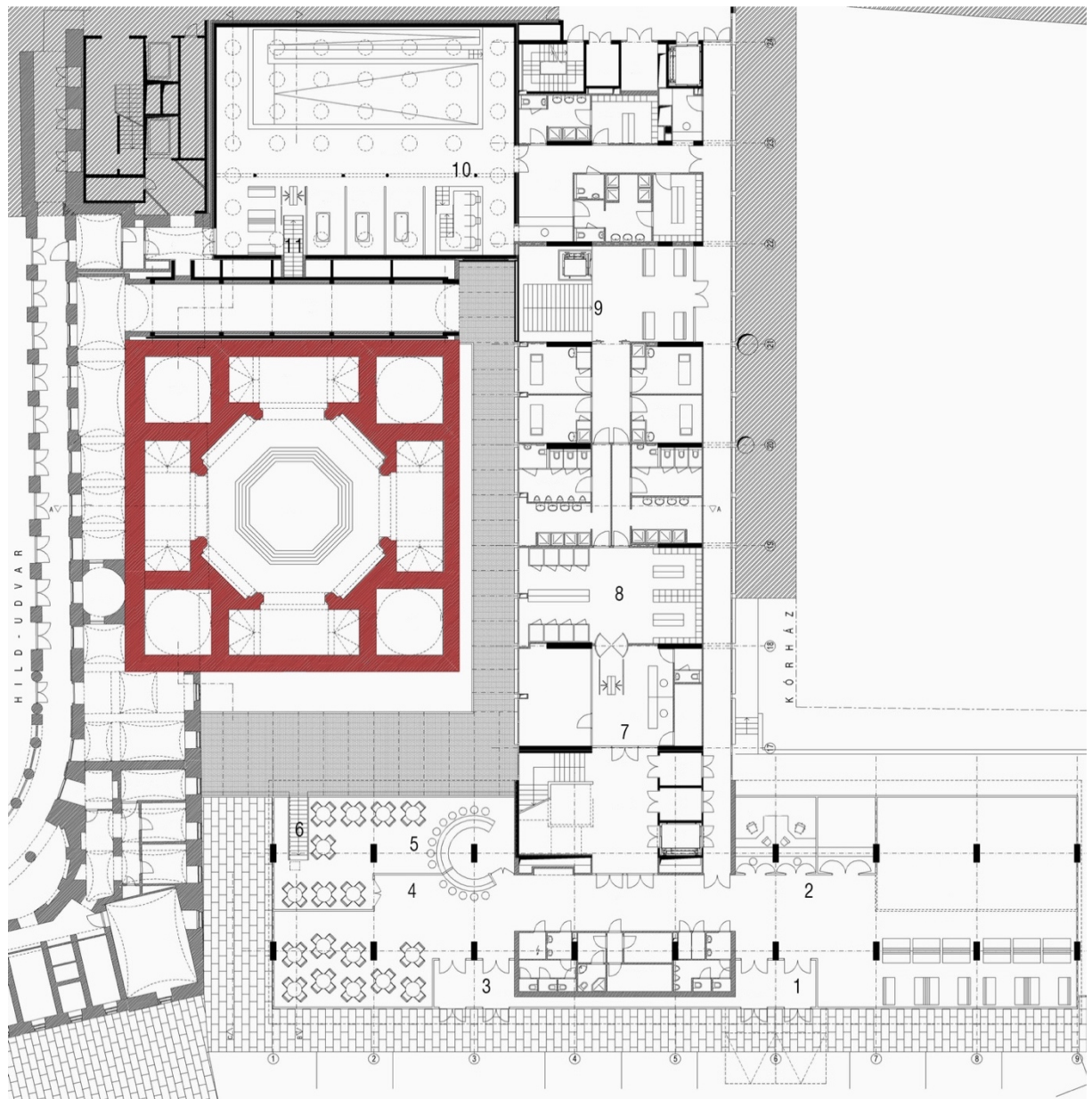
³¹ Az országos Villamos Teherelosztó karakteres épülete 1979-ben készült el.

³² A Fehér Galamb ház 1967-ben épült Virág Csaba terve alapján a Budai Várban

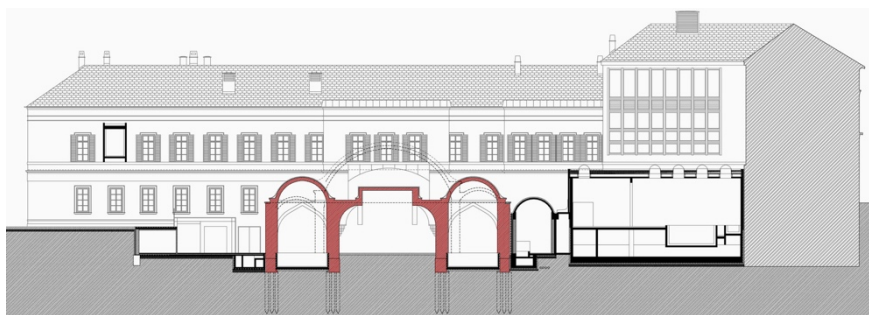
103. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – pincszinti alaprajz (török fürdő falai piros színnel jelölve)

1-lejárat a kórházzsármay földszinti öltözőitől, 2-közlekedő fali kutakkal, 3-lépcső a súlyfürdők felől, 4-„régészeti folyosó”, 5-bejárat a török fürdőbe, 6-forró helyiség, 7-bejárat a szaunák felől, 8-külső terasz, 9-lejárat a kávézó felől, 10-szaunavilág

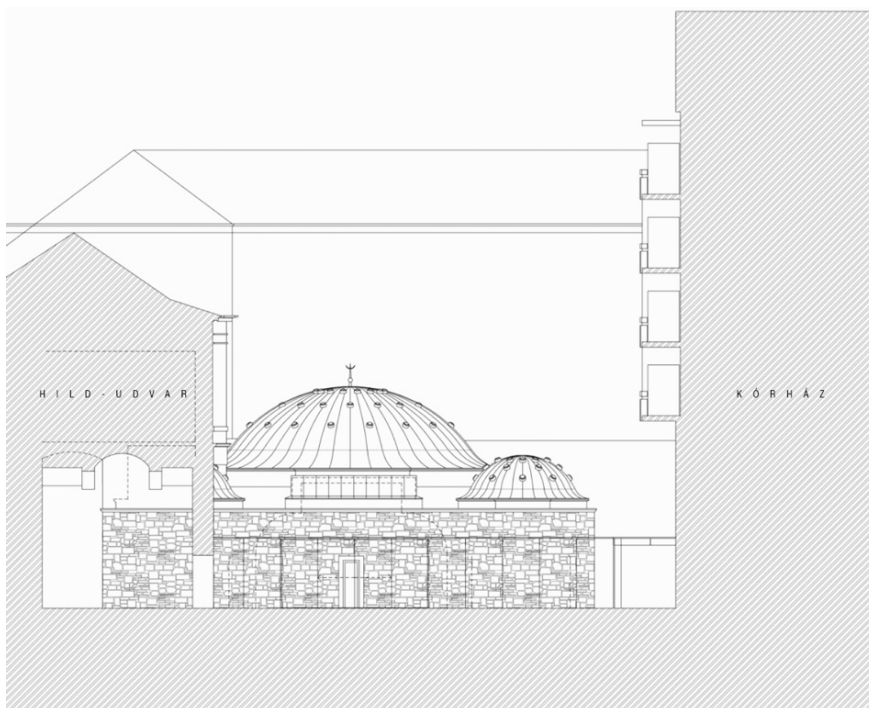

104. A Veliki bej fürdő rekonstrukciós átépítése – földszinti alaprajz (török fürdő falai piros színnel jelölve)

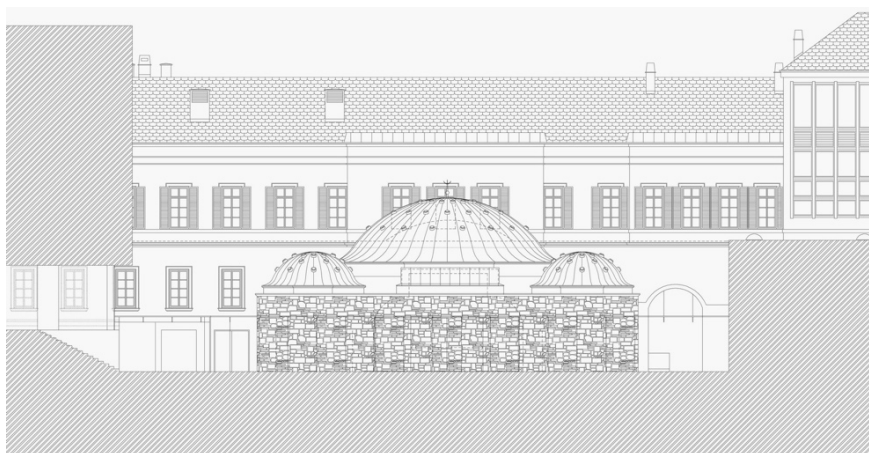
1-kórház főbejárata, 2-kórház recepció, 3-kávézó bejárata, 4-kávézó, 5-kávézó fürdővendégeknek, 6-lépcső a török fürdőhöz a kávézóból, 7-fürdő pénztár, 8-öltöző, 9-pihenősarok és a fürdőbe levezető lépcső, 10-súlyfürdő, 11-lépcső a súlyfürdő felől

105. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – metszet (török fürdő falai pirossal jelölve)

106. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő belső, keleti homlokzata a Hild féle szárny ráépítésével

107. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő északi homlokzata a kimélyített, egykori terepszinte

A török fürdő „kiszabadítása” avval kezdődött, hogy több méter vastagságú feltöltést távolítottak el az épület külső falai körül, melyek az épületegyüttes pinceszintjéhez kapcsolódnak, a régi terepszinten. A körbejárhatóságot szinte teljes mértékben sikerült megvalósítani néhány nyílás megnyitásával, bár a Hild-féle – régen kádfürdőket tartalmazó – épület továbbra is ránehezedik a török falakra. Virág Csaba célkitűzésének középpontjában a török fürdő tiszta körbejárhatósága, önállóságának megteremtése állt, mely a későbbi rétegek lefejtésével lett volna megoldható. Ez a szándék azonban az átépítés során csupán részben sikerült. A fürdőt keretező közbenső teret, udvart üveggel fedték le, azonban az üvegfelület nem csatlakozik közvetlenül a török fürdő épületéhez minden oldalon, így egy kisebb teraszfelület is létrejött az eredeti terepszintet megmutatva a látogatóknak (108-109. ábra). Ez egy tiszta, szakmailag jól érthető szándék volt a török kor őszinte megmutatására. A török fürdő Hild-féle épületszárny alatt található része, az úgynevezett „régészeti folyosó” szintén a feltárásnak köszönheti mai megjelenését: az itt előkerült török vízvezetékrendszer eredeti szakaszainak illetve az Imre-forrás kútjának bemutatása vált lehetővé (110. ábra). Érdekes áthatása ez a térrész a Hild féle épületnek és a török fürdőnek. A két korszak egyszerre definiálja ezt a teret párhuzamos jelenlétével. Az egyik oldalon az érezhetően Hild-féle nyílásarchitektúra, a másik oldalon a török falak hol vakolt, hol kő- és téglarétegeket bemutató, vakolatlan, őszinte bemutatása történik. Ahogyan tovább haladunk a török fürdőt körülölelő közlekedőn, először a szaunavilág kávézó alatti, mozaikburkolatú kortárs kialakítása fogad a török falak előtti kis udvarral szemközt. Ezt követően az üveggel lefedett „kerengő” folyosó két oldalán az oszmán kor nyers falai, illetve az 1970-es éveket idéző kórházsárny közé ékelődik. Ezen a szakaszon a transzparens üveglefedés könnyedségét csökkentik a török kori falra helyezett robosztus fémrögzítések (111. ábra). Ugyanitt az oszlopszerűen a tér szélére állított rozsdamentes befűvóelemek eleganciája és visszafogottsága jelenik meg.³³

³³ A Veli bej török fürdő rekonstrukciója során fontos tényező volt, hogy az építető, az Irgalmas Rend, kiváltképpen Kozma Imre kanonok folyamatosan figyelte a munkálatokat. Ez a „figyelő szempár” nagy mértékben hozzájárult a rekonstrukció minőségének fenntartásához a munkálatok során.

108. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – korszakok találkozása

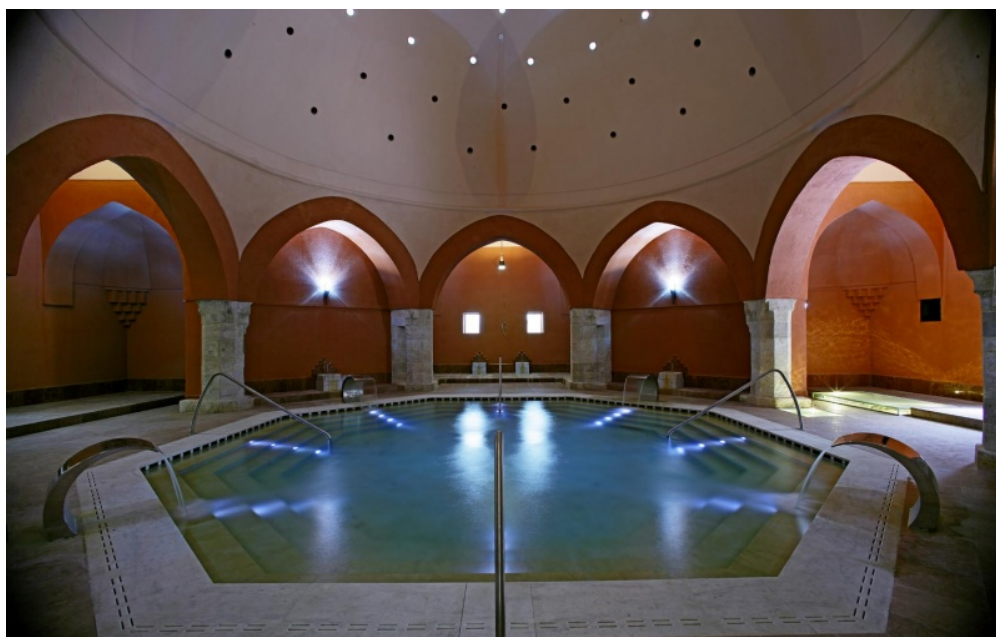
109. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – lépcső a kávézó felől

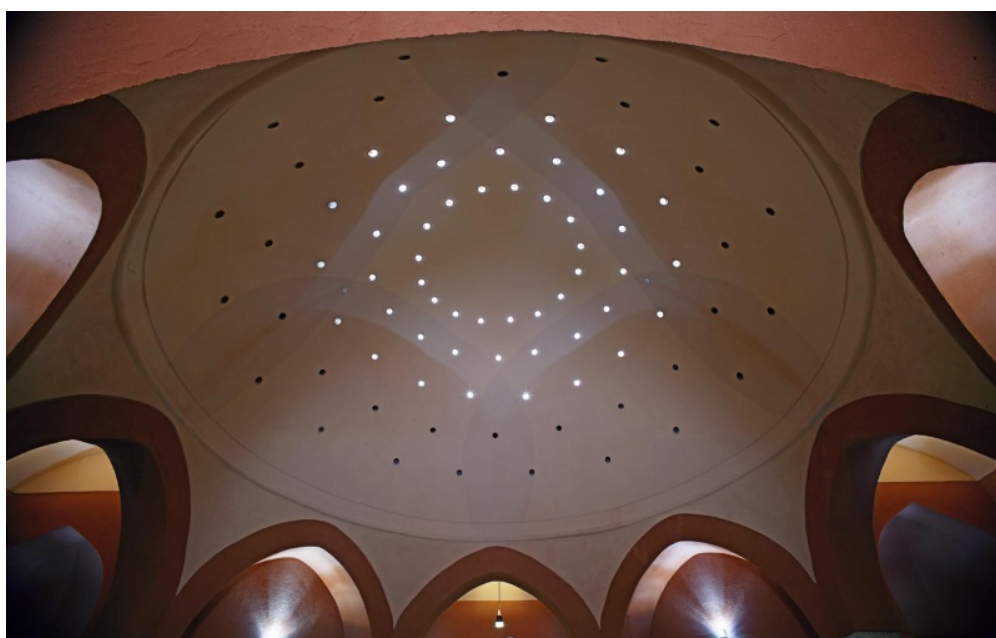
110. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – a „régészeti folyosó” az Imre-forrás kútjával

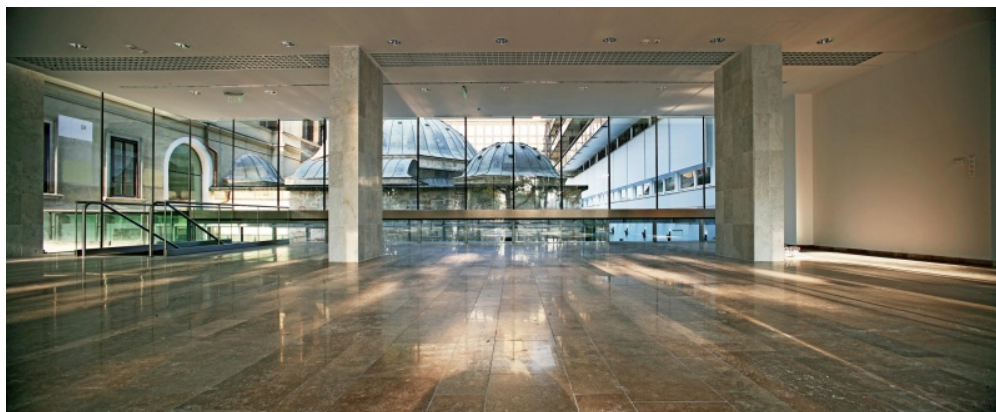
111. A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – az üvegezett tetejű közlekedő a török falak és a kórházzsármny között

112. A Veli bej fürdő forró helyisége – a török fürdő; alulról felfelé világosodó falszínezéssel

113. A Veli bej fürdő felújított kupolája és bevilágítói

114. A Veli bej fürdő a szomszédos kórház Duna felőli épületszárnyából, a jelenlegi kávézóból

115. A Veli bej fürdő a szomszédos kórház Duna felőli épületszárnyából, a jelenlegi kávézóból

Az 1970-es években Kiss Albert tervei szerint építették meg a szomszédos kórházzárnyat és ugyanebben az időszakban újították fel a törökkori részt is, amely sok szempontból műemléki erodálódást jelentett. Ezen felújítást megelőző képek még eredetinek látszódo vörös mészkő padlóburkolati szakaszokat is mutatnak, azonban a 70-es években a padló az akkori korszellemnek köszönhetően gránit és márvány burkolatot kapott egyfajta tabula rasa-ként. Így a 70-es évek padlójának korlenyomta a korábbi korok eltüntetésével járt a kiegészítés vagy a jól látható, tisztán elkülönülő hozzáátétel helyett. A helyzet iróniája, hogy ezt a felújítást követő periódusban csak rövid ideig tarthatta nyitva kapuit a fürdő, mivel a talajvíz alulról történő feltörésének köszönhetően be kellett zárni.

A Virág Csaba-féle rekonstrukciós átépítésénél ezen a területen új, eredeti színvilágát felidézó mészkő padlóburkolat készült a török korban általánosnak tekinthető fürdő burkolatnak megfelelően (112. ábra). A kupola belső felületét az eredeti törökkori felületek szerint alulról fölfelé változó, világosodó színvilágban építették újjá (113. ábra). Bár az eredeti vakolati technológiát nem használhatták a beépített anyagok megkövetelt minősítése miatt, megjelenésében hasonló atmoszférát teremtettek.

A környező épületszárnyakból és a fürdő belsejéből is jól láthatóan a kupola felületén karakteres módon jelenik meg a jellegzetes, elszórtan megtalálható pontszerű bevilágítás (114-115. ábra). Ezeket a bevilágítókat üveggel zárták le és a mai használati igényeinek megfelelően ezen kívül kiegészítő világitást is alkalmaztak a fürdő terében. Ez a világitás nem harsányan, hanem a korabeli fáklyás világitás kortárs megfogalmazásaként jelenik meg. A padló a korabeli török vörös mészkő látványát hozza vissza. Ez a centrális tér alapvetően autentikusan varázsolja elénk az egykori török fürdő látványát. Minden elhelyezett kortárs elem visszafogottságában elegáns. Az oszmán tér karaktere meghatározó. Kis ékszeresdobozként ékelődik a környező épületszárnyak közé.

A Veli bej fürdő jellegzetes épületegyüttese egy műemlék olyan unikális rekonstrukciós átépítése, ahol Virág Csaba tervei alapján a török fürdő térbeli kihangsúlyozásával, a XIX. századtól, a Hild-udvartól történő „kiszabadításával, az eredeti, török kori állapotot kívánták elsősorban helyreállítani. Az új, hozzátett építészeti elemeket markánsan eltérő kortárs eszközökkel, anyagokkal jelenítették meg az adott kor igényeinek megfelelően, magas minőségben. A megvalósulásnál műemléki szempontok szerint az eredeti török kori állapot helyreállítását preferáló koncepcióhoz képest több kompromisszum vállalására került sor különös tekintettel a Hild-udvar és a török fürdő építészeti viszonyrendszerére: a két eltérő korszak építészeti lenyomata továbbra is részben „összenőtt”, szervesült formában maradt meg.

5. Összegzés - Rekonstrukciós dilemmák

Egy műemlék épület rekonstrukciójánál számos szakmai kérdés fogalmazódhat meg a megfelelő építészeti megoldások, válaszok keresése során. Felmerülhet az az igény, hogy épített örökségünk bemutathatóságának céljából vagy jelen korunk igényeinek megfelelő használhatóság megteremtéséhez a megmaradt épületrészek kiegészítésre kerüljenek-e? Akár egy részleges rekonstrukciónál is előjöhethet a feltevéseken alapuló kiegészítések indokolt mértékének definiálása, amellyel az Athéni és Velencei Charta is foglalkozik.

Az egyik legnehezebb tervezői döntés egy rekonstrukciónál, helyreállításnál, hogy mely korhoz köthető állapotot szükséges alapul vennünk abban az esetben, amikor több kor „építészeti lenyomata” együttesen jelenik meg?

Ha felidézzük Virág Csaba Veli bej fürdőjének rekonstrukcióját, akkor az eredeti török fürdő Hild-féle épületből történő kiszabadítása is hasonló szakmai kérdéseket indukálhatott. Mely kor építészetének rekonstrukciója, megjelenése kaphatja a nagyobb hangsúlyt? A török kori épület kiszabadítása a fontosabb vagy a Hild-féle épülettel egybeforrt építészeti kollázs tekintendő kiindulópontnak? Ahogyan korábban írtam, a tervező és a műemlékvédelem képviselői eltérő következtetésre jutottak ebben a témában.

Batár Attila a korszakok kölcsönhatásáról, az építészeiről elgondolkodtatóan szól: *„Az építészet nem csak abból áll, amit látunk. A napjainkban is látható építészeti teret az is formálta, ami az idők során eltűnt, ami még elbontása előtt környezetét befolyásolva, nyomot hagyva tovább él. Az eltűnt múlt hatásában ma is jelen van.”*³⁴

A több korszak történetét hordozó fürdőépületeket tekinthetjük egy folyamatosan formálódó, alakuló festménynek is, melyen a rétegek, színek egymás után kerülnek a vászonra gyakran más-más festő ecsetvonásának köszönhetően.

Ahogyan a festménynél a vászon meghatározza annak térbeli kiterjedését, elhelyezését, úgy a fürdőnél a forrás jelöli ki a lokációt, mely funkcionalitásában is ab ovo megkérdőjelezhetetlenné teszi több esetben a fürdő-identitást évszázadokon át. A festmény egy adott pillanatban soha nem tekinthető befejezettnek,

³⁴ Batár Attila : A történelem mint tervező - Egy bécsi utca - A Mölker Steig, 2004, Magánkiadás

hiszen állandóan változik, azonban befejezetlenségében is befejezettséget hordoz egy kiragadott percben: a múlt alkotófolyamatainak befejezettségét. Ez a permanens formálódás így egyúttal önmagában hordozza a jövőt és annak megfelelően a várható további átalakulást is. A festmény témája átalakulása során nem változik – ahogyan budai történeti fürdőink funkcionalitása is változatlan – , azonban tartalmilag mélyül és kiteljesedik.

Egy műemlék gyógyfürdő rekonstrukciója esetén az építész tervezőnek különösen erős vízióval kell rendelkeznie a helyreállításról munkája során, hiszen itt az örökségvédelmi szempontokon túl a fürdő technikai, gépészeti, használati működését is az épülettel harmonizálva szükséges megoldani. Az épület atmoszférájának megőrzésén túl a jelen kor technikai és használati követelményeinek is meg kell tudni felelni ezekben a fürdőkben.

Ma a műemlékekhez kapcsolódóan a következő kérdéskör is felmerülhet: a Velencei Charta máig érvényesnek tűnő szellemében a rekonstrukciós kiegészítésekre milyen anyag alkalmazására kerüljön sor. Esetenként erősebb anyag (például beton) alkalmazása is szóba kerülhet, mely jól láthatóan eltér az eredeti szerkezettől ugyan, azonban mivel erősebb teherbírású, idővel veszélyeztetheti az eredeti, „gyengébb” szerkezetet. A megfelelő anyag kiválasztása minden esetben a tervező felelőssége, akinek számtalan szempontot kell mérlegelnie. A Veli bej fürdőnél a kupola belső felületi kialakításának anyagválasztása itt említhető meg, hiszen a török korban a vakolatot összetételében változtatva alulról felfelé világosodó színvilágot tudtak teremteni. A mai környezetben beszerezhető építési anyagok, a kivitelező felelősségvállalása sokszor korlátozza a megvalósulás lehetőségét és így a hagyományos technikákat néha nehezebb újra felidézni. Ezt láthatjuk Veli bej fürdőjénél is, ahol a kupola belső változó színvilágát sem a vakolat anyagával oldották meg, hanem festés útján. A rekonstrukció kora a kapcsolódó technikai lehetőségekkel így voltaképpen meghatározzák, de mindenképpen befolyásolják a megvalósulás építészeti minőségét. Az irgalmasrendhez tartozó építész, Palotásné Belloni Eszter elmondása szerint hasonlóan a Rác-fürdőnél is kísérleteztek az eredeti török kori, téglaporos vakolat helyreállításával. A próbafelület kialakítását követően néhány nappal elszíneződések jöttek elő, mely valószínűleg a ma rendelkezésre álló téglaoárlomány minőségéből adódik. Bár látszólag minden rendelkezésre állt a török kori hidraulikus vakolat helyreállításához, azok eltérő minősége már nem hozhatta ugyanazt a végeredményt.

A budai történeti fürdők megújulására adott építészeti válaszok, kortárs építészeti stratégiák és átalakítások heterogén képet mutatnak: a Szent Lukács fürdőnél a rekonstrukciós átépítéshez visszafogott, kortárs építészet társul; a Szent Gellért fürdőnél a korhű helyreállítás, illetve a hiányzó elemek korabeli megoldásokkal többnyire analóg módszereivel történő kiegészítése tapasztalható; a Veli Bej fürdőnél a török korszak kiemelten hangsúlyos bemutatása jelentette a tervezésnél a fő célt; a Rácz fürdőnél pedig egy komplex rekonstrukció valósult meg, melyben a kortárs elemek markáns egyediséggel jelennek meg harmóniát és kohéziót teremtve különböző korok építésze között.

A kiemelkedő egyediséget hordozó budai történeti gyógyfürdőinknél megjelenő kortárs építészeti eszközök nyelve – mint a mai értékrend alakulásának lenyomata – aktuális társadalmi és építészeti tükörképe fürdőépületeink, épített örökségünk mai megítélésének.

Míg a Szent Lukács és a Szent Gellért fürdő kortárs rekonstrukciói elsősorban az épület belső tereit érintették építészeti szempontból, addig a Veli bej fürdő esetében a törökkori épületmagra koncentrálnak egy átfogóbb átalakítást sikerült megvalósítani, a Rácz-fürdőnél pedig egy kiemelkedő minőségű, jóval nagyobb léptékű, komplex kortárs kiegészítésekkel rendelkező épületrekonstrukciót hoztak létre.

Az esettanulmányban bemutatott történeti fürdőink kiváló példák jelen korunk építészeti válaszainak vizsgálatára. Ugyanakkor – köszönhetően fürdőink jelen kori újabb reneszánszának - számos további fürdőépület áll közvetlenül megújulás előtt. Ezek közül a Király fürdőnél találhatunk példáinkhoz hasonlóan olyan alaphelyzetet, ahol a török kori épület ismét a kortárs építészettel kerülhet kölcsönhatásba. Hogy ez a felújítás során milyen mértékű és minőségű átalakulást fog jelenteni, az mindenképpen izgalmas építész szakmai kérdés és a közeljövőben választ kaphatunk rá.

Dr. Papp Adrienn régész, muzeológus, a Budapesti történeti Múzeum középkori osztályának vezetője hosszan foglalkozott kutatómunkája során a budai történeti fürdők régészeti feltárásával és átépítésével. Számos publikációját olvashatjuk a témában, ahol elkerülhetetlen módon érinti egyszerre a régészeti, műemléki és építészeti kérdéseket is. Felhívja többek között a tervezők figyelmét – építész aspektusból is teljesen megalapozottan – a történeti

fürdők átalakítása során a következőre: egy olyan építész tervezői hozzáállásra van szükség, mely „a folyamatosan felszínre kerülő emlékeket képes integrálni a sokkal korábban megalkotott tervekbe.”³⁵

A valamennyi műemléknél szükséges előzetes falkutatás, feltárások lehetővé tétele ilyen esetben kulcsszerepet játszik, hiszen az átépítés során óhatatlanul felmerülő tervezői kérdések száma ezek hiányában nehezen kezelhetővé válhat. A művezetés jelentősége is kiemelt ezen műemlék történeti fürdőink rekonstrukciós átépítéseinél, hiszen az építés folyamán jellemzően számos előre nem látható építészeti probléma merül fel, mely gyors szakmai választ, megoldást kíván.

A Rácz-fürdő tervezésénél is jól láthatjuk ahogyan a tervezés és művezetés folyamata egybe forrt: az építészek a helyszíni konténerekbe költözve végezték tervezői munkájukat úgy, hogy bármikor a helyszínen reagálhattak az aktuális szakmai kérdésekre. Ez érthető és indokolt egy olyan komplexitású, számos építészettörténeti kor emlékeit őrző, azokat „összesűrítő” épületegyüttesnél, mint a Rácz-fürdő is.

Budai történeti gyógyfürdőink építészetében számos helyen karakteresen megjelenik együttesen több kor építészete eltérő korszakok térbeli kollázsaként: jellemzően a török kor, a XIX. és XX. század, mely építészeti rétegekhez kapcsolódik kortárs építészetünk számos esetben. A különböző korok „lenyomatai” létrejöttükkor kölcsönösen hatottak egymásra és ez a kölcsönhatás mind a mai napig fennmaradt. Egy adott kor lenyomata így önállóan kiragadva nem értelmezhető csak együttesen vizsgálhatók.

Történeti fürdőépületeink több építészeti kor lenyomatát hordozzák egyidejűleg. Ez a heterogenitás, térbeli és időbeni kollázs ezen épületeink rekonstrukciójánál, kortárs átépítéseinél, bővítésénél mindenképpen meghatározóak mind az építészeti válaszok keresésében, mind pedig az előkészítés vagy a megvalósulás során. Így egyedi tervezői válaszokat igényelnek. Számos műemlékünkötől eltérően a budai történeti fürdők korok építészeti kollázsát úgy tudják mind a mai napig őrizni, hogy eközben évszázadokon keresztül fürdő identitásuk is fenn tudott maradni és különböző mértékű rekonstrukciós átépítések során kortárs elemekkel, a jelen kor lenyomatával bővültek, gazdagodhattak.

³⁵ Műemlékvédelem 53. évf. 5. sz. (2009), p. 290-316

6. Köszönetnyilvánítás

Épített örökségünk és a kortárs építészet találkozásának, kapcsolatának szakmai kérdéskörére, relevanciájára egyetemi tanulmányaim utolsó éveiben Cságoly Ferenc egy tervezési feladat során hívta föl figyelmemet. Lakóhelyemnek köszönhetően a különböző történeti korokat összesűrítő műemlékek jelenléte és környezetbe ágyazódása a hétköznapok természetességével kísért végig már gyermekkoromtól kezdve mind a mai napig, azonban építész szemmel az egyetemi képzés során tekintetem először erre a kérdéskörré.

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Doktori Iskolájának keretén belül kutatási témaként a „víz és építészetet” választottam, mely évekkel később szűkült le budai történeti fürdőink és a kortárs építészet kölcsönhatásának vizsgálatára.

Kutatásom során lehetőségem nyílt néhány posztgraduális hallgatótársammal Izlandra vezető szakmai tanulmányutat szervezni, melynek keretén belül a termálvízhez kötődő fürdő kultúra hazaitól egészen eltérő vetületeit ismerhettem meg teljesen más szemszögből. Tanulmányutunkról tartott előadásunkat követően a különböző egyetemokről érkezett hallgatókkal folytatott párbeszéd is hozzájárult gondolataim formálódásához, érlelődéséhez. Az értekezés tárgyát képező történeti fürdőink rekonstrukcióinak, kortárs átalakításainak építész tervezői jelentős szakmai segítséget nyújtottak személyes találkozásaink során. Így kerülhetett sor beszélgetésre Dévényi Tamással a Rácz-fürdőről, Bujdosó Győzővel a Szent Lukács és Szent Gellért fürdőkről, illetve Virág Csaba munkatársával, Göcsei Sándorral a Császár fürdő törökkori részét képező Veli bej fürdőről. Munkámban nagy segítséget nyújtott továbbá az Irgalmasrend és a Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Zrt., melynek munkatársai lehetővé tették fürdőik személyes megtekintését, bejárását és helyszíni fényképezését.

Köszönettel tartozom Radványi Györgynek - akinek segítségével korábban elindítottam kutatásomat -, Szabó Levente témavezetőmnek folyamatos, kitartó szakmai támogatásáért és Cságoly Ferencnek illetve Kerékgyártó Bélának pótolhatatlan kritikai megjegyzéseikért, melyek együttesen járultak hozzá jelen kézirat szövegének formálódásához. Egyúttal hálás köszönettel tartozom családomnak, akik támogattak és nyugalmas környezetet biztosítottak munkámhoz.

7. Irodalomjegyzék

- Bartos György: Rác-fürdő, helyszíni kutatások. Hild-Ybl Alapítvány, 2007
- Bojár Iván András: A Tabán öreg fái közt - A Rác gyógyfürdő rekonstrukciója és szállodai bővítése - Dévényi Tamás, Kis Péter, Pethő László - in: Octogon: architecture, design, 2010. 6. (79.) sz. 54-60. old.
- Bor Ferenc: Rác fürdő, Tudományos dokumentáció, Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 2007
- Borbély S.: Tapolcafürdő Tavas-barlangja - Borsodi Földrajzi Évkönyv, 1958. 2.
- Brückner Gergely: Elég volt a befürdésből - Megnyithat a Rác fürdő - in: Figyelő, 2011. (55. évf.) 40. sz. 36-37. old.
- Brückner Gergely: Új alku - Ősszel nyithat a Rác Luxushotel és Fürdő - in: Figyelő, 2012. (56. évf.) 23. sz. 50-51. old.
- Bujdosó Győző: A Szent Gellért Gyógyfürdő 2007-2008. évi műemléki rekonstrukciója In.:Műemlékvédelem 53. évf. 5. sz. (2009), p. 339-349
- Cságoly Ferenc (szerkesztette): Középületek, TERC, 2004
- Cseke L.: Észak-Magyarország gyógyfürdői és fürdői - Panoráma, 1982.
- Csiffáry Gabriella: Régi magyar fürdővilág - Helikon kiadó, Budapest, 2004
- Csörnyei Sándor: Budapest fürdői - Pannónia, Budapest
- Fekete Lajos: Budapest a törökkorban, Budapest, 1944, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- G. Lászlai Judit - Papp Adrienn: A budai török fürdők kutatása az évezred elején, In: Műemlékvédelem 53. évf. 5. sz. (2009), p. 290-316
- Hajnóczy J. Gyula_Az építészet története - Ókor II. - Klasszikus Kultúrák, Budapest, Egyetemi tankönyv, 1991
- Jánosi Csaba, Péter Éva, Herczeg Ágnes: Székelyföldi fürdők, gyógyhelyek - B.K.L. Kiadó, Szombathely, 2005
- Kessler H.: Megnyitották a Miskolc-Tapolcai Barlangfürdőt = Karszt és Barlangkutatási Tájékoztató, 1959. szeptember 26-28.
- Laky Krisztina (fordította): Spa-élmény Európában, Jószöveg Műhely Kiadó, 2004

- Liber Endre: Budapest fürdőváros kialakulása, különös tekintettel a székesfőváros községi fürdőpolitikájára 1-3., Budapest, 1934, Főváros Statisztikai Hivatala
- Meskó Csaba – Gyógyfürdők (Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 2001)
- Molnár József: A Budai Rác-Gyógyfürdő In.:Műemlékvédelem (1973), p.27-29
- Ongrádi Melinda: A megszépült Lukács fürdő - in: hg.hu, 2009. 07. 31.
- Papp Adrienn: Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014
- Periodica Polytechnica Architecture : Andrea Dúll / Sándor Pálffy - On Public Issues and Public Spaces – a Design Course Focusing on the Danube Bank in Budapest; 2014 május
- Rozsnyai József: A Császár fürdő építésének története a 19-20. században. In: Hild József építésze. Budapest, 2008.
- Rozsnyai József: A Gellért fürdő és szálló építésének története. In: Műemlékvédelem 53. (2009) p. 327-338.
- Szablyár Péter: Mátyás király kedvenc pihenőhelye - A Rác fürdő megújulása - in: Élet és Tudomány, 2007. (62. évf.) 4. sz. 112-115. old.
- Szabó Levente: Preparált építészet: kritikai gondolatok a budapesti Rác-fürdő épületéről - in: Régi-új magyar építőművészet, 2010. 6. sz. 11-17. old.
- Vajna Tamás: A Rác fürdő rekonstrukciója: tabáni történet - in: HVG, 2010. (32. évf.) 39. (1635.) sz. 34-35. old.
- Vukoszávlyev Zorán: Régi és új a kortárs spanyol építészetben, Architectura Hungariae, 11. Szám, no.2, 31-43.old., 2012
- Zsuffa Zsolt: Madártej és habgaluskák - in: Metszet, 2014/4. 22-29. old.

Internet:

- Csordás Lajos: Kibontott évszázadok a „Rác-fürdőben” - in: nol.hu, 2010. 02. 18.
- Dévényi Tamás: A Rác fürdő rekonstrukciója és bővítése - in: designaward.hu, 2010. 10. 01.
- dr. Lénárt László : A Miskolc-Tapolcai Barlangfürdő (A Tavas-barlang és fürdési célú létesítményei, kézirat)– in: www.barlang.hu
- Haász Ferenc: Párhuzamos viszonyok - fény-építészeti parti a Rác fürdőben - in: építészfórum, 2012. március 27
- <http://epiteszforum.hu/a-legszebb-budai-torokfurdo>
- <http://epiteszforum.hu/a-szt-lukacs-gyogyfurdo-muemleki-rekonstrukcioja>
- <http://sarajevo.travel/en/text/sarajevo-has-a-hamam-again/270> (Isa Bej Hamam)
- <http://termalonline.hu/termal-hirek/8-erdekesseg-veli-bej-furdo>
- <http://www.archdaily.com/13358/the-therme-vals>
- <http://www.archdaily.com/287810/racz-thermal-bath-budapesti-muhely>
- <http://www.archdaily.com/291132/contemporary-library-installation-studio-8-%25c2%25bd>
- <http://www.archdaily.com/589511/kilic-ali-pasa-hamam-cafer-bozkurt-architecture>
- <http://www.disenoyarquitectura.net/2011/11/bano-arabes-de-baza-de-ibanez.html>
- http://www.epinfo.hu/?searchType=szakcikkl&szakcikkl=775&title=A_torok_kori_Veli_bej_furdo_rekonstrukcioja
- <http://www.gyogyvizek.hu/hirek/furdokulturank-tortenete-pannoniatol-napjainkig.html>
- http://www.romaikor.hu/romai_epiteszet/roma_varosanak_epiteszete/roma_varos_epuletei/thermak/cikk/caracalla_therma_i
- <http://www.szeretlekmagyarorszag.hu/ilyen-klassz-a-legszebb-hazai-torokfurdo/>
- <https://elismondom.wordpress.com/2013/04/25/budapest-furdovaros-vilaghiru-gyogyfurdoi-7/> (császár és lukács)
- <https://tourguidemostar.com/blog/2016/09/02/turkish-bath-hammam-in-mostar/> (Mostari hamam)
- Kelecsényi Kristóf: A megújuló Rác fürdő - in: hg.hu, 2009. 10. 18.

- Kovács Olivér: Rác fürdő: belépés még nem csak fürdőruhában! - in: történelemportal.hu, 2010. 01. 04.
- Látogatás a Rác Fürdőben — világnapi nyitány - in: Építészfórum.hu, 2009. 10. 06.
- Lichtneckert András: A füredi savanyúvíz gyógyfürdő kezdetei – in: http://www.szabadpart.hu/28/28_tarstud_lichtneckert.htm, 2017. 03. 05.
- Petőcz Éva: Dévényi Tamás: "Meg kell tanulni folyamatosan jól dönteni." - in: Építészfórum.hu, 2010. 10. 15.
- Rác gyógyfürdő - in: Wikipedia
- Tenczer Gábor: Csendben elrohad az elátkozott fürdő - in: index.hu, 2015.03.06.
- Török Tamás: Így - in: Építészfórum.hu, 2010. 04. 30.
- Vargha Mihály: Fordulat a Rác fürdő és a Gellért-hegyi sikló tervezésében - in: építészfórum, 2007. május 25.
- Zöldi Anna: "Kicsit múzeum is lesz" - Dévényi Tamás építész, a Rác fürdő felújításának és bővítésének tervezője - in: magyarnarancs.hu, 2010/46 (11.18.)
- Zsuppán András: Épületbejárás a Rác fürdőben - in: Építészfórum.hu, 2009. 04. 22.

8. Képjegyzék

1. Atsushi Kitagawara ködszobra, Tachikawa-city, Tokyo
forrás: kitagawara.co.jp
2. köd és fény
forrás: Filep Motwary fényképe, <http://flashmag.tumblr.com>
3. Róma, Caracalla thermája, alaprajz
forrás: Hajnóczy J. Gyula_Az építészet története - Ókor II. - Klasszikus Kultúrák, Budapest, Egyetemi tankönyv, 1991
4. Róma, Caracalla thermája, Keresztmetszet
forrás: Hajnóczy J. Gyula_Az építészet története - Ókor II. - Klasszikus Kultúrák, Budapest, Egyetemi tankönyv, 1991
5. Róma, Diocletianus thermája, alaprajz
forrás: Hajnóczy J. Gyula_Az építészet története - Ókor II. - Klasszikus Kultúrák, Budapest, Egyetemi tankönyv, 1991
6. Trier, Császártherma, alaprajz
forrás: Hajnóczy J. Gyula_Az építészet története - Ókor II. - Klasszikus Kultúrák, Budapest, Egyetemi tankönyv, 1991
7. Az aquincumi kettős fürdő alaprajza
forrás: Középületek - szerkesztette: Cságoly Ferenc, TERC, 2004
8. Egy török fürdő felépítése (Emir Sultan Hamam)
forrás: Papp Adrienn - Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014
9. A magyarországi fürdők tipológiai táblázata a caldarium alaprajza alapján
forrás: Gerő Győző - Az oszmán-török építészet Magyarországon
10. Isztambul, Ayasofya Hamami, keresztmetszet (törökországi példa)
forrás: <http://www.mimarsinaneserleri.com>
11. Eger, Valide szultána fürdő alaprajza az előcsarnok rekonstrukciójával (Gerő_Ferenczy)
forrás: Gerő Győző - Az oszmán-török építészet Magyarországon
12. Eger, Valide szultána fürdő hosszmeteszete (Ferenczy K. Felmérése nyomán)
forrás: Gerő Győző - Az oszmán-török építészet Magyarországon
13. Török fürdők magyarországi lelőhelyei a fürdők számának jelölésével. Ezek közül működő fürdő csak Budán található
térképet készítette: Szentmáry Szabolcs; Papp Adrienn - Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014 alapján
14. Budapest török fürdői
térképet készítette: Szentmáry Szabolcs; Papp Adrienn - Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014 alapján
15. Buda és Pest látképe 1686-ban (a Rácz és Rudas- illetve a Szent Lukács fürdők piros megjelölésével)
forrás: Foerk Ernő - Török emlékek Magyarországon, Budapest 2016, TKA
16. A fürdők elhelyezkedése Budán a török korban, De la Vigne térképe és látképe
forrás: Papp Adrienn - Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014
17. Buda és Pest áttekintő térképe a török hódoltság idején
forrás: „Fekete Lajos - Budapest a törökkorban”c. könyv 73. oldala alapján kiegészítve
(Budapest, 1944, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda)
18. Budapest, I. Hadnagy utca 8-10., Rácz-fürdő
Férfi gőzfürdő, melegvizes medence-csarnok, 1866 után
(Heinrich, Johann, Nepomuk), Illustrirter Führer durch das Naturwarme Herren-Mieraldampfbad des Ofner Raitzenbades, Leipzig (é.n.)
1867-1870,3
19. Budapest, Margit-sziget, Palatinus Strand (építész: id. Janáky István)
forrás: <https://hu.wikipedia.org>
20. Miskolctapolca, A Kagyló-medence 1972-ben (fotó: Fortépan / Lencse Zoltán)
forrás: www.termalonline.hu
21. Jászberényi fürdő, Zalaváry Lajos, 1958
forrás: <http://epiteszforum.hu/zalavary-lajos-85-eves>
22. Jászberényi fürdő, Zalaváry Lajos, 1958
forrás: <http://epiteszforum.hu/zalavary-lajos-85-eves>
23. Történeti fürdők kortárs rekonstrukcióinak, átalakításainak vizsgálata Európában
24. Isztambul, Kilicali Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése - alaprajz
forrás: <https://archnet.org/sites/7015>

25. Isztambul, Kilicali Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése - metszet
forrás: <https://archnet.org/sites/7015>
26. Isztambul, Kilicali Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése - előcsarnok
forrás: <http://www.archdaily.com/589511/kilic-ali-pasa-hamam-cafer-bozkurt-architecture>
27. Isztambul, Kilicali Ali Pasa Hamami rekonstrukciós átépítése – forró helyiség
forrás: <http://www.archdaily.com/589511/kilic-ali-pasa-hamam-cafer-bozkurt-architecture>
28. Isztambul, II. Beyazid Hamam rekonstrukciója – alaprajz
forrás: Kovács Gergő Máté
29. Isztambul, II. Beyazid Hamam rekonstruált homlokzata– régi és új falfelület elkülönül
forrás: <http://muzeyum.istanbul.edu.tr>
30. Bulgária, Plovdiv, Kortárs könyvtár installáció egy török fürdő belső terében - alaprajz
forrás: <http://www.archdaily.com/291132/contemporary-library-installation-studio-8-%25c2%25bd>
31. Bulgária, Plovdiv, Kortárs könyvtár installáció egy török fürdő belső terében
forrás: <http://www.archdaily.com/291132/contemporary-library-installation-studio-8-%25c2%25bd>
32. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítésnek alaprajza és metszete
forrás: <http://www.disenoyarquitectura.net/2011/11/bano-arabes-de-baza-de-ibanez.html>
33. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítésének bejárata
forrás: <http://www.disenoyarquitectura.net/2011/11/bano-arabes-de-baza-de-ibanez.html>
34. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítése – bevilágítók a régi fürdőépület fölött
forrás: <http://www.disenoyarquitectura.net/2011/11/bano-arabes-de-baza-de-ibanez.html>
35. Baza - Mór fürdő rekonstrukciós átépítése – belső tér bevilágító szemekkel
forrás: <http://www.disenoyarquitectura.net/2011/11/bano-arabes-de-baza-de-ibanez.html>
36. Cordóba, Kalifa fürdője – metszet
forrás: <https://divisare.com/>
37. Cordóba, Kalifa fürdője – a városi plató
forrás: <https://divisare.com/>
38. Cordóba, Kalifa fürdője – belső tér – új és régi találkozása
forrás: <https://divisare.com/>
39. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése –pincszinti alaprajz
forrás: <http://canvas.pantone.com/gallery/5312477/Hammam-Medina-Mudjar-en-Toledo>
40. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése – homlokzat a Plaza de Santa Eulalia felé
forrás: <http://canvas.pantone.com/gallery/5312477/Hammam-Medina-Mudjar-en-Toledo>
41. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése
forrás: <http://canvas.pantone.com/gallery/5312477/Hammam-Medina-Mudjar-en-Toledo>
42. Toledo, Medina Mudejar arab fürdő rekonstrukciós átépítése – masszázis helyiség az arab fürdő mellett
forrás: <http://canvas.pantone.com/gallery/5312477/Hammam-Medina-Mudjar-en-Toledo>
43. Török fürdők lelőhelyei az országban
Babócsa (2), Buda (6), Eger (1), Esztergom (2), Fehérvár (1), Gyula (1), Pécs (2), Pest (1)
ábrát készítette: Szentmáry Szabolcs
forrás: Papp Adrienn - Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014
44. Rác-fürdő 1. Török periódusának rekonstruált alaprajza.
1-előcsarnok, 2-langyos helyiség, 3-toalett, 4-forró helyiség
forrás: Papp Adrienn - Fürdők a török kori Budán – ELTE BTK, Doktori disszertáció, 2014
45. Buda metszete 1760-ban (Rác-fürdő pirossal jelölve)
forrás: Bor Ferenc - Tudományos dokumentáció
46. Rác-fürdő alaprajza 1873-ban – Büntenmeyer metszete
forrás: Bor Ferenc - Tudományos dokumentáció
47. Rác-fürdő főhomlokzata 1865-ben
forrás: Bor Ferenc - Tudományos dokumentáció

- 48.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – pinceszinti alaprajz
forrás: Dévényi Tamás
- 49.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – földszinti alaprajz
forrás: Dévényi Tamás
- 50.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – a tervezett háromszög rendszerű raszterháló
forrás: Dévényi Tamás, Budapesti Műhely, 2007
- 51.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – keresztmetszet az Ybl fürdőcsarnokon keresztül
forrás: Dévényi Tamás, Budapesti Műhely, 2007
- 52.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – főhomlokzat – régi és új határozottan elkülönül
fénykép: Bujnovszky Tamás
- 53.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – újraépített zuhanycsarnok látszóbetonnak tervezett felülete – makettszerű megjelenés
fénykép: Bujnovszky Tamás
- 54.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – az új és régi tisztán elkülönül
fénykép: Bujnovszky Tamás
- 55.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő melletti híd kortárs formavilággal
fénykép: Bujnovszky Tamás
- 56.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – az egykori Ybl féle csarnok rekonstrukciója
fénykép: Bujnovszky Tamás
- 57.** Rác-fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő rekonstrukciója
fénykép: Bujnovszky Tamás
- 58.** A Malom-tó vizét hasznosító Császár-malmok és a Császár-fürdő az 1850-es években (Szent Lukács fürdő)
(Ludwig Rohbock metszete)
forrás: www.egykor.hu
- 59.** 1902-ben a Malom-tó mellett
forrás: www.egykor.hu
- 60.** A Szent Lukács Gyógyfürdő 1871-ben készült helyszínrajza még hajdani Császár-malom négy saroktoronyos épületének ábrázolásával, az 1920-as állapotot is feltüntetve
forrás: www.egykor.hu
- 61.** A Szent Lukács Gyógyfürdő 1890 körül
- 62.** A Szent Lukács Gyógyfürdő 1910 körül
forrás: www.egykor.hu
- 63.** A bejárathoz vezető kert platánfákkal
forrás: www.epiteszforum.hu
- 64.** A római kút fölötti új híd
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 65.** Az iszapcsarnok kútja
forrás: www.epiteszforum.hu
- 66.** Az iszapcsarnok helyreállított, újraépített kútja és az új pénztárak
forrás: www.epiteszforum.hu
- 67.** Északi kádostály átalakított közlekedője
forrás: www.epiteszforum.hu
- 68.** Helyreállított csempfal a bemutatóteremnél (a forrás helyének megjelölése)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 69.** Helyreállított kapcsolóterem - ipari műemlék (bemutatóterem)
forrás: www.epiteszforum.hu
- 70.** A rekonstrukciós átépítés alaprajza (Szent Lukács fürdő); a törökkori falak piros színnel jelölve
forrás: www.epiteszforum.hu
- 71.** A termálfürdő megmaradt, helyreállított törökkori falszakasza az öltöző felől
forrás: www.epiteszforum.hu

- 72.** A termálfürdő megmaradt, helyreállított törökkori falszakasza üvegezett nyílással a medence felé
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 73.** Az udvari két medence az épület belső homlokzatával (ez egykori női és férfi medence)
forrás: www.epiteszforum.hu
- 74.** Az újonnan kialakított szaunavilág belső lépcsője
forrás: www.epiteszforum.hu
- 75.** Első emeleti pihenőtér
forrás: www.epiteszforum.hu
- 76.** Az alagsori wellness tér
forrás: www.epiteszforum.hu
- 77.** Merülőmedence – térbe állított bútorinstalláció
forrás: www.epiteszforum.hu
- 78.** Kneipp medence
forrás: www.epiteszforum.hu
- 79.** Az első emeleten helyreállított csempés kabinok
forrás: www.epiteszforum.hu
- 80.** A mai Szent Gellért fürdő elődjének, a Sáros-fürdőnek (az akkori Szűzek fürdőjének) legrégebbi, 1699-1700. évekből való hatszögletű medencéjének alaprajza
forrás: Liber Endre: Budapest fürdőváros kialakulása, különös tekintettel a székesfővárosi községi fürdőpolitikájára 1-3., Budapest, 1934, Fővárosi Statisztikai Hivatala
- 81.** Sáros fürdő a mai Szent Gellért fürdő helyén
forrás: <http://www.danubiushotels.hu/>
- 82.** Sáros fürdő a mai Szent Gellért fürdő helyén az 1800-as években
forrás: <http://www.ilyenisvoltbudapest.hu>
- 83.** Gellért fürdő távlati terve Sebestyén Artur és Hegedűs Ármin pályázatán
forrás: <http://budapestcity.org/>
- 84.** A Szent Gellért fürdő Alpár Ignác pályaműve alapján (1906)
forrás: <http://budapestcity.org/>
- 85.** A Szent Gellért fürdő Sterk Izidor pályaműve alapján
forrás: <http://budapestcity.org/>
- 86.** A Szent Gellért fürdő alaprajzi sémája a fő- és az előcsarnok tengellyel
- 87.** A Szent Gellért fürdő hosszmetsete a kupolacsarnokon keresztül
- 88.** A Szent Gellért fürdő keresztmetsete a kupolacsarnokon keresztül
- 89.** A grandiózus előcsarnok a rekonstruált bevilágító üvegfelülettel (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 90.** Az előcsarnok rekonstruált üvegfelületei (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 91.** A felújított, főbejáráshoz közelebbi női termálmédenca terének összképe a tömbkő kutakkal (Szent Gellért fürdő)
forrás: <http://budapestcity.org/>
- 92.** A női termál felújított női exedrája
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 93.** A férfi termál öltözőcsarnoka a restaurált asztalosszerkezetekkel (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 94.** A férfi termál öltözőjének elliptikus restaurált felülvilágítója (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 95.** A férfi termál öltözőjének galériaszintje restaurált asztalosszerkezetekkel (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 96.** Rekonstruált üvegosztások a pezsgőfürdő felújított felülvilágítóján (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs

- 97.** A felújított férfi fürdő a felújított kerámia padokkal és díszes lámpákkal (Szent Gellért fürdő)
forrás: <http://termalfurdo.hu/>
- 98.** A férfi termál kapupilonján rekonstruált lámpa, Ligeti Miklós puttóival (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 99.** A pezsgőfürdő tere a rekonstruált, elhúzható üvegtetővel (Szent Gellért fürdő)
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 100.** Rekonstruált üvegosztások a pezsgőfürdő felújított felülvilágítóján (Szent Gellért fürdő)
készítette: Szentmáry Szabolcs
- 101.** A Veli bej fürdő az 1600-as években
forrás: Foerk Ernő: Török emlékek Magyarországon, Budapest 2016, TKA
- 102.** Korabeli metszet - A Veli bej fürdő és a mellette található Hild-udvar
forrás: Göcsei Sándor
- 103.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – pincszinti alaprajz
forrás: Göcsei Sándor
- 104.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – földszinti alaprajz
forrás: Göcsei Sándor
- 105.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – metszet
forrás: Göcsei Sándor
- 106.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő belső, keleti homlokzata a Hild féle szárny ráépítésével
forrás: Göcsei Sándor
- 107.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – a török fürdő északi homlokzata a kimélyített, egykori terepszinten
forrás: Göcsei Sándor
- 108.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – korszakok találkozása
forrás: Göcsei Sándor
- 109.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – lépcső a kávézó felől
forrás: Göcsei Sándor
- 110.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – a „régészeti folyosó” az Imre-forrás kútjával
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 111.** A Veli bej fürdő rekonstrukciós átépítése – az üvegezett tetejű közlekedő a török falak és a kórházzsárny között
fényképezte: Szentmáry Szabolcs
- 112.** A Veli bej fürdő forró helyisége – a török fürdő; alulról felfelé világosodó falszínezéssel
forrás: www.epiteszforum.hu
- 113.** A Veli bej fürdő felújított kupolája és bevilágítói
forrás: www.epiteszforum.hu
- 114.** A Veli bej fürdő a szomszédos kórház Duna felőli épületszárnyából, a jelenlegi kávézóból
forrás: www.epiteszforum.hu
- 115.** A Veli bej fürdő a szomszédos kórház Duna felőli épületszárnyából, a jelenlegi kávézóból
forrás: www.epiteszforum.hu

9. Nyilatkozat

Önálló munkáról, hivatkozások átvételéről és a nyilvánosságra hozatalról

Alulírott Szentmáry Szabolcs kijelentem, hogy ezt a mester-értekezést magam készítettem és abban csak a megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amely szó szerint vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból vettem, egyértelműen a forrás megadásával megjelöltem.

Hozzájárulok a doktori értekezésem interneten történő nyilvánosságra hozatalához korlátozás nélkül, de eseti hozzájárulásommal.

Szentmáry Szabolcs sk.

Budapest, 2017.

10. Absztrakt

Budai történeti gyógyfürdőink építészetében - eltérő korszakok térbeli kollázsaként - gyakran karakteresen van jelen együttesen több kor építésze: jellemzően a török kor, a XIX. és XX. század, mely építészeti rétegekhez kapcsolódik kortárs építészetünk számos esetben. A különböző korok „lenyomatai” létrejöttükkor kölcsönösen hatottak egymásra és ez a kölcsönhatás mind a mai napig fennmaradt. Egy adott kor lenyomatának vizsgálata mellett izgalmas szempontokat kínál együttes elemzésük.

A budai történeti fürdők egyediségéhez az is hozzájárul, hogy évszázadok során eredeti funkciójuk változatlan maradt. Műemlék épületeink esetében a történeti gyógyfürdőinkre jellemző, korokon átívelő funkcionális kontinuitás ritkán lelhető föl. Témaválasztásom éppen ezért a fent megnevezett egyediséget hordozó, török kor óta funkcionalitásukat megőrző, folyamatosan alakuló fürdőépületeinkre fókuszál. Ez a meghatározó állandóság csak úgy maradhatott fenn évszázadokon keresztül, hogy történeti fürdőink alkalmazkodtak minden kor igényéhez és ennek megfelelően építészeti értelemben formálódtak különböző korok rétegeit összegyűjtve.

Jelen értekezésben a budai történeti fürdőépületeket komplexitásuk hátterét bemutató, rövid történeti áttekintést követően konkrét esettanulmányok során vizsgálom a kapcsolódó kortárs építészeti megoldásokkal, rekonstrukciókkal, bővítésekkel.

11. Szakmai önéletrajz

Személyes adatok

Név	Szentmáry Szabolcs
Születési hely, idő	Budapest, 1978. 08. 02.
Lakcím	H-1014, Budapest, Uri utca 37.
Kamarai tagság	É1 01-4664 (vezető tervező) passívház tervező (Passivhaus Institut Darmstadt)

Iskolák, képzések

2013	Passívház tervezői képzés (Passivhaus Institut Darmstadt)
2003-2006	BME, Mesterképző Doktori iskola (Középülettervezési Tanszék)
2003.	Diplomamunka (MÉSZ Diploma Díj, Hauszmann Alajos Diploma Díj; Középülettervezési Tanszék; korr.: Cságoly Ferenc)
2000.febr.-aug.	FH Hildesheim/Holzminden/Göttingen, Németország Építészmérnöki Kar
1996-2003	Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem Építészmérnöki Kar – nappali tagozat
1992-1996	Toldy Ferenc Gimnázium, Budapest
1984-1992	Budavári Általános Iskola, Budapest

Szakmai testületi tagság

2009. július	Budaörsi Herman Ottó Iskola bővítésére kiírt nyílt tervpályázat; BB tag; MÉK delegált képviselője
--------------	--

Munkahelyek, szakmai gyakorlatok

2014-	Szentmáry Építész Stúdió Kft. (építész vezető tervezőként)
2011 - 2014	Vikár és Lukács Építészstúdió Kft.
2003 - 2011	Finta és Társai Építész Stúdió Kft. (építész tervezőként, vezető tervezőként)
2003	Multiton-Lucanosz Bt. (építész tervezőként)
2007	Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem, Építészmérnöki Kar Középülettervezési Tanszék meghívott oktatója
2003-2007	BME, Mesterképző Doktori iskola
2002. nyara	Szakmai gyakorlat - Cet Bp. Rt. - Csomay Zsófia vezetésével
2001. nyara	Szakmai gyakorlat - Építész Stúdió Kft. - Cságoly Ferenc és Keller Ferenc vezetésével
2000. nyara	Szakmai gyakorlat - Becker und Becker mérnökiroda (Németország)

Kiállítások

2006	Szab Székház – Szeged, Művészetek Háza – Pécs (Finta és Társai Építész Stúdió Kft.)
2006	BME, Középülettervezési Tanszék kiállításának szervezése
2005	Szalóky Galéria, Budapest (Finta és Társai Építész Stúdió Kft.)
2005	BME, Ipari Nyílt nap, DLA-kiállítás

Publikációk

2016	Octogon – Molnár Szilvia: Drogeria Futuristica (2016/8, 132,163.old.)
2015	Műszaki ellenőr – interjú a műemlék épületek felújításáról (2015.október)
2015	Metszet - Szentirmai Tamás : Geometrikus elfordulás– 2015/2
2014	H.O.M.E. - Hakkel Vanda : Tiszta képlet (02-03/2014)
2014	Építészfórum –Szentmáry Szabolcs: Az L-ház (elektronikus publikáció, 2014.január)
2014	Magyar Építőművészet – Botzheim Bálint - 2014./4. szám

Pályázatok, díjak

2012. aug.	A budapesti Iparművészeti Múzeum rekonstrukciójának és bővítésének nemzetközi tervpályázata; 1. díj (Vikár és Lukács Építésztúdió)
2011. jún.	Budapest XII. kerület Csörsz utca – Alkotás utca térségének komplex fejlesztési pályázata
2010. dec.	Nemzetközi tervpályázat, Tudományos Ismeretterjesztés Központ, Belgrád építész tervezőként tervező társak: Bene Tamás, Fekete Antal
2009	Budapest Szíve pályázat felelős építész tervezők: dr. Finta József, Szabó Tamás János DLA
2007.szept.	Clark Ádám téri szálloda nyílt tervpályázata építész tervezőként tervezők: Baranyai Balázs, Sándor Gergely, Sajtos Gábor (SAGRA + ApostrophH)
2006	Toldy Ferenc utca 32/36. Társasház nyílt pályázata; kiemelt megvétel építész tervezőként; 3840 m ² tervező társ: Halvaksz Mónika, Fekete Antal
2006	Budapest Szíve pályázat felelős építész tervezők: dr. Finta József, Szabó Tamás János DLA

2005. jan. Villa pályázat (Mesterképző Doktori Iskola ötletpályázata)
2004. dec. Magyar Vár nyílt, országos, titkos, építészeti tervpályázat; 3.díj és megvétel
építész tervezőként
tervezőtársak: Baranyai Balázs, Erdélyi Linda, Sándor Gergely
- 2004-2005 Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási (Corvinus) Egyetem Oktatási Központja - pályázat
építész tervezőként; 36.000 m²
tervező társ: Kulcsár Zoltán
2004. szept. Haller utcai országos, nyílt pályázat
építész munkatársként
felelős építész tervező: Fekete Antal
2004. ápr. Országos Központi Székház
(Mesterképző Doktori Iskola ötletpályázata; megvétel)
tervezőtárs: Sándor Gergely
- 2004.márc. Metro4 országos, nyílt pályázat; kiemelt megvétel
építész tervezőként
tervezőtársak: Golda János, Koszorú Lajos, Szenderffy Gábor, Ásztai Bálint, Sándor Gergely, Pető Zoltán, Kovács Csaba
- 2004.febr. Győri Ítéltábla és Fellebbviteli Bíróság országos, nyílt pályázata; 3.díj
építész tervezőként; 5.500 m², építész tervező társ: Kulcsár Zoltán
2004. jan. A szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola új központi könyvtárára kiírt országos, nyilvános tervezési versenypályázat
építész tervezőként
tervezőtársak: Baranyai Balázs, Sándor Gergely, Szentirmai Tamás
2004. jan. Wienerberger, Porotherm Téglaházak
Mesterképző Doktori Iskola pályázata; 3.díj
tervezőtárs: Sándor Gergely
2003. okt. A Magyar Építész Kamara és a Magyar Építészek Szövetségének Építész Diploma Díja (Egyetemi fokozat)
téma: diákszálló a Vizivárosban
2003. szept. Az Építészmérnöki Kar Hauszmann Alajos Diploma Díja
téma: diákszálló a Vizivárosban
2002. szept. Békásmegyeri Tűzoltóparancsnokság országos, nyílt tervezési pályázata
építész tervezőként
tervezőtársak: Baranyai Balázs, Hartman Erik, Sándor Gergely, Szentirmai Tamás

2001. Tikkurilla-pályázat (Finn Nagykövetségi Különdíj)
 építész tervezőként
 tervezőtársak: Vidovszky István PhD.
2001. nov. Csepel – északi szigetcsúcs beépítése
 országos városrendezési-városépítészeti ötletpályázat
 (kiemelt megvétel) építész munkatársként
 építész tervezők: Sütő András Balázs, Korényi Balázs

Fontosabb munkák

- 2014 Dunakeszi, Irodaház és raktárcsarnok koncepciótervei
 (Szentmáry Építész Stúdió)
- 2014 Dunakeszi, dunaparti családi ház engedélyezési terve
 (Szentmáry Építész Stúdió)
- 2013 Graphisoft Park Diákszálló engedélyezési és kiviteli terve
 (Vikár és Lukács Építészstúdió)
- 2012-2013 A budapesti Iparművészeti Múzeum rekonstrukciójának és
 bővítésének engedélyezési terve
 (Vikár és Lukács Építészstúdió)
- 2010-2011 Milleniumi Városcsopont, K&H irodaház kiviteli terve
 területfelelős építészként; 143.000 m²
 felelős építész tervezők: dr. Finta József, Szabó Tamás János DLA
- 2009-2010 Budafok, Péterhegy, Kova u. 10., lakóépület
 koncepció és engedélyezési terve
 felelős építész tervezőként; 320 m²
- 2008-2009 Váci út 80-84. számú irodaház
 koncepció, építési engedélyezési terv és kiviteli tervei
 építész társtervezőként; 41.000 m²
 felelős építész tervező: Fekete Antal
2008. Alle Újbuda Városcsopont koncepció készítése és
 építési engedélyezési terve
 építész tervezőként; 124.000 m²
 felelős építész tervező: Fekete Antal
- 2006 Budafok, Kálváriahegy, családi ház bővítésének engedélyezési terve
 építész tervezőként; 150 m²

2005-2006	Eiffel téri irodaház Építési Engedélyezési terve, Kiviteli.terve; építész munkatársként; 38.000 m ² felelős építész tervező: Fekete Antal
2005-2007	Battonyai SOS-Gyermekfalu, Családi Ház építési engedélyezési terv és kiviteli tervei építész tervezőként; 206 m ² tervezőtárs: Sándor Gergely
2005-2007	Battonyai SOS-Gyermekfalu, Községi Ház építési engedélyezési terv és kiviteli tervei építész tervezőként; 134 m ² tervezőtárs: Sándor Gergely
2004. márc.	Ó utcai apartmanszálló kiviteli terve építész munkatársként felelős építész tervező: Fekete Antal
2003. dec.	Budapest, Rétkerülő utcai irodaház engedélyezési terve építész tervezőként felelős építész tervező: Fekete Antal
2003. nov.	Sopron, Hotel Fagus engedélyezési, tender és kiviteli terve építész munkatársként; 10.560 m ² felelős építész tervező: Kulcsár Zoltán

Szentmáry Szabolcs sk.

Budapest, 2017

12. Mestermű

Lakóépület – Budapest, Kova utca 10.
2009-2010.
Budafok

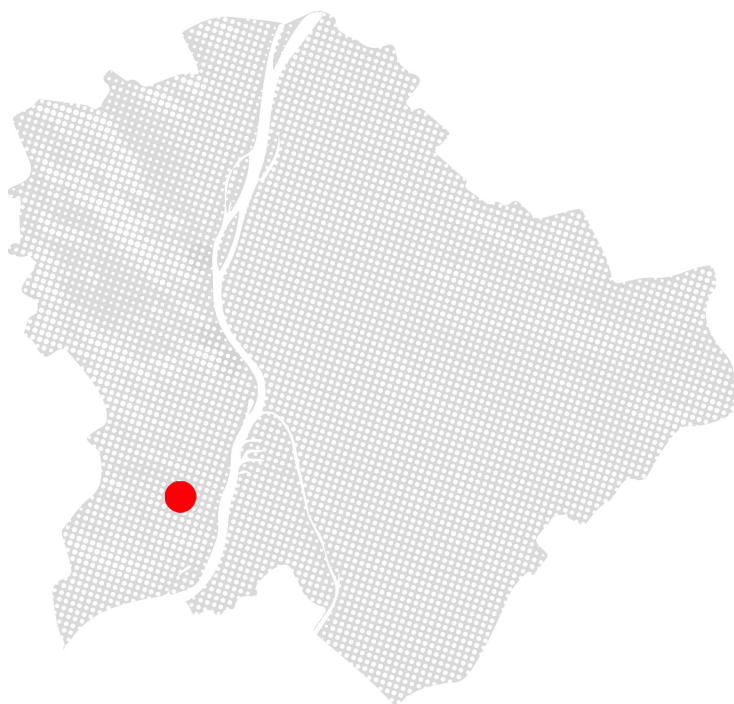
Az épület Budapest egyik dinamikusan fejlődő városi területén fekszik, mely korábban a kőfejtésnek és a régi hagyományokon alapuló szőlőkultúrának köszönhetette hírnevét. A heterogén, nyugodt kertvárosi atmoszférához ugyanakkor a városközpont elérhető közelsége, nagy lendülettel fejlődő infrastruktúra is társul.

A terület tervezés előtti bejárása során, az első megtekintéskor két szorosan összefüggő szempont tűnt nyilvánvalónak:

1. A terepből és lejtéséből eredő sajátos adottságot hangsúlyosan figyelembe kell vennünk mind a telepítés, mind a megközelítés, épületfeltárás során.
2. A két szomszédos családi ház mellett az új épület elhelyezését a lehetőség szerinti legnagyobb intimitás biztosításával szükséges kialakítanunk.

A tervezés időszaka alatt rendszeres beszélgetések, találkozások segítették a valós igények feltérképezését.

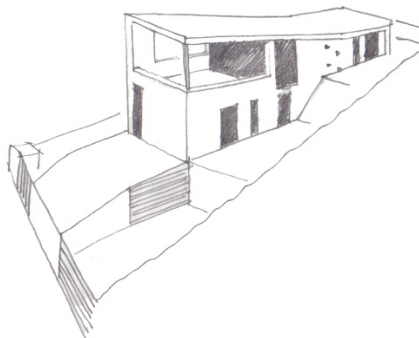
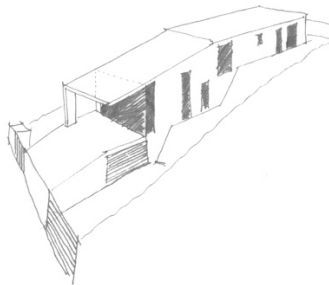
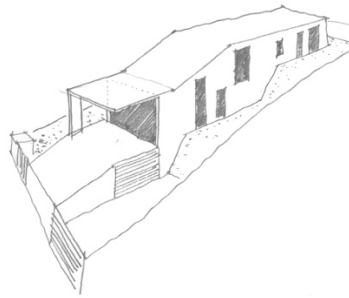
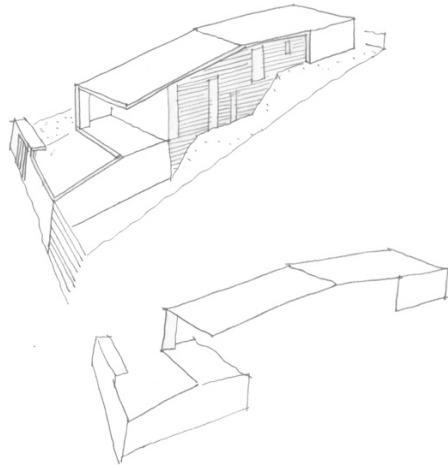
Kulcsszavaink a lendület, ritmus, áramvonal lettek. A lendület a terep adottságából, a keskeny építési telek és a hosszan elnyúló beépítési kontúrból adódik. A ritmus a keleti és a nyugati homlokzat nyílásarchitektúrájából fakad. Az áramvonalat az alacsony hajlásszögű, finoman emelkedő tetősíknak köszönhetjük, mely a nappali és a külső terasz terét reprezentatív belmagassággal ruházza fel, míg a tetőfödém karakteres lemeze továbbhalad, lehajlik egységesen körbeölelve a lakóházat.

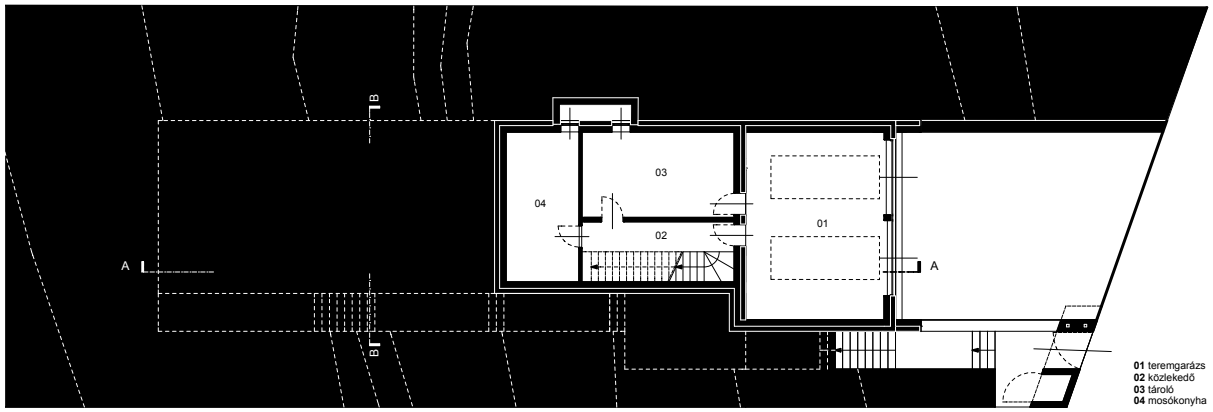
A budapesti helyszín

A terület légifotón a helyszín megjelölésével

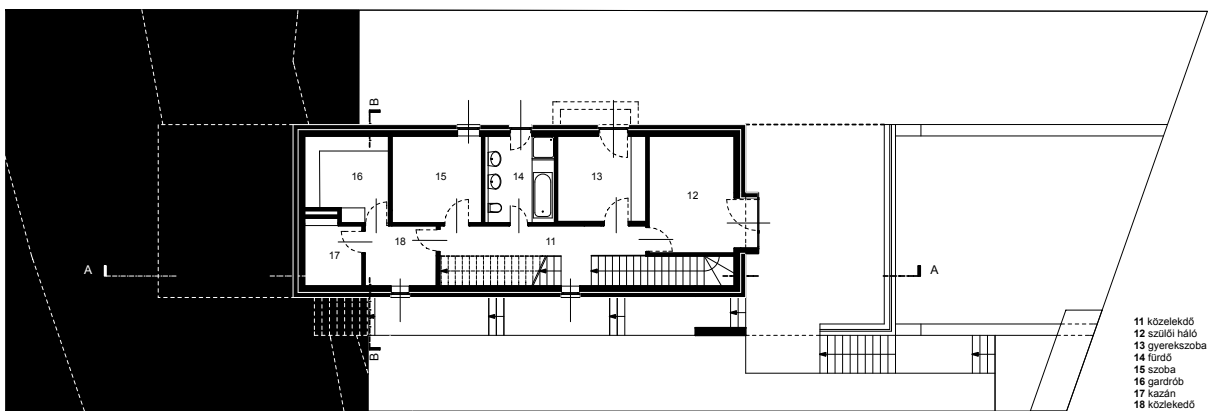

konceptióvázlatok

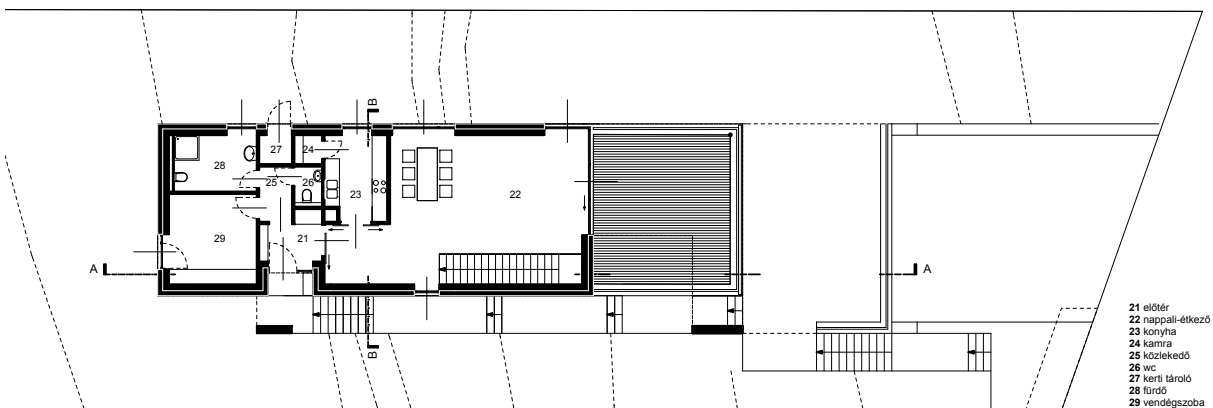
- 01 teremgarázs
- 02 közlekedő
- 03 tároló
- 04 mosókonyha

pincszinti alaprajz

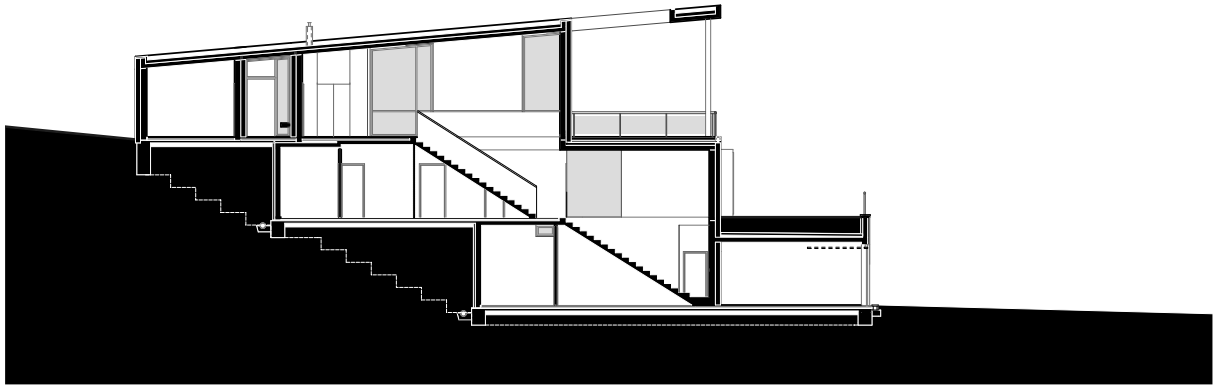
- 11 közlekedő
- 12 szülői háló
- 13 gyerekszoba
- 14 fürdő
- 15 szoba
- 16 gardrób
- 17 kazán
- 18 közlekedő

földszinti alaprajz

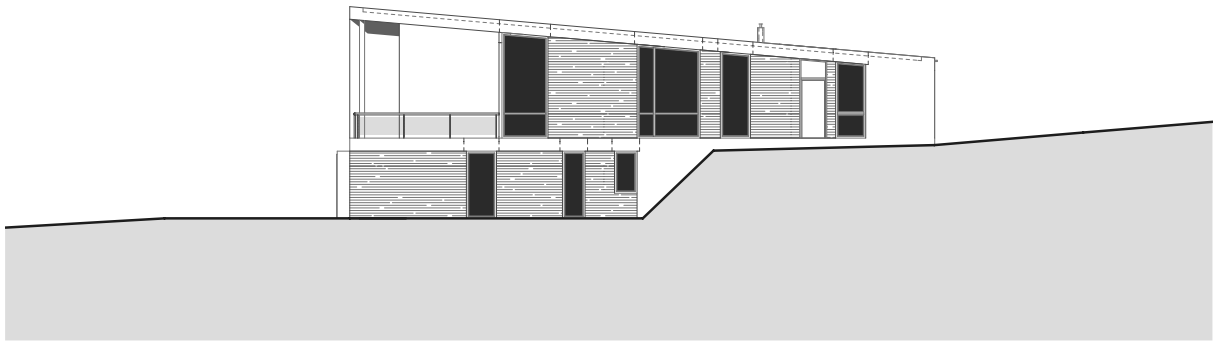

- 21 előtér
- 22 nappali-étkező
- 23 konyha
- 24 kamra
- 25 közlekedő
- 26 wc
- 27 kerti tároló
- 28 fürdő
- 29 vendégszoba

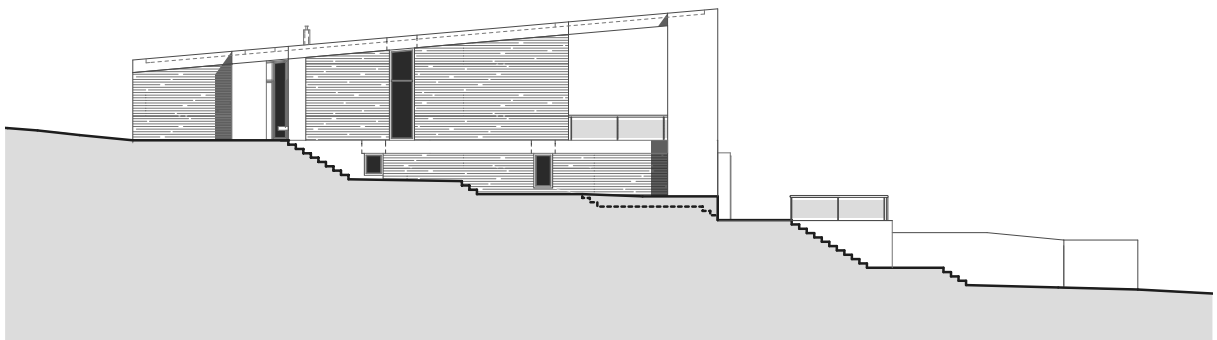
emeleti alaprajz

hosszmetszet

délkeleti homlokzat

északnyugati homlokzat

A homlokzat architektúrája

Az épület belső tere - lépcső

Kontrasztok

Az épületet körbeölelő fehér „szalag”